

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**на тему: ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ІНШОМУ ЯК ЗАСІБ
РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ**

Виконала: студентка II курсу,
групи 8.0530-з
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: 053 Психологія
Костенко Юлія Іванівна
Керівник: к.психол.н., доцент кафедри
психології Грединарова О.М.
Рецензент: викладач Томченко М.В.

Запоріжжя

2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2021 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Костенко Юлія Іванівна _____

Тема роботи Психологічна допомога іншому як засіб розвитку особистості
керівник роботи Грединарова О.М., к.психол.н., доцент кафедри психології
затверджені наказом ЗНУ від «30» липня 2021 року № 1137-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: провести аналіз основних теоретичних підходів до дослідження проблеми допомоги іншому в контексті проблематики особистісного розвитку; створити програму діагностичного дослідження психологічних особливостей допомоги та її зв'язків з особистісним розвитком; емпіричним шляхом встановити особливості допомоги іншому як психологічного засобу розвитку особистості.

5. Перелік графічного матеріалу: 7 таблиць.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Гречинарова О.М., доцент		
Розділ 1	Гречинарова О.М., доцент		
Розділ 2	Гречинарова О.М., доцент		
Висновки	Гречинарова О.М., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2021 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2021 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2021 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	червень-липень 2021 р.	Виконано
5	Написання висновків	жовтень 2021 р.	Виконано
6	Передзахист	листопад 2021 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2021 р.	Виконано

Студент _____ Ю.І. Костенко

Керівник роботи _____ О.М. Гречинарова

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.М. Гречинарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 104с., 7 таблиць, 2 додатки, 67 джерел.

Об'єкт дослідження: допомога іншому як тип міжособистісних взаємин.

Предмет дослідження: допомога іншому як фактор особистісного розвитку.

Мета дослідження: у теоретичному та емпіричному обґрунтуванні змісту, структури і функцій допомоги іншому як засобу розвитку особистості.

Гіпотези дослідження:

- допомога іншому зумовлюється функціонуванням складної функціональної єдності мотиваційних, когнітивних та особистісних змінних, зокрема мотивацією допомоги, настановленням альтруїзму та відповідально-великодушним стилем міжособистісних відносин;

- особливості репрезентації концепту допомоги іншому в свідомості людей опосередковують особистісний розвиток допомагаючого суб'єкта.

Наукова новизна дослідження полягає у поглибленні змісту поняття «допомоги іншому», яке розглядається як дія та як тип міжперсональних відносин; у з'ясуванні особистісних корелятивів схильності допомагати іншому; у виявленні специфіки репрезентації концепту «допомоги іншому» в свідомості людей; у розкритті зв'язку допомоги іншому з самоактуалізацією особистості та особистісним розвитком. Запропонована орієнтовна класифікація рівнів допомоги іншому, розроблена система діагностичних засобів для розвитку схильності особистості допомагати іншим.

Отримані у роботі результати можуть бути використані при розробці навчальних курсів з психології (зокрема, модулів, присвячених міжособистісній взаємодії, психологічній допомозі тощо).

ДОПОМОГА ІНШОМУ, МІЖПЕРСОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ,
РОЗВИТОК, СВІДОМІСТЬ, РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ, ОСОБИСТІСНА
КОМПЕТЕНЦІЯ

SAMMARY

Kostenko Yu. I. Psychological assistance to others as a means of personal development

Qualifying work of the master: 104p., 7 tables, 2 appendices, 67 sources.

Object of research: helping others as a type of interpersonal relationships.

Subject of research: helping others as a factor of personal development.

The purpose of the study: in the theoretical and empirical substantiation of the content, structure and functions of helping others as a means of personal development.

Research hypotheses:

- assistance to others is conditioned by the functioning of a complex functional unity of motivational, cognitive and personal variables, in particular the motivation of assistance, the establishment of altruism and responsible-generous style of interpersonal relationships;

- Features of the representation of the concept of helping others in the minds of people mediate the personal development of the helping subject.

The scientific novelty of the study is to deepen the meaning of the concept of "helping others", which is seen as an action and as a type of interpersonal relationships; in elucidating personal correlates of the tendency to help others; in identifying the specifics of the representation of the concept of "helping others" in the minds of people; in revealing the connection between helping others with self-actualization of personality and personal development. An approximate classification of levels of assistance to others is proposed, a system of diagnostic tools is developed to develop a person's tendency to help others.

The results obtained in this work can be used in the development of training courses in psychology (in particular, modules on interpersonal interaction, psychological assistance, etc.).

ASSISTANCE TO OTHERS, INTERPERSONAL RELATIONS, DEVELOPMENT, CONSCIOUSNESS, PERSONALITY DEVELOPMENT, PERSONAL COMPETENCE.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ I. Феномен допомоги іншому як предмет психолого-педагогічного дослідження.....	10
1.1. Особистість в системі взаємин Я-Інший	10
1.2. Допомогаючі відносини в просторі життєдіяльності людини	17
1.3. Допомога іншому як умова й засіб особистісного росту	26
РОЗДІЛ 2. Процедура та методичний апарат емпіричного дослідження допомоги іншому як психологічного засобу розвитку особистості.....	40
2.1. Обґрунтування програми та методів дослідження	40
2.2. Особливості репрезентації у свідомості особистості концепту	44
2.2. Особистісні кореляти допомагаючої поведінки	55
2.4. Особливості співвідношення рівня самоактуалізації і орієнтації особистості на допомогу іншому	72
ВИСНОВКИ	96
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	98
ДОДАТКИ	104

ВСТУП

Актуальність дослідження. Допомога іншому як феномен міжособистісних відносин відбиває, з одного боку, особливості суспільних відносин, з іншого боку - специфіку особистісної позиції індивіда. Тому дуже важливим є розуміння психології допомагаючої дії, допомагаючої поведінки, допомагаючих відносин, якими охоплюється значний потенціал особистісного розвитку людини.

Допомога іншому як акт взаємодії передбачає певне співвіднесення психологічних просторів обох особистостей - суб'єктів інтеракції. Загально визнаним є положення про те, що особистість формується у взаємодії людини з оточуючим світом, і в цьому процесі задіяні як зовнішні впливи, так і внутрішні умови. У індивідуальній історії розвитку людини складаються індивідуальні особливості особистості. Допомога іншому здійснюється в єдності внутрішніх умов (наприклад, бажання допомогти) та зовнішніх впливів, що й призводить до розвитку особистості.

У нашому дослідженні допомагаюча дія розглядається як своєрідний психологічний засіб, використання якого опосередковує складні процеси спонтанного особистісного саморозвитку її суб'єкта.

Психологічний зміст допомоги іншому полягає у сприянні виведенню цього іншого в позицію суб'єктності, що передбачає певні зміни особливостей обох суб'єктів взаємодії, а саме - активності, рефлексивності, емпатичності та креативності, а також відповідного змісту і рівня мотивації. З огляду на це допомагаюча дія водночас має зміст і статус психологічного засобу саморозвитку особистості, що надає допомогу. За ідеєю Л.С. Виготського, психологічний засіб являє собою інтеріоризований суб'єктом культурно-історичний знак, який в подальшому може використовуватися у внутрішньому плані як засіб саморозвитку і саморегулювання дій суб'єкта. На наш погляд, допомагаюча дія може набувати

такого статусу, оскільки в процесі її виконання людина рефлексує не лише власні потреби і можливості, а й цілісну особистісну позицію іншого.

Отже, допомога іншому - це особлива діяльність співпереживання, рефлексивного вислуховування, емпатичної кооперації між двома індивідами, один з яких перебуває в скрутному становищі і потребує допомоги. В результаті їх взаємодії особистість, що потребувала допомоги, стає більш благополучною, а допомагаючий суб'єкт - більш зрілим, відповідальним, повноцінно функціонуючим. Середовище спільної життєдіяльності суб'єктів набуває відкритості та стає сприятливішим для розвитку. Особливо важливим є аспект психологічного вивчення допомоги як особливої системи дій, що опосередковують особистісний розвиток і саморозвиток.

Допомога іншому досліджувалася здебільшого в межах соціально-психологічних експериментів та особистісноцентрованої психотерапії К. Роджерса. У нашому дослідженні допомога іншому вивчається в контексті особистісного розвитку людини та генетичної психології.

Слід констатувати, що психологічні особливості допомоги іншому та її опосередковуючий характер щодо розвитку особистості, на жаль, практично не виступали в якості предмета спеціального психологічного дослідження, що робить вивчення даної проблеми актуальним. Зокрема, існує наукова потреба у цілеспрямованому вивченні основних характеристик допомоги Іншому, розкритті її психологічної природи і умов формування схильності допомагати. Таким чином, соціальна і психологічна значущість означеної проблеми, а також її недостатня розробленість зумовили вибір теми даного дослідження - «Допомога іншому як психологічний засіб розвитку особистості».

Об'єкт дослідження: допомога іншому як тип міжособистісних взаємин.

Предмет дослідження: допомога іншому як фактор особистісного розвитку.

Мета дослідження: у теоретичному та емпіричному обґрунтуванні змісту, структури і функцій допомоги іншому як засобу розвитку особистості.

Гіпотези дослідження:

- допомога іншому зумовлюється функціонуванням складної функціональної єдності мотиваційних, когнітивних та особистісних змінних, зокрема мотивацією допомоги, настановленням альтруїзму та відповідально-великодушним стилем міжособистісних відносин;
- особливості репрезентації концепту допомоги іншому в свідомості людей опосередковують особистісний розвиток допомагаючого суб'єкта.

Аналіз предмету та досягнення мети роботи передбачали розв'язання таких завдань дослідження:

1. Провести аналіз основних теоретичних підходів до дослідження проблеми допомоги іншому в контексті проблематики особистісного розвитку.
2. Створити програму діагностичного дослідження психологічних особливостей допомоги та її зв'язків з особистісним розвитком.
3. Емпіричним шляхом встановити особливості допомоги іншому як психологічного засобу розвитку особистості.

Методологічну основу дослідження складають психологічні концепції спілкування, взаємодії та відносин (К.О. Абульханова-Славська, Л.І. Анциферова, О.О. Бодальов, М.М. Мясіщев) положення про єдність свідомості і діяльності (Г.С.Костюк, О.М. Леонт'єв, С.Л. Рубінштейн, С.Д. Максименко), психологічні теорії самоактуалізації (А. Маслоу, К. Роджерс), а також теоретичні положення культурно-історичної теорії та генетичної психології щодо психологічних механізмів розвитку психіки (Л.С. Виготський, В.В. Давидов, Д.Б. Ельконін, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко).

Для реалізації поставлених у роботі завдань використовувалися наступні методи: теоретичні - теоретичний аналіз проблеми допомоги іншому; емпіричні - аналіз продуктів діяльності, соціометрія, опитувальники, методи математичної статистики.

Комплекс використаних методик включав в себе: методику діагностики схильності до допомоги (О.Є. Насиновської); опитувальник "Мотивація допомоги" (С.К. Нартова-Бочавер); діагностику особистісної установки "альтруїзм-егоїзм" (за:

Н.П. Фетіскін, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов); методику діагностики ситуативної самоактуалізації особистості (Т.Д. Дубовицька);. методику САМОАЛ (адаптація Н.Ф. Каліної); діагностику міжособистісних відносин (ДМВ) (Л.М. Собчик).

Наукова новизна дослідження полягає у поглибленні змісту поняття «допомоги іншому», яке розглядається як дія та як тип міжперсональних відносин; у з'ясуванні особистісних корелятивів схильності допомагати іншому; у виявленні специфіки репрезентації концепту «допомоги іншому» в свідомості людей; у розкритті зв'язку допомоги іншому з самоактуалізацією особистості та особистісним розвитком. Запропонована орієнтовна класифікація рівнів допомоги іншому, розроблена система діагностичних засобів для розвитку схильності особистості допомагати іншим.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що отримані у роботі результати можуть бути використані при розробці навчальних курсів з психології (зокрема, модулів, присвячених міжособистісній взаємодії, психологічній допомозі тощо).

Надійність та вірогідність отриманих даних забезпечується теоретико-методологічними обґрунтуванням вихідних положень, цілісною організацією дослідження, поєднанням математичних методів обробки експериментальних даних з їх якісним психологічним аналізом, достатньою репрезентативністю вибірки.

РОЗДІЛ I

ФЕНОМЕН ДОПОМОГИ ІНШОМУ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Особистість в системі взаємин Я-Інший

Допомога іншому як феномен суспільного життя є водночас фактом внутрішнього світу людини. Моменти зовнішньої діяльності та взаємодії виступають в акті допомоги іншому як втілення внутрішніх переживань, ставлень, моральної позиції. Тому дуже важливим є розуміння психології допомагаючої дії, допомагаючої поведінки, допомагаючих відносин, які містять значний потенціал особистісного розвитку людини.

Суспільні відносини включають в себе міжособистісну взаємодію. В свою чергу, міжособистісна взаємодія як така змістовно включає в себе внутрішні і зовнішні складові. Внутрішня взаємодія, в якій окремі особистості «не просто необхідно взаємно передбачають один одного, але породжують один одного як дещо інше, відмінне один від одного"» [8; 24], є дійсним підґрунтям надання допомоги іншому. Осмислення сутності допомагаючих міжособистісних відносин, інтуїтивне усвідомлення сутності іншої людини та відкриття в собі свого "Я", а також потенціалу можливого розвитку (саморозвитку) є передумовами дійсної допомоги іншому та її розвивального ефекту.

Розвиток особистості передбачає наявність суб'єктного ставлення до себе, до іншої людини, до суспільства та світу в цілому. Суб'єктне ставлення реалізується в конструктивній діяльності. Маючи перетворюючий характер, така діяльність має ознаки творчості. Існуючи в площині міжособистісних відносин, конструктивна діяльність включає в себе допомогу іншому. В такому разі допомога іншому постає засобом розвитку особистості.

Е.В. Ільєнков зазначає: «Особистість і є сукупність ставлень людини до самої себе як до деякого «іншого» - ставлень до самої себе як до деякого «Не-

Я»» [20; 393]. Ця сукупність ставлень виникає спочатку в міжособистісній взаємодії (інтерпсихічно), а потім стає особливістю внутрішнього (інтрапсихічного) світу індивіда. Одним із варіантів міжособистісної взаємодії, яка формує ставлення людини до себе і тим самим стимулює особистісний розвиток, є допомога іншому.

Допомога іншому та пов'язані з нею альтруїстичні настановлення особистості зачіпають коло **етичних** питань існування людини.

А.Г. Спіркін зазначає: «Етика є наука про відносини, які існують між людьми, та про обов'язки, які витікають з цих відносин» [58; 27]. Допомога іншому є одним з типів відносин між людьми, і даний тип відносин передбачає певні обов'язки.

Вчення *утилітаризму* обґрунтовує мораль, виходячи з принципу корисності. Дане вчення розроблялося Дж.С. Міллем, І. Бентамом, Дж. Смартом, Г. Сіджвіком, Р. Хеаром. Підхід до моральності за принципом утилітаризму є домінуючим в багатьох сучасних субкультурах, особливо молодіжних.

Еволюційний підхід щодо моральності був розроблений Г. Спенсером. Згідно з етичним вченням Г. Спенсера [16], допомога іншому як частковий випадок співробітництва обумовлена фактором симпатії або співчуття. Допомога іншому певною мірою обмежує свободу індивіда, який зі співчуттям ставиться до свободи інших. Це є шляхом встановлення справедливого суспільного порядку, який полягає в рівній свободі всіх індивідів. Для психології в етичному вченні Г.Спенсера суттєвим є те, що мотивацією допомоги є співчуття чи симпатія. Ці почуття у філогенезі особистості виникають в умовах розвитку внутрішніх індивідуальних здібностей та більш складних умов суспільного життя, які спричиняють більш миролюбиві звичаї та прагнення до співробітництва.

Почуття симпатії та співчуття, на думку Г. Спенсера, існує як фактор особистісного та суспільного розвитку в процесі боротьби за існування та пристосування до зовнішніх умов життя. З іншого боку, допомога іншому супроводжується деякими обмеженнями особистої свободи. Психологічно це може переживатися індивідом як фрустрація або як самопожертва і саморозвиток.

Це залежить від установки особистості на редукцію напруги, гомеостаз (тоді буде фрустрація), або на гетеростаз, збільшення напруги, саморозвиток. Переживання симпатії стає основою для формування морального почуття. Г.Спенсер притримувався позиції утилітарної етики: моральним є те, що збільшує радісне в житті. Г.Спенсер бачить ідеал в розвитку особистості разом з розвитком суспільства. Процес розвитку особистості називається автором індивідуацією (individuation); мається на увазі розвиток індивідуальності на противагу розвитку "індивідуалізму". Г.Спенсер довів необхідність *наукового* обґрунтування основ моральності, чого не було в етичних системах, запропонованих перед цим. Визначальним в даному ракурсі є поняття причинності в області моральності. Допомога іншому, мотивована співчуттям, водночас обмежує свободу особистості заради *справедливого* суспільного устрою - це одна з тез етичного вчення Г. Спенсера.

В сучасних психологічних дослідженнях [13; 14; 15] виявляються два уявлення про сутність справедливості: 1) справедливість як закон, який потрібно виконувати, як правило, що регулює поведінку людини; 2) справедливість як милосердя. Другий тип розуміння справедливості актуалізується при оцінці подій, пов'язаних з міжособистісним контекстом, велику роль в якому набувають норми рівності, розподілу за потребами та позитивністю діяча. Як припускають дослідники, вибір цього типу оцінки та розуміння справедливості визначається важливістю норми взаємодопомоги в регуляції міжособистісних відносин [15].

У випадку взаємодопомоги набуваються навички, які зменшують внутрішню боротьбу за життя і в той же час, на думку П.О.Кропоткіна, призводять до вищого розвитку розуму серед тих, хто практикує взаємну допомогу. Аналізуючи моральні поняття у первісних народів, автор приходять до висновку, що "суспільне життя, тобто ми, а не я, - це природний устрій життя" [26; с.66]. В ототоженні Я з родом, плем'ям знаходиться зачаток всього етичного мислення. Погляд П.О. Кропоткіна яскраво виокремлює явище спільності і взаємності допомоги. На наш погляд, це суттєва деталь, яка серйозно протистоїть сучасній соціально-психологічній «теорії обміну», як одному з тлумачень

альтруїстичної поведінки. П.О.Кропоткін говорить не про «обмін» і не про «очікувану цінність», а про дійсну **взаємодію**, як цілісну єдину систему допомагаючої поведінки. Можна припустити, що саме в цьому контексті є виправданим положення про зв'язок допомоги з розвитком і саморозвитком особистості.

Вчення *прагматизму* найбільш плідно розроблялося Уільямом Джеймсом - американським філософом та психологом. Джерелом моралі, згідно з даним вченням, є потреби та відносини людей. У. Джеймс [17] стверджував, що людина має прагнення до ідеального як такого, що відрізняється від приємного і корисного. Обов'язок завжди існує як відповідь на реальну вимогу. Загальний принцип моральної філософії, за У. Джеймсом, полягає в "постійному задоволенні якомога більшого числа вимог" [17; 313].

Психоаналітичне вчення щодо моралі є складним і суперечливим. З. Фрейд розглядав альтруїзм як результат витіснення первісного егоїзму. Е.Фром підкреслює: «Любов до себе та егоїзм не тільки не ідентичні, вони діаметрально проти лежні» [61; 143]. Любов розглядається Е.Фромом як продуктивна форма ставлення до інших та до самого себе. Автор виділяє чотири форми продуктивної любові: турбота, відповідальність, повага та знання. На нашу думку, ці форми характеризують також акт допомоги іншому, яка виникає завдяки турботі, ґрунтується на відповідальності та повазі та ефективна, зокрема, за умови знання ситуації, іншої людини та власних можливостей.

Психологічний аналіз допомоги іншому не виключає розгляд **соціологічних** інтерпретацій даного явища, зокрема в підході З. Баумана, який зазначає: "Взаємодії людей підкоряються двом принципам, які надто часто суперечать один одному — принципу еквівалентного обміну та принципу дарування" [3; 574]. У результаті дарування особистість набуває досвіду самозречення, самопожертви заради іншої людини. Виходячи з такої диференціації відносин, слід віднести допомогу іншому до принципу дарування, і в цьому буде одне з джерел розуміння розвиваючого характеру дії допомоги.

Власне філософська інтерпретація допомоги іншому є найбільш логічно завершеною в рамках екзистенційного напрямку та філософії діалогу.

Діалог (з грецької — розмова, бесіда) - це розмова двох чи більше осіб, процес їх спілкування та взаємодії. Філософська концепція діалогу передбачає суб'єкт-суб'єктне спілкування та взаємодію замість гносеологічної структури "суб'єкт-об'єкт". Філософія діалогу - це специфічний напрям філософської думки, який має значний етичний потенціал. У даному філософському напрямі передбачається можливість виходу людини за межі власної суб'єктивності при одночасному збереженні гуманістичної моральної позиції у світі.

Одним з ключових концептів в концепції М.М. Бахтіна, важливих для філософської рефлексії проблеми допомоги іншому, є поняття "позазнаходження". Дане поняття характеризує безкорисливе та безпристрасне ставлення. Лише таким чином можна побачити іншого суб'єкта саме як іншого. Дане поняття виражає відстороненість від людини, ставлення до неї без нав'язування себе. Протилежністю такого ставлення є прив'язаність, пристрасть до людини: на першому місці тут не інший, а моє егоїстичне "Я". Одним із способів допомоги іншому є дотримання в ситуації взаємодії принципу "позазнаходження". Даний принцип реалізує діалогічність відносин, забезпечує їх розвивальний характер.

Уявлення М.М. Бахтіна про діалог дають змогу попередньо припустити, що «позиція діалогізму» дуже схожа за своїми соціально-психологічними показниками на «позицію допомоги». Особливо якщо врахувати точку зору П.О. Кропоткіна про **взаємність** будь-якого допомагаючого акту. Даний висновок ми вважаємо хоча й гіпотетичним, але все ж методологічно дуже важливим для нашого дослідження. Адже він дозволяє спиратися на підвалини діалогічного підходу, які розроблені в науці значно ґрунтовніше, ніж психологічна проблематика допомоги (Г.О. Балл, М.М. Бахтін, В.С. Біблер, М. Бубер, Л.С. Виготський та інші).

Істотною характеристикою та складовою людського світу є те, що відбувається між людиною та іншою людиною в спільноті. У цій зустрічі, в

міжсуб'єктній комунікації, за М. Бубером, людина стає особистістю. Тобто, людина стає собою тільки у відношенні до іншого. Як можна припустити, допомога іншому є одним із варіантів зустрічі, комунікації, діалогу, в якому людина стає особистістю, особистісно зростає.

Е. Левінас [27] наголошує на напруженості відношення між анонімним, безособистісним існуванням іманентно-замкненого "Я" та особистісним способом буття, який полягає у визнанні буття Іншого. Свій шлях філософського дослідження Е.Левінас визначив так: від існування до Існуючого, потім від існуючого - до Іншого. Іntenціональність свідомості обумовлена передусім зверненням людини до іншої суб'єктивності, яка наділена не лише теоретичною свідомістю, але й повнотою психічного життя.

Проблема Іншого є центральною у вченні Е.Левінаса. Досвід спілкування, як вважає автор, виникає не з прагнення до знання чи володіння, а з особливого стану близькості однієї суб'єктивності до іншої. Наявність такого стану близькості однієї суб'єктивності до іншої, на нашу думку, - неодмінна умова ефективності надання допомоги іншому.

Близькість як основа спілкування є безпосереднім відношенням двох своєрідних суб'єктивностей, вона виникає природньо і абсолютно пасивно. Е.Левінас [27] визначає почуття близькості як метаонтологічну та металогічну пристрасть, якою охоплена свідомість ще до того, як вона стала образною та поняттєвою. На рівні вихідного досвіду близькість між Я та Іншим конститується як відношення "один для іншого".

Екзистенційний напрям досліджує буття індивідуального суб'єкта, "онтологію суб'єктивності". Центральна проблема екзистенціалізму - це існування-людини-в-світі, зокрема різні аспекти спільного буття людини з Іншими. Для Е. Гуссерля існування людини - це передусім існування "для-когось-тут", для М. Хайдеггера - спів-буття та спів-присутність з іншими, для К. Ясперса - віднайдення долі "за допомогою зв'язків" [54].

Інший виступає в екзистенціалізмі як умова нашого власного існування, можливість пізнати самого себе та одночасно можливість вийти за межі свого

існування, прийняти своє "буття-для-іншого" і через нього себе як абсолютну цінність (М. Хайдеггер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, А. Камю). Екзистенціалісти визначають відносини людини з іншими як зв'язки, які надають сенс людському існуванню та дають можливість особистості реалізувати свій унікальний внутрішній світ.

Ж.-П. Сартр приділяє багато уваги внутрішній свободі особистості [53]. Свобода є внутрішньою необхідністю вибору. Вибір, в свою чергу, пов'язаний з тривогою та відповідальністю. Свобода та вибір, відповідальність та тривога, розуміння іншого та здатність бути в собі самому іншим - це елементи ставлення людини до людини. Це ставлення людина створює сама, проявляючи власну активність та створюючи саму себе.

А. Камю зосереджує увагу на потребі у визнанні в боротьбі за цілісність людської особистості, позитивне завершення якої можливе лише за умови її включеності у відносини з іншими.

Екзистенційний напрям розглядає проблему людини, її буття в світі, людських відносин, ставлення людини до людини. Даний філософський напрям має значний евристичний потенціал для розкриття проблеми допомоги іншому в контексті людських відносин та особистісного розвитку.

Відношення Я-Ти є передумовою особистісного розвитку учасників взаємодії, зокрема у випадках допомагаючих відносин. Цей особливий взаємозв'язок є рушійною силою розвитку в ситуації допомоги іншому, яка призводить до розвитку особистості обох учасників взаємодії.

Відношення Я-Ти в його специфічності є необхідним для дійсного надання допомоги іншому і водночас воно забезпечує розвиваючий характер допомоги. Відношення Я-Ти є звертанням до суб'єктності іншого, до його унікальності, це специфічний взаємозв'язок двох особистостей, який розкриває нові грані їх буття. На рівні відношення Я-Ти психологічний рівень розуміння проблеми допомоги іншому як засобу розвитку особистості перетинається з філософським рівнем міжсуб'єктної взаємодії та становлення людини.

В гуманістично-екзистенційній традиції стверджується, що перш ніж бути "самим собою", слід відшукати своє "Я", а інший допомагає знайти мужність стати цим "Я". Р. Мей виділяє кілька різновидів мужності: фізичну, моральну, соціальну та мужність творчості [33]. Домогома іншому може вимагати різних видів мужності, і водночас можна стверджувати, що, допомагаючи іншому, ми розвиваємо власну мужність та відкриваємо нові аспекти становлення і буття.

На нашу думку, допомога іншому тісно пов'язана з екзистенційними вимірами людських відносин - вибором, свободою, тривогою та відповідальністю. Вона дозволяє реалізувати ставлення до іншого і тим самим реалізувати себе, свою екзистенційну сутність.

Проблема допомоги іншому осмислювалася в рамках різних філософських, соціологічних та етичних парадигм. Допомога іншому породжується внутрішньою етичністю людських відносин та пов'язана з основними категоріями буття людини в світі.

1.2. Допомагаючі відносини в просторі життєдіяльності людини

Психологічна концепція допомагаючих відносин найбільш плідно розроблялася К.Р. Роджерсом.

Допомога іншому є психологічним засобом розвитку особистості - така вихідна теза нашого розуміння даної проблеми. А оскільки основна ідея К.Роджерса в тому, що людина відпочатково здатна до самовдосконалення, особистісного зростання, то допомога, коли вона має місце в житті людини, сприяє розвитку особистості, адже все конструктивне є водночас особистісно розвиваючим.

Практичне значення даного дослідження пов'язане з можливими паралелями між дією допомоги та психотерапевтичною взаємодією. В книзі "Консультавання та психотерапія. Найновіші підходи в галузі практичної роботи" К. Роджерс висуває таку основну гіпотезу: "Ефективне консультавання являє

собою певним чином структуровану, вільну від приписів взаємодію, яка дозволяє клієнту досягти усвідомлення самого себе настільки, що це дає йому можливість зробити позитивні кроки в світлі його нової орієнтації" [48; 25].

Допомога іншому, як і консультування, є актом взаємодії. Ця взаємодія може бути як структурованою, так і не структурованою, як вільною від приписів, так і заформалізованою (наприклад, у випадках, де форма спілкування жорстко регламентована, але це не виключає можливість дій допомоги). Допомагаюча взаємодія надає змогу іншій людині краще усвідомити себе, зайняти особистісну позицію, бути суб'єктною. Це є головним у справжній допомозі іншому і умовою успішності психотерапії. Людині надається можливість зробити кроки у напрямку конструктивних змін, тобто особистісно розвиватися.

За К. Роджерсом, основні умови, за яких відбувається самореалізація особистості, - це належність до групи та самоповага [46]. Належність до групи передбачає взаємодію, а отже, як можливість, взаємодопомогу. А самоповага здебільшого формується на підставі усвідомлення добрих справ, зроблених людиною, серед яких чільне місце, безперечно, належить допомозі іншим людям.

К. Роджерс вважав, що поведінка індивіда є функцією суб'єктивного сприйняття оточуючої дійсності (функцією феноменального поля). Це означає, що і допомогу іншому ми "пропускаємо" крізь наше феноменальне поле; ми допомагаємо в залежності від нашого суб'єктивного сприйняття потреби в допомозі, необхідності допомогти.

Гіпотетично можна припустити існування певної властивості особистості, а саме її чутливості до потреб та проблем інших, її сензитивності. Від сили впливу, тобто міри вираженості неблагополучного стану Іншого, здатної викликати певну реакцію, а також здатності до усвідомлення труднощів в житті інших людей, залежить ступінь розвитку допомагаючої сензитивності особистості, а це, в свою чергу, обумовлює здатність до надання допомоги.

Отже, чим більш гнучким є феноменальне поле, чим більше ми здатні до діалогу та сензитивні, - тим більш допомагаючими ми можемо стати. К. Роджерс зазначає: "Ми можемо надати істотну допомогу іншому лише тоді, коли ми взаємодіємо з ним на глибокому особистісному рівні як дві рівноправні та варті поваги людські істоти, коли ми особисто ризикуємо в цих взаємовідносинах, коли ми сприймаємо іншу людину як особистість, здатну до вибору свого власного напрямку в житті" [51; 74].

Концепція консультування (психотерапії) К. Роджерса відкриває нові аспекти розуміння проблеми допомоги іншому. Він стверджує, що відносини можуть бути допомагаючими за умови своєї спрямованості на покращення життєдіяльності, розвиток зрілості та особистісне зростання.

Цілі психотерапії К. Роджерсом визначаються так: "Мета - не вирішити окрему проблему, а допомогти індивіду "вирости" таким чином, щоб він сам міг справлятися з існуючою, а також з наступними проблемами, будучи вже більш інтегрованою особистістю" [47; 36]. Отже, справді допомогти - і в повсякденно-життєвому сенсі цього слова, і в науково-психологічному, і в психотерапевтичному — це не означає зробити щось "за" людину, замість неї, вирішити її проблему без її участі, а зробити так, щоб людина могла зробити це сама, щоб вона стала суб'єктом свого життя.

Перша стадія психотерапії, за К. Роджерсом, полягає в тому, що людина звертається по допомогу. Найсуттєвішим моментом тут є прийняття відповідальності за прихід до психотерапевта, що означає водночас прийняття відповідальності за роботу над своїми проблемами. В процесі допомоги в повсякденному житті все значно складніше. З одного боку, людина може не звертатися по допомогу до когось, але явно її потребувати. З іншого боку, часто людина не схильна брати на себе відповідальність ні за процес взаємодії, ні за свої проблеми, ні за життя в цілому. І тоді іноді сама допомога полягає в тому, щоб зробити людину більш відповідальною, а це змушує її проявляти активність по вирішенню власних проблем, бути більш суб'єктною, усвідомлювати різні аспекти свого життя.

Таким чином, головним виступає момент зміни соціальної ситуації розвитку (в діадній взаємодії) для досягнення певних змін, для особистісного розвитку людини. Створення таких відносин передбачає суб'єктність індивіда, який надає допомогу, та його вміння сприяти розгортанню суб'єктності іншого.

Дійсна допомога не може бути лише інтелектуальною дією, тобто вона не може бути здійснена виключно за допомогою мислення, когнітивних операцій, схем. "Марним є будь-який підхід, який спирається на знання, на прийняття того, що є предметом *навчання*" [46; 74], - зазначає К. Роджерс. Дійсна допомога повинна бути особистісною. Вона повинна створювати особливі взаємовідносини, в яких розкривається суб'єктність індивідів. Такі взаємовідносини сприяють зростанню особистості. Головним є аспект взаємовідносин людей. Ці взаємовідносини уможливають розвиток особистості в результаті допомагаючих відносин.

К. Роджерс формулює основну гіпотезу таким чином: "якщо я можу створити певний тип відносин з іншою людиною, вона виявить в собі здатність використовувати ці відносини для свого розвитку, що викличе зміну і розвиток її особистості" [47; 75].

К. Роджерс сформулював основні положення своєї теорії, спираючись на власний практично-психологічний досвід: *"Мій досвід говорить мені про те, що в основі людини лежить прагнення до позитивних змін. Маючи глибинні контакти з індивідами під час психотерапії... я прийшов до висновку, що це правда. Коли я зміг тонко розуміти почуття, які виражаються ними, приймати їх як індивідуальність, я зміг виявити у них тенденцію розвиватися в особливому напрямку... Найбільш вірно цей напрямок можна визначити наступними словами: позитивний, конструктивний, спрямований на самореалізацію, зрілість, соціалізацію"* [50; 68].

К. Роджерс вважає, що потрібно створити певний тип відносин з іншою людиною (під час психотерапії), які б відповідали наступним умовам:

- правдивість стосунків (конгруентність);
- прийняття іншої людини;

- емпатія (розуміння думок і почуттів).

Коли дотримуються ці вимоги і з'являється відношення, яке К.Роджерс називає допомагаючим, індивід виявить в собі можливості для саморозвитку, самореалізації. "Вивільнення тенденції до зрілості полягає в прагненні перебудувати свою особистість і своє ставлення до життя, зробивши його більш зрілим. Як ні назвати його - тенденція до росту, прагнення до самоактуалізації чи тенденція рухатися вперед, - це головна рушійна сила життя, це прагнення, від якого залежить вся психотерапія" [50; 74].

Певний тип відносин з Іншим створює умови для розкриття, реалізації суб'єктності, а в цьому і полягає справжня допомога. Правдивість відносин, яка досягається через конгрунтність, є важливою умовою допомоги іншому в розумінні К. Роджерса. Допомагаючий індивід повинен вміти створити такі відносини, які може використати суб'єкт, що потребує допомоги. Усвідомлення динамічності, мінливості внутрішнього світу іншої людини є необхідним для процесу створення допомагаючих відносин. Захищеність, яка, на думку К. Роджерса, є наслідком взаємної поваги та любові, є невід'ємною частиною справжніх відносин допомоги. Наслідком емпатичного розуміння іншої людини є свобода, яка розкриває потенціали самоусвідомлення та саморозвитку. З установки допомагаючого суб'єкта на конгруентність, прийняття та емпатію виникають правдиві відносини, захищеність та свобода індивіда, якому допомагають. Такий тип взаємодії завжди, на думку К. Роджерса, призводить до конструктивного розвитку особистості.

К. Роджерс в останні роки свого життя виявив ще одну особливість особистоцентрованого підходу в психотерапії. "Коли я знаходжуся в найкращій формі як фасилітатор чи терапевт, тобто коли я найближче до мого внутрішнього, інтуїтивного Я, коли я якимось чином доторкаюся до невідомого в мені, коли, можливо, я знаходжуся у трохи зміненому стані свідомості, тоді все, що б я не робив, виявляється цілющим" [49; 50]. За таких умов сама присутність психотерапевта, на думку К. Роджерса, допомагає клієнтові. Ставлення психотерапевта трансцендує себе і стає частиною чогось більшого.

Внутрішня сутність терапевта нібито доторкається до внутрішньої сутності клієнта. Відбуваються зростання, особистісний розвиток обох суб'єктів взаємодії. Цей — трансцендентальний — вимір особистісноцентрованої психотерапії надає даному типу психологічної практики філософсько-світоглядного спрямування. Допомога іншому як акт взаємодії у найвищих, духовних своїх проявах, безперечно, також включає в себе зазначену К. Роджерсом особливість.

Узагальнюючи свої погляди про консультативний процес, Карл Роджерс стверджує: "Взаємодія з іншою людиною дає можливість безпосередньо визначити, відкрити, пережити, або зустріти свою дійсну самість. Наша особистість стає видимою для нас через відносини з іншими, а через зворотній зв'язок з іншою людиною я отримую можливість набути досвід самого себе" [47;167].

О.Б. Орлов зазначає: "К. Роджерс поступово приходив до розуміння того, що фасилітуючі особистісні установки психотерапевта набагато важливіші за методи, які він практикує" [42; 76]. Фасилітуючі особистісні установки витікають з певної світоглядної орієнтації. З цим узгоджується постійне підкреслювання К. Роджерсом того, що особистісноцентрований підхід - це не теорія і не техніка, а спосіб існування людей.

Головною рисою більшості людських відносин є рівність партнерів, отже, відносини допомоги включені в рівні відносини людей. "Клієнт-центрована терапія в обов'язковому балансі "безумовна цінність Іншого" - "безумовна цінність Я" акцентує першу частину, оскільки безумовне позитивне прийняття та ціннісно-допомагаюче ставлення терапевта до клієнта є умовою конструктивного розвитку останнього до повноцінно функціонуючої людини", - зазначає В.В. Колпачніков [23; 55-56]. Е. Медоус в даному балансі робить акцент на другому компоненті. Він вважає, що у відносинах рівних партнерів важливими є певні вміння, а саме - емпатичне слухання, конгруентність, емпатія та безумовна позитивна повага (прийняття). Зокрема, емпатія розуміється як вміння, яке використовується на основі свідомого вибору в ситуації, коли інший хоче зростати, розвиватися, а ми хочемо сприяти йому в цьому зростанні; це

слідування за переживаннями іншого. В такому розумінні емпатія є необхідною умовою допомоги іншому.

Гріт Ванершот [9] розглядає емпатію як сукупність мікропроцесів. Автор детально аналізує наслідки, вплив атмосфери емпатії на клієнта, які виражаються в таких мікропроцесах, як: відчуття своєї цінності та прийнятості; відчуття себе самостійною, самоцінною та такою, що має власну ідентичність, особистістю; набуття здатності приймати свої власні почуття; подолання відчуження; розвиток здатності довіряти власному досвіду.

Г.Ванершот підсумовує: "Емпатизування - це процес взаємодії між двома людьми, в ході якої людина, яка проявляє емпатію, постійно готова настроюватися на іншого" [9; 74]. Емпатія є однією з умов ефективності надання допомоги іншому. В той же час емпатія сприяє розвитку особистості (як того, хто отримує, так і того, хто надає допомогу). Через механізм емпатії зрозумілим стає те, що допомога іншому є психологічним засобом розвитку особистості.

"Прояв глибокої емпатії — це чисто альтруїстична діяльність" [47; 79], - зазначає Д. Брезієр. Психотерапевт є в найбільшій мірі самоактуалізованим тоді, коли він повністю занурений у іншого. В цьому і виражається альтруїзм, справжнє безумовне позитивне прийняття, що виявляється в емпатичному розумінні іншої людини. "Самоактуалізація відбувається тоді, коли власне Я забуде" [47; 96].

Функція терапії, на думку Д. Брезієра, може полягати в тому, щоб створити для клієнта ситуацію, в якій він зможе повернутися до природного, альтруїстичного існування. Діяльність клієнта сприяє його розвитку лише в тій мірі, в якій клієнт засвоює альтруїстичну установку. З іншого боку, якщо психотерапевтичний процес сприяє особистісному розвитку психотерапевта, то це відбувається завдяки переважній увазі до іншої людини, а не до себе, відмови від власних інтересів та зайняттю повністю альтруїстичної позиції.

Д. Брезієр наголошує: "Альтруїстична установка, яка сприяє особистісному зростанню, не задається людині зовні, але виникає зсередини" [47; 81]. Автор

висуває припущення, що фундаментальним принципом, який стосується людської природи, може бути альтруїстична орієнтація, а її похідною - саморозвиток. Такий підхід суперечить численним уявленням про первинність саморозвитку, але в цілому він є логічним та ґрунтується на аналізі даних психотерапевтичної практики. Отже, не первинний нарцисизм, а первинний альтруїзм є основою людської природи.

Психотерапія в цілому за своєю сутністю є альтруїстичною діяльністю. Концепція Д.Брезієра підкреслює важливість альтруїстичної орієнтації, яка стимулює розвиток і саморозвиток. Це дуже тісно пов'язане з нашим уявленням про допомогу іншому як психологічний засіб розвитку особистості.

Аналіз концепції допомагаючих відносин передбачає звернення до поняття фасилітації. Фасилітація - це процес, який має місце в багатьох системах взаємодії, а особливо неформального, малоструктурованого, незаформалізованого спілкування. З групами зустрічей пов'язане поняття фасилітації у його вузькому значенні: фасилітатор в груповій динаміці як вісь, навколо якої обертаються процеси особистісних змін, аутентичних почуттів та вільного розвитку учасників групи. Фасилітація в широкому розумінні - це відповідні моделі у більш широкому контексті спілкування: в освіті, громадських організаціях, повсякденній та професійній взаємодії. З англійської *facilitation* - це полегшення, допомога.

Повертаючись до фасилітації у вузькому психотерапевтичному значенні цього слова, зазначимо, що групи зустрічей сприяють розвитку особистості і самореалізації цілком нормальних людей. Тобто постає дилема: психотерапія чи розвиток особистості; яка конкретизується в границі між психотерапією і діяльністю груп зустрічей. Керівник (фасилітатор) групи зустрічей сам виступає в якості моделі особистості, здатної до саморозуміння і конфронтації [67].

Таким чином, фасилітативний процес є відповідальним і зрілим за своєю суттю і вимагає відповідних якостей від людини та певних установок до системи взаємодії в цілому. Карл Р. Роджерс стверджує: "Я вірю, що з діалогу народиться напрям руху. Відповіді містяться в нас самих. Нам потрібно слухати один одного

і говорити один з одним, щоб прийти до згоди та підтримати систему навчання" [48; 43].

На прикладі особистісноцентрованої психотерапії К.Роджерса ми розглянули, наскільки тісно переплетені конструкти допомоги іншому та особистісного розвитку. Недирективність підходу К. Роджерса допомагає підкреслити вільний, творчий, розвиваючий характер взаємодії, яка будується на альтруїстичних началах.

Міжособистісні відносини, зокрема відносини допомоги, сприяють особистісному розвитку за таких основних психологічних умов. Відносини є допомагаючими, якщо в них особистість іншої людини приймається в усій її унікальності, складності, суперечливості та повноті. Відносини є тим в більшій мірі особистісно-розвиваючими, чим в більшій мірі вони усвідомлюються. Збільшення міри усвідомлення досягається завдяки збільшенню інтегрованості особистості, її відкритості власному досвіду та щирому і конгруентному вираженню цього досвіду своєму співбесіднику. Відносини є допомагаючими, якщо кожен з партнерів несе відповідальність за свій особистий внесок у ці відносини та за їх розвиток.

Основні положення концепції допомагаючих відносин можуть бути узагальнені наступним чином. Допомагаючі відносини мають бути спрямованими на покращення життєдіяльності, розвиток зрілості та особистісне зростання. Психологічними умовами ефективності допомагаючих відносин є конгруентність, емпатія та безумовне прийняття іншої людини. В результаті допомагаючих відносин інша людина стає більш цілісною особистістю, стає здатною до самовираження та до розуміння і прийняття оточуючих. Суб'єкт, який надає допомогу, особистісно зростає та наближається до свого "реального Я", що є свідченням того, що допомога іншому є психологічним засобом розвитку особистості.

1.3. Допомога іншому як умова й засіб особистісного росту

Допомога - це аспект міжособистісної взаємодії, який включає в себе елементи соціальних когніцій (соціального пізнання), комунікативних зв'язків та спільно-розподіленої діяльності. На нашу думку, допомога як акт взаємодії передбачає сприяння розкриттю потенціалу розвитку одного чи кількох з суб'єктів відносин.

Здійснений теоретичний аналіз дозволив сформулювати робоче визначення поняття допомоги іншому. *Допомога іншому ~ це взаємодія з іншим, що здійснюється з метою: 1) полегшення його страждань; 2) сприяння його розвитку, розкриттю потенціалу його здібностей.*

Допомога проявляється в діяльності (діадній або груповій). У випадку індивідуальної діяльності мова йде про самодопомогу.

Допомога іншому - це дія щодо конструктивної побудови відносин, яка сприяє розкриттю суб'єктності партнерів інтеракції. Будучи такою, ця дія виступає психологічним засобом розвитку особистості.

«До-по-могти» одначає сприяти тому, що інший буде в змозі, а також - додати до активності іншого власну активність. Допомагаючи, індивід сприяє вивільненню можливостей іншого, здатності іншого оволодіти ситуацією.

Психологічні словники зазвичай не дають визначення поняття допомоги. Сучасний тлумачний психологічний словник дає визначення допомоги психологічної: "Допомога психологічна - сфера практичного застосування психології, орієнтована на підвищення соціально-психологічної компетентності людей" [64; 109].

На нашу думку, дослідження допомоги як особливого різновиду взаємодії між людьми є виправданим, особливо з огляду на кілька вказаних причин:

1. Соціальна бажаність виокремлення та вивчення альтруїстично спрямованих актів взаємодії, що виражаються в формі допомоги іншому.

2. Різномінітність різновидів допомоги відповідно до мотивації допомагаючого суб'єкта (допомога за примусом, за вільним волевиявленням, з жалості, формальна, особистісна тощо).

3. Взаємодія як взаємна діяльність суб'єктів є об'єктом нашого інтересу і виступає конституюючою щодо допомоги іншому як діяльності (точніше, спільно-розподіленої діяльності, де мета "зсувається" з предмета на суб'єкта - іншу людину).

4. Дана взаємодія за визначених умов носить розвивальний характер. Головна з цих умов - сприяння входженню іншого в стан суб'єктності.

Слід розрізняти поняття допомоги іншому, альтруїстичної поведінки та просоціальної поведінки. Альтруїстичною в психології називають поведінку, спрямовану на благо іншої людини чи соціального об'єднання та не пов'язану з якимись зовнішніми заохоченнями.

Просоціальна поведінка є більш загальним поняттям, яке охоплює форми поведінки, здійснювані в інтересах того чи іншого "соціального об'єкту" (іншої людини, групи, організації тощо), на відміну від поведінки, спрямованої на досягнення особистих цілей.

Альтруїстична поведінка досліджувалася такими психологами, як В.В. Абраменкова, Л.І. Божович [7], Я.З. Неверович [37], Я. Рейковський, Є.В. Субботський та інші. Якщо при використанні понять просоціальної та допомагаючої поведінки дослідники можуть абстрагуватися від їх мотиваційної основи, фіксуючи лише зовнішні сторони (процесуальні та результативні аспекти), то поняття альтруїстичної поведінки невіддільне від внутрішньої мотивації цієї форми активності, адже альтруїстичними є лише безкорисливі допомагаючі дії, за які суб'єкт не отримує ніяких зовнішніх нагород і заохочень.

Таким чином, альтруїстична поведінка є вужчим поняттям, ніж допомога іншому. Допомога іншому може здійснюватися поза межами альтруїзму. Наприклад, це акти допомоги, які реалізуються як шаблонно-стереотипні прояви (культурні звички, правила етикету), допомога в рамках норми взаємності (послуга за послугу) тощо.

Серед внутрішніх мотиваційних механізмів власне альтруїстичного характеру дослідники розрізняють два головні мотиви - мотив морального обов'язку і мотив співчуття.

Існують два основні підходи до розуміння мотиваційної природи альтруїстичної поведінки: особистісно-нормативний (з точки зору моральних норм та переконань особистості) та емоційний (з точки зору аналізу ролі альтруїстичних емоцій - емпатії, співпереживання, співчуття, симпатії в реалізації допомоги іншому). Стосовно емоційних механізмів слід розрізняти ситуативний вплив альтруїстичних емоційних переживань на поведінку допомоги та стійке емоційне ставлення до ситуацій, коли інший потребує допомоги, що виступає як специфічний, сформований на емоційній основі мотив (співчуття, співпереживання).

Природа особистості соціальна. Допомагаючи іншому, людина вивільняє розвиваючий потенціал свого ставлення та своєї дії. Підґрунтям для цього є внутрішній досвід особистості, її аутентичне переживання. Тоді допомога усвідомлюється як особистісна дія, в якій суб'єкт будує розвиваючі відносини.

С.Д. Максименко пропонує наступне визначення поняття: «Особистість - це форма існування психіки людини, що становить собою цілісну систему, яка здатна до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ» [30; 18]. Унікальність цілісної структури особистості обумовлена, на думку дослідника, зокрема, «постійним саморухом, саморозвитком особистості, в процесі якого весь час змінюється індивідуальний візерунок особистісних проявів, набуваючи все більш своєрідної і завершеної форми»[29; 133]. Разом з цим, як вважає автор, «особистість завжди залишається незавершеною, відкритою до нових змін» [29; 133].

О.О.Смірнова висунула припущення про те, що суб'єкт-об'єктна парадигма, за якої одна людина виступає як предмет дії (оцінки, пізнання чи впливу) іншої людини, є неадекватною відносно реальності людських відносин [55; 56]. Більш адекватним даній реальності є уявлення про діалогічність

свідомості. Допомога іншому передбачає суб'єкт-суб'єктні відносини, а не функціональні. Розуміння та врахування позиції, стану суб'єкта, якому допомагає індивід, визначає міру його втручання. Центральним моментом є визначення зони найближчого розвитку: того, що інший може зробити сам, і того, в чому він потребує допомоги.

З.Г.Кісарчук зазначає, що "процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії найбільш повно розкривається в мовленнєвих характеристиках діалогу" [22; 36]. Отже, суб'єкт-суб'єктний характер відносин в ситуації допомоги іншому пов'язаний з діалогічністю процесу взаємодії.

Допомога іншому можлива за умови взаєморозуміння, лише тоді вона матиме розвиваючий характер. На думку вітчизняних дослідників, «Розумінню іншої людини поряд з підвищенням свого рівня культури сприяє повноцінний індивідуальний життєвий досвід, який дозволяє усвідомити, відчути відносність не лише стереотипів, але й особистісних еталонів" [12;56]. Такої ж позиції притримується К. Роджерс, розвиваючи уявлення про феноменальне поле досвіду особистості, а також психологи екзистенційного напрямку з концептом аутентичності переживань і досвіду людини.

Допомагаюча дія має такі основні характеристики: *інструментальність, діалогічність, інтенціональність та осмисленість.*

Психологічно принципово важливим є врахування характеру цілей суб'єкта при його взаємодії з іншою людиною. Це слугує індикатором ступеню просоціальності (альтруїстичної спрямованості) поведінки суб'єкта, що опосередковано впливає на характер та інтенсивність особистісного розвитку.

У допомагаючому типі відносин істотним є те, що обидва учасники взаємодії активні та суб'єктні, і при цьому детермінантою ефективності є зв'язок із зоною найближчого розвитку (ЗНР) як того, кому допомагають, так і суб'єкта надання допомоги.

Л.Ф.Обухова та І.А.Корепапова зазначають: «Допомога дорослого спрямована на розширення можливостей дитини, на створення умов, які забезпечують виділення та усвідомлення зв'язку мети дії та засобу її досягнення.

Тим самим в ЗНР дитина виявляється здатною зробити сама те, що без допомоги дорослого їй недоступне» [40; 24]. Допомагаюча дія сприяє становленню суб'єктності індивіда. Підтвердженням цьому є випадок, коли дитина може перейти до самостійного виконання дії після етапу спільної з дорослим діяльності.

Л.С. Виготський вказує, що: «Зона найближчого розвитку допоможе нам визначити завтрашній день дитини, динамічний стан її розвитку, який враховує не тільки вже досягнуте, але й те, що знаходиться у процесі созрівання» [10; 31]. Через визначення зони найближчого розвитку людини можливо проектувати необхідну допомогу іншому. В свою чергу, допомога як дія також сприяє зміні зони найближчого розвитку суб'єкта надання допомоги. Це дозволяє говорити про її опосередковуючий характер стосовно розвитку особистості.

Згідно з культурно-історичною теорією Л.С. Виготського, спілкування з оточуючими людьми є основним психологічним засобом розвитку в онтогенезі. При цьому спілкування слід розуміти як засіб осмислення та переосмислення світу, як засіб суб'єктного ставлення до оточення. Допомога іншому за своїм психологічним змістом є комунікативним актом.

Допомога іншому є засобом осмислення, переосмислення та перетворення відносин індивіда з іншими людьми, що є складовою частиною процесу розвитку особистості.

Проблема опосередкування та психологічних засобів розвитку є ключовою в культурно-історичній теорії. А.М.Кричевець [25], аналізуючи позицію культурно-історичної теорії щодо розвитку та його внутрішніх умов, наголошує, що для Л.С.Виготського визначальним є інтерпсихічне буття, тобто розподілене між дитиною, яка розвивається, і дорослим, який її виховує, допомагає в її становленні. Л.С.Виготський говорить про те, що дитина від народження включена в спільне психічне поле, яке постійно перетікає, врощується, стає її внутрішнім, інтрапсихічним станом закріплених суспільним буттям значень і функцій [11; 15]. А.М.Кричевець робить висновок: "З такого розуміння психічного розвитку дитини витікає важливість оцінювання не тільки наявного

стану функцій, які вже стали інтрапсихічними, але й тих, які готові до впровадження, хоча поки що знаходяться в розподіленому стані" [25; 6].

Функції, які знаходяться в розподіленому стані, на нашу думку, можуть бути інтеріоризовані (вращені) завдяки опосередковуючому характеру дії допомоги. Дорослий, взаємодіючи з дитиною, створює умови, в яких інтерпсихічне стає інтрапсихічним. Таким чином дорослий допомагає дитині створити (засвоїти) психологічні засоби оволодіння власною поведінкою та психікою.

Можна передбачити, що одним з психологічних засобів цього розвитку є допомога іншому. Адже, щоб здійснити даний акт, потрібно попередньо провести велику внутрішню роботу, аналізуючи власні можливості та потреби іншої людини. Причому часто це - симультанний акт, коли рішення про допомогу приймається за лічені секунди.

Розвиваючий потенціал допомагаючої дії пов'язаний з розширенням зони актуального розвитку суб'єктів взаємодії - того, кому допомагають, і того, хто допомагає.

Людська взаємодія включає альтруїстично породжені моменти спільної діяльності, і, як можна припустити, саме з них і виростають професійні техніки допомоги психолога людям, які цього потребують.

Життєдіяльність особистості передбачає включеність її в різноманітні форми діяльності та спілкування, деякі з яких породжені особливою мотивацією - прагненням допомогти людині, яка потрапила в складну ситуацію. Діяльність допомоги - специфічна, і може мати особливі наслідки для обох суб'єктів взаємодії. Це залежить і від їх готовності до надання і отримання допомоги, і від певних особистісних характеристик, найголовнішою з яких є суб'єктність.

В.Г.Панок зазначає, що до професійно важливих рис особистості спеціаліста-психолога "можна віднести, так званий, психологічний світогляд, як певний тип життєвої філософії особистості, побудовані на ньому структуру цінностей, спрямованість особистості, розвинуті механізми соціальної перцепції, розвинуті навички професійного спілкування, вміння керувати процесом

взаємодії з іншими, навички саморегуляції, розвинуту професійну інтуїцію, специфічну Я-концепцію, альтруїстичні настанови та ін." [43; 14].

Альтруїстичні настанови як професійно важливі риси особистості психолога передбачають його здатність до надання допомоги іншому, його чутливість до потреби іншого в допомозі. В цілому співвідношення альтруїзму та допомоги іншому є багатозначним. З одного боку, альтруїзм можна розглядати як особистісну якість, як дещо внутрішнє, а допомогу іншому як зовнішнє вираження альтруїстичних настановлень. З іншого боку, допомога не обов'язково породжується альтруїстичною мотивацією, і в цьому сенсі її можна розглядати як ширше явище. Загалом альтруїзм та допомогу іншому слід розглядати як взаємопов'язані, але не тотожні феномени, які відносяться до різних площин психологічної реальності.

Н.Пезешкіан, пояснюючи підгрунття диференційного аналізу (авторської оригінальної методики психотерапії), виділяє три основні шляхи усунення конфліктних потенціалів у розвитку актуальних здібностей людини: 1) профілактика в процесі виховання; 2) самодопомога; 3) психотерапія.

Н. Пезешкіан виділяє п'ять сходинок самодопомоги, яка ґрунтується на диференційному аналізі: спостереження, дистанціювання, інвентаризація, ситуативне схвалення, вербалізація та розширення цілі. Дуже цінним є підкреслення ролі допомоги (самодопомоги) в процесі вирішення конфліктів та - в більш широкому сенсі — в процесі психологічно здорового функціонування та розвитку.

Як стверджує Р. Нельсон-Джоунс, "Консультування можна розглядати як особливий різновид відносин допомоги, як певний репертуар можливих впливів, як психологічний процес" [38; 12]. Отже, консультування виступає різновидом відносин допомоги, але, напевне, не будь-яких відносин допомоги, а тих, які відповідають головним психологічним умовам. Ці умови об'єднуються за принципом сприяння входженню людини в стан суб'єктності і включають, на думку багатьох психотерапевтів, такі характеристики, як: емпатичне розуміння;

поважне ставлення до потенційної здатності клієнта самому будувати своє життя; конгруентність, щирість, аутентичність відносин [38].

Отже, допомога іншому охоплює широкий спектр актів взаємодії між людьми, і одним з різновидів цієї взаємодії є психологічна допомога. Оскільки певні особистісні якості є засобом надання допомоги (інструментом психотерапії), то допомога є актом, який розвиває особистість, принаймні в певних її характеристиках.

Відповівши на питання: "Як реалізується допомога іншому?", ми зможемо глибше зрозуміти суть і механізми процесу надання психологічної допомоги, яка є різновидом допомоги іншому.

Основним в нашому дослідженні є припущення про те, що психологічно допомога особистості являє собою особливу систему колективно-розподілених дій, яка ґрунтується на специфічній міжфункціональній психологічній системі, що включає в себе основні змістовні одиниці зрілої особистості. Реалізація дії допомоги являє собою акт саморозвитку особистості, оскільки має необхідними складовими (і умовами) *рефлексію, опредметнення, активність, креативність*.

Т.М.Титаренко зазначає: "Розвиток особистості у своєму результативному виразі є її постійним якісним перетворенням, пов'язаним із підвищенням рівня внутрішньої організації, структурованості, зростанням здатності самореалізовуватися у складних життєвих стосунках" [59; 107]. Допомога іншому переструктурує внутрішній світ індивіда, який надає допомогу. Це підвищує рівень внутрішньої організації, структурованості, що є свідченням розвитку особистості. Отже, допомога іншому є психологічним засобом розвитку особистості.

Допомога іншому - це особлива діяльність співпереживання, рефлексивного вислуховування, емпатичної кооперації між двома індивідами, один з яких знаходиться в скрутному становищі і потребує допомоги. Причому потреба в допомозі може бути інколи і не усвідомлена, і тоді потрібна робота з інтеграції особистості до рівня усвідомлення власних потреб та станів. Індивід, який допомагає, є більш гармонійною, зрілою, самоактуалізованою

осоюистістю. В результаті їх взаємодії особистість, що потребувала допомоги, стає більш благополучною, допомагаючий суб'єкт стає більш зрілим, відповідальним, повноцінно функціонуючим, і середовище їх життєдіяльності стає більш відкритим та сприятливим для розвитку.

Для того, щоб був досягнутий подібний ефект, на нашу думку, потрібно дотримання однієї психологічно доцільної умови. Для конструктивності та ефективності допомагаючої дії потрібно сприяти входженню людини, якій допомагають, в стан суб'єктності. Для цього і допомагаючий індивід повинен бути суб'єктом.

Суб'єктність - це особлива властивість індивіда, яка дозволяє йому самостійно приймати рішення, бути відповідальним, бути творцем власної життєвої ситуації, мати мужність змінюватись і перетворювати оточуючу дійсність.

Суб'єктом життя, на думку Л.І. Анциферової, є людина, особистість, яка повинна пізнавати себе та внутрішній світ оточуючих людей. Для такої особистості "мудрість — це не тільки знання, але й суб'єктивне ставлення до них, наповнене переживаннями, пристрастями, почуттями та емоціями" [2; 13]. Мудрість визначається Л.І. Анциферовою як вершинне та таке, що зростає, утворення інтегрованої особистості. Допомога іншому є одним з чинників, який сприяє розгортанню та розвитку мудрості людини.

С.Д. Максименко, розглядаючи особистість в її генетичному розгортанні та розвитку, пропонує основною властивістю особистості вважати її цілісність: "Особистість живе, розвивається, функціонує та формується тільки як цілісність" [30; 18]. Цілісність особистості пов'язана з її суб'єктністю. Цілісність - одна з характеристик особистості, яка забезпечує повну самовіддачу при наданні допомоги іншому та забезпечує ефективність сприяння виведенню особистості в стан суб'єктності.

Психологічний зміст допомоги іншому полягає у сприянні виведенню цього іншого в стан суб'єктності, що передбачає певні особливості обох суб'єктів взаємодії. Це такі особистісні характеристики, як *активність*, *рефлексивність*,

емпатичність та креативність, а також відповідний рівень мотивації. Факт актуалізації стану суб'єктності підтверджує тезу про конструктивний характер дії допомоги та її зв'язок з процесом самореалізації, самоздійснення особистості.

Д.Б. Ельконін зазначає: "Суть справи полягає в тому, що як тільки дітям показаний основний спосіб дій, можна задавати додому завдання, які не закріплюють і повторюють пропрацьоване на уроці, а спрямовані на засвоєння нового, ще не пройденого матеріалу, тобто на самонавчання" [66; с.14]. Допомога повинна спрямовувати іншого на активізацію, на його самопомогу. "Домашнім завданням" для іншого в цьому випадку є засвоєння нових для нього способів дії, способів оволодіння проблемою.

Допомога іншому як дія опосередковується моделлю психічної діяльності (в розумінні Д.Б. Ельконіна) і цим самим слугує розвитку особистості. Модель психічної діяльності, за Д.Б. Ельконіним, - це опосередковуюча ланка, це дія в моделі, в образі, в копії, тобто моделювання дійсності і дія в цій моделі з наступним віднесенням дії до матеріальної дійсності [66].

Особистість формується у взаємодії людини з оточуючим світом, в цьому процесі задіяні як зовнішні впливи, так і внутрішні умови. В індивідуальній історії розвитку людини складаються індивідуальні особливості особистості. Допомога іншому здійснюється в єдності внутрішніх умов (наприклад, бажання допомогти) та зовнішніх впливів та призводить до розвитку особистості.

Допомогаюча дія є креативною, оскільки передбачає три основні моменти. По-перше, це вільна дія. По-друге, ця дія передбачає добудовування в уяві ситуації, яка буде внаслідок надання допомоги. Це момент цілепокладання, який є показником креативності. По-третє, це момент цілепокладання, який є показником креативності.

О.О.Бодальов зазначає: "Здатність за допомогою уяви досягти стан іншої людини формується у людини поступово, і розвинена вона у різних людей неоднаково" [5; 137]. Допомога іншому з необхідністю передбачає достатню розвиненість здатності розуміти стан іншої людини та відповідний рівень розвитку уяви, необхідний для цього.

Найбільш суттєвим, на наш погляд, є те, що допомога іншому може отримати статус психологічного засобу розвитку особистості. Попередній аналіз генези особистості засвідчує, що для надання допомоги необхідно вже бути особистістю, суб'єктом. Тому допомога - засіб саморозвитку, а не формування особистості. Можна передбачити гіпотетичне існування специфічної *особистісної готовності до допомоги* (як до її надання, так і до отримання), яка включає комплекс інтрапсихічних функцій. Ця теза підлягає експериментальній перевірці.

Д. Майєрс узагальнив результати численних досліджень та визначив обставини, які підсилюють схильність допомагати іншим: попереднє спостереження моделі допомагаючої поведінки; наявність часу; інша людина потребує і заслуговує на допомогу; інша людина є подібною до суб'єкта надання допомоги; перебування в невеликому місті чи сільській місцевості; наявність інших людей поряд [67].

Слід розрізняти внутрішню, притаманну індивіду систему мотивів та прагнень, та зовнішні впливи, які стимулюють просоціальну поведінку. Соціально-психологічна обумовленість допомоги іншому, зокрема вплив засобів масової комунікації на вибір альтруїстичних стратегій поведінки — це окрема психологічна проблема, яку ми в рамках нашого дослідження можемо лише окреслити в загальних рисах.

В процес допомоги задіюється вся особистість, і від рівня її розвитку залежатиме ефективність допомоги. О.П. Корабліна, досліджуючи суб'єкта допомагаючої діяльності, приходять до висновку, що здійснення допомагаючої діяльності вимагає виконання як, умовно кажучи, чоловічих, так і жіночих функцій. Чоловічі функції в допомагаючій діяльності проявляються як волюві, дисциплінуючі (як сила та час), а жіночі - як такі, що виявляють любов та турботу (як теплота та простір) [24].

Допомога іншому — це складний процес, до якого залучаються різні особистісні підструктури. Особистість опредмечує свої смисли у взаємодії. Інтерпсихічне стає інтрапсихічним, особистісні смисли збагачуються новим змістом, дія допомоги інтеріоризується і стає засобом розвитку особистості. Особистісний розвиток призводить до стану, коли допомога іншому стає

потребою людини, і це є підґрунтям самореалізації як конструктивного здійснення можливостей та здібностей людини протягом життя.

Результатом допомоги може бути саморозвиток суб'єкта, розвиток його самоефективності, усвідомлена самодостатність та самореалізація, але може бути і фрустрація. Що саме відбудеться, пов'язане з обома суб'єктами взаємодії, їх стосунками та розвивальним ефектом допомагаючої дії.

Основна особливість допомагаючої дії полягає в тому, що вона повинна сприяти входженню обох учасників в стан суб'єктності. Коли ми маємо справу з явищем самопомоги, то це означає, що людина сама себе вводить в стан суб'єктності. Крім того, допомога пов'язана з тим, що "інший" для людини набуває особистісного смислу.

Міра переживання свого і чужого, обумовлена психологічним простором особистості, на думку С.К. Нартової-Бочавер [35], визначає здатність особистості до діалогу, а отже, і до допомагаючих відносин в різних сферах життєдіяльності. Психологічний простір особистості визначається дослідницею як суб'єктивно значимий фрагмент буття, тобто суттєвий, такий, що визначає актуальну діяльність і стратегію життя людини. "Психологічний простір може по-різному взаємодіяти з просторами інших близьких людей, бути частиною простору людини, яка домінує в діаді, частково перетинатися з ним чи мати кілька точок дотику" [34; 33-34].

Допомога іншому як акт взаємодії передбачає певне співвіднесення психологічних просторів обох особистостей - суб'єктів інтеракції. У випадку особистісної незрілості суб'єкта близькі для нього люди залишаються поза психологічним простором і не включаються у зони відповідальності та контролю. Це обумовлює неможливість надання даним суб'єктом дійсної допомоги, яка передбачає відповідальність та суб'єктне ставлення до іншого.

Допомога іншому як засіб розвитку особистості передбачає такі основні моменти:

- 1) вплив на іншого — усвідомлення цього впливу - зміна себе;

2) спрямованість на розвиток, самореалізацію, самоефективність і самодостатність допомагаючого суб'єкта.

І.А.Зімня зазначає: "Будь-яке явище, об'єкт, стан може бути зрозумілим (пізнаним) тільки у зв'язку і по відношенню до інших, адже все в світі взаємопов'язане та взаємообумовлене. Взаємодія, передбачачи дію один на одного як мінімум двох об'єктів, в той же час означає, що кожен з них також перебуває у взаємній дії з іншими" [19; 35]. Допомога іншому є частковим випадком людської взаємодії, і тому доцільним є розгляд *особистісних, ситуаційних та діяльнісних* змінних даного явища.

Форми та способи організації докілья людиною витікають з можливостей осмислення, переживання та перетворення людиною ситуації, в якій вона живе. Досвід людини в галузі безпосередньої взаємодії з навколишнім середовищем визначає її індивідуальні особистісні особливості, які є детермінуючими у виборі способів, форм, стратегій та цілей взаємодії та діяльності у мікро-, мезо-та макросередовищі [28]. Допомога іншому здійснюється в певному середовищі, яке в даному випадку виступає засобом існування індивіда [28; 36]. Визначення екопсихологічних змінних процесу допомоги іншому включає, по-перше, окреслення меж відкритості, благополуччя та конструктивності середовища життєдіяльності учасників взаємодії та, по-друге, вияв інтраособистісних характеристик, які актуалізуються в даному процесі.

С. Л. Рубинштейн [52] підкреслював, що особистість визначається своїми ставленнями до докілья, а її зростання - це визначення ставлень. Міра сформованості, визначеності цих ставлень — це міра зрілості особистості, яка не є однозначно притаманною певному віку (вікові зміни особистості не є чинниками виникнення певних ставлень).

Ставлення до іншої людини, до оточуючого середовища та усвідомлення себе в системі інтеріндивідуальних зв'язків визначає стратегію поведінки та діяльності, зокрема альтруїстично мотивованої діяльності - допомоги іншому. М.В. Папуча зазначає, що: "опосередковуюча дія спрямована завжди не на зовнішній об'єкт, але на самого себе, і саме тому вона завжди є актом саморозвитку" [44;

190]. Спрямованість на самого себе, на суб'єкта є однією з суттєвих психологічних характеристик дії допомоги іншому.

Допомога іншому тісно пов'язана з моральними цінностями. Дія допомоги за певних умов може розглядатися як вчинок, будучи при цьому актом здійснення духовного розвитку особистості.

Таким чином, допомога іншому може вивчатися психологічною наукою в двох основних аспектах: діяльнісному та особистісному. Психологічні умови допомоги іншому концентруються навколо головного принципу - сприяння входженню в стан суб'єктності. Розвиваючий потенціал допомоги іншому може бути проаналізований з позицій культурно-історичної психології (зокрема, у зв'язку з зоною найближчого розвитку) та особистісноцентрованої концепції психотерапії К. Роджерса. Допомога іншому є психологічним засобом розвитку особистості.

РОЗДІЛ 2

ПРОЦЕДУРА ТА МЕТОДИЧНИЙ АПАРАТ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДОПОМОГИ ІНШОМУ ЯК ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАСОБУ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

2.1. Обґрунтування програми та методів дослідження

Емпіричне дослідження психологічних аспектів допомоги іншому проводилось у відповідності до мети і основних завдань магістерської роботи. Дослідження являє собою реалізацію системи психодіагностичних заходів, єдиної за методологічним підґрунтям і складовими частинами.

Теоретичний аналіз дав змогу встановити, що допомога іншому являє собою систему специфічної особистісної активності, що реалізується в певних діях і поведінкових проявах. Отримані аналітичні дані дозволили зрозуміти допомагаючі дії як психологічні засоби саморозвитку суб'єкта допомоги. Операціоналізація даного уявлення у простір емпіричного дослідження означає нижчевказане.

В достатньо зрілому віці (у нашому випадку досліджуваними були студенти ВНЗ) схильність до допомоги іншому та реальне її надання являє собою не ситуативно-випадкові патерни поведінки, а до певної міри сталі властивості, тенденції і риси, які можуть бути встановлені в психологічному дослідженні.

Таким чином, можна очікувати виділення в окрему групу людей, яким більше притаманна поведінка, яка має відношення до надання допомоги іншому. Водночас, теоретичні дані дозволяють очікувати, що такі люди відзначаються особливостями в сфері розвитку і саморозвитку особистості, зокрема процесами самоактуалізації. Останнє, якщо воно буде зафіксоване емпірично, дасть змогу розглядати поведінкові дії як своєрідний психологічний шлях, і, водночас, засіб саморозвитку. Нарешті, ми виходили з необхідності дослідити «ступінь

входження» допомагаючих елементів поведінки в структуру психіки і свідомості.

Експериментальне дослідження включало в себе два взаємопов'язані змістовні блоки:

Психологічне дослідження розуміння концепту допомоги іншому. Цілями даної частини дослідження виступили: виявлення специфіки представленості в свідомості концепту „допомоги іншому“; з'ясування психологічного змісту уявлень досліджуваних про допомогу іншому; аналіз особливостей розуміння досліджуваними явища допомоги іншому.

У першому блоці застосовувався метод контент-аналізу творів на тему "Допомога іншому". Проведене дослідження дозволило виявити 6 основних метакатегорій, які відображають поняттєву (концептуальну) представленість допомоги іншому в свідомості досліджуваних, до яких належать: інтерактивний; емоційний; когнітивний; особистісний; поведінковий; організаційний компоненти.

Виділені також 11 типів інтерпретації концепту допомоги іншому, таких як: гуманістична, професійна, етична, теоретична, емоційна, гедоністична, процесуальна, маніпулятивна, альтруїстична, суб'єктна, нігілістична спрямованість. Інтерпретація концепту допомоги визначалася за змістовою належністю тексту досліджуваного, за провідним мотивом твору, за ідеєю, яку прагнув виразити респондент.

П. Дослідження особливостей допомоги іншому як психологічного засобу розвитку особистості. Мета цього блоку полягала у встановленні схильності до надання допомоги іншому; з'ясуванні особистісних властивостей, пов'язаних з наданням допомоги іншому; вивченні розвивального характеру допомоги іншому та її зв'язку з самоактуалізацією особистості. Останнє визначалося методом діагностики самоактуалізації особистості, а також шляхом соціометричного дослідження. Припускалося, що соціометричний метод дослідження при визначенні схильності допомагати іншим є найбільш валідним стосовно фіксації реальної поведінки та особистісних якостей досліджуваних.

Мотиваційний компонент діагностувався за допомогою опитувальника «Мотивація допомоги», а також «Шкали альтруїзму — егоїзму». Стиль міжособистісних відносин встановлювався методикою ДМВ Л.М. Собчик.

Експериментальне дослідження допомоги іншому як психологічного засобу розвитку особистості будується на таких положеннях:

1) Поняття розвитку особистості тісно пов'язане з поняттям самоактуалізації. Відповідно у досліджуваних виявляється загальний рівень самоактуалізації та її складові.

2) Для вивчення власне допомоги іншому як типу поведінки використовується соціометричне дослідження, в якому досліджувані вибирають одногрупників, найбільшою мірою схильних до надання допомоги (запропоновані три ситуації, де потребується надати допомогу).

3) Досліджується мотиваційний компонент допомоги іншому, для цього використовується опитувальник "Мотивація допомоги" (передбачає більшу чи меншу мотивованість допомагати), а також "Шкала альтруїзму - егоїзму", яка вимірює установку на альтруїстичні дії.

4) Для різних груп досліджуваних (схильних та не схильних допомагати) передбачається виявлення стилю міжособистісних відносин (методика ДМВ Л.М. Собчик).

Була здійснена статистична обробка даних, знаходження кореляційних зв'язків разом з якісним аналізом та інтерпретацією отриманих даних.

Другий змістовний блок включав в себе комплекс методик, серед яких:

- Соціометричне дослідження схильності допомагати (досліджувані обирають, хто з одногрупників найбільш охоче допомагав би в трьох запропонованих життєвих ситуаціях). Даний методичний підхід був запропонований О.Є. Насиновською;

- Опитувальник "Мотивація допомоги" (Нартова-Бочавер С.К.);

- Діагностика особистісної установки "альтруїзм-егоїзм" (за: Фетіскін Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М.);

- Методика діагностики ситуативної самоактуалізації особистості (Дубовицька Т.Д.). Пропонується оцінити себе, зокрема, в ситуації надання та отримання допомоги;

- Методика САМОАЛ (в адаптації Н.Ф. Каліної);

- Діагностика міжособистісних відносин (ДМВ) Л.М. Собчик (образи Я-реальне та Я-ідеальне). В даній методиці нас особливо цікавили VII октант - "Конвенційний (схильний до співробітництва)" та VIII октант - "Відповідально-великодушний".

У дослідженні взяло участь 59 осіб - студенти I-V курсів Запорізького національного університету (факультет соціальної педагогіки та психології) та студенти Запорізького технічного університету.

Вік досліджуваних - від 16 до 23 років.

Для статистичного аналізу отриманих в емпіричному дослідженні даних нами використовувалися U-критерій Манна-Уїтні та коефіцієнт кореляції Пірсона. U-критерій Манна-Уїтні призначений для оцінки розбіжностей між двома вибірками за рівнем певної кількісно вимірної ознаки. У нашому дослідженні було виділено три групи досліджуваних і відповідно три порівнюваних вибірки, які порівнювалися попарно. Такий спосіб статистичної оцінки отриманих емпіричних даних виявився найбільш ефективним та доцільним.

Коефіцієнт кореляції Пірсона дозволяє оцінити силу та напрям кореляційного зв'язку між двома ознаками. Якщо значення коефіцієнту знаходиться ближче до 1, то це означає наявність сильного зв'язку, якщо ближче до 0 - слабкого зв'язку. У нашому дослідженні ми брали до уваги коефіцієнти кореляції, не нижчі 0,3 та з відповідно високим рівнем статистичної значимості р. Використання коефіцієнту кореляції Пірсона для статистичного аналізу даних емпіричного дослідження суттєво збагатило можливості інтерпретації отриманих даних та надало змогу виявлення існуючих між змінними зв'язків.

2.2. Особливості репрезентації у свідомості особистості концепту допомоги

Наше усвідомлення та розуміння певних аспектів дійсності визначає наше ставлення до них та нашу діяльність в даному контексті. Розуміння людиною того, чим є допомога іншому, є визначальним стосовно її внутрішніх установок та поведінкових реакцій у відповідних ситуаціях.

Розвиненість здатності до психологічного розуміння зумовлює адекватність, дієвість допомоги іншому. Якщо людина здатна зрозуміти іншого, вона зможе ефективно йому допомогти. В свою чергу, здатність до психологічного розуміння тексту, як можна гіпотетично припустити, пов'язана зі здатністю розуміння іншої людини.

Ф.Шлейермахер зазначає, що при інтерпретації тексту можливе розуміння не задуму (замислу) автора, а твору як самостійного продукту творчості автора [65]. Отже, аналізуючи твори досліджуваних, ми зможемо дізнатися не про особистісні змінні, що обумовлюють специфіку надання допомоги іншому, а про систему уявлень про допомогу іншому, представлену в створених текстах.

С.Л. Рубінштейн пише про проблему розуміння так: „Дійсне розуміння ґрунтується не на безпосередньому переживанні, а на опосередкованому знанні об'єктивних смислових зв'язків, які виходять за межі суб'єктивності та її безпосередніх переживань" [52; 11]. Для того, щоб зрозуміти концепт допомоги іншому, необхідно виявити опосередковані смислові зв'язки, які об'єднують уявлення респондентів про даний феномен.

Проблема розуміння концепту допомоги іншому є складовою частиною цілісної психологічної системи знань про те, чому і як люди допомагають один одному, і чи справді допомога є засобом саморозвитку.

Цілі даного етапу експериментального дослідження - виявлення специфіки представленості в свідомості концепту „допомоги іншому"; з'ясування психологічного змісту уявлень досліджуваних про допомогу іншому; аналіз особливостей розуміння досліджуваними явища допомоги іншому.

Проблема розуміння, інтерпретації тексту є ключовою в психологічній герменевтиці. Н.В. Чепелєва зазначає: „Будь-який текст несе у собі потенційну множину смислів, яка, в свою чергу, зумовлена контекстуальним багатством вихідного повідомлення, тобто наявністю великої кількості смислових шарів, кожний з яких відсилає реципієнта до відповідного контексту...” [63; 28]. Тексти, написані нашими респондентами, також багатшарові в змістовно-смислового аспекті, що обумовлює можливість кількох варіантів інтерпретації отриманих даних.

Таким чином, становлення суб'єктності особистості включає в себе розвиток свідомості, зокрема інтерпретаційних процесів, та динаміку включеності людини в міжособистісні відносини. Певні особливості першого аспекту аналізуються в даній роботі. Розвиток особистісної позиції в міжособистісних відносинах тісно пов'язаний з допомогою іншому як психологічним засобом розвитку особистості.

Допомога іншому передбачає діалогічність взаємодії, при чому діалог тут повинен виконувати функцію засобу з'ясування особистісних смислів і значень учасників взаємодії. Партнери комунікації в ситуації необхідності допомоги повинні рефлексувати не лише значення слів співбесідника, але і власну позицію щодо сказаного, і, на найвищому рівні, ті внутрішні контексти та інтерпретаційні схеми, які обумовлюють відповідне сприймання іншої людини. Таким чином, психологічна герменевтика як напрям досліджень розширює можливості осмислення психологічного змісту допомоги іншому.

З метою виявлення уявлень про концепт допомоги іншому ми провели дослідження, яким було охоплено вибірку з 24 досліджуваних, неоднорідну за статевою та віковою ознаками. Ми попросили досліджуваних написати твір на тему "Допомога іншому". Інструкція не конкретизувалася, тобто ми не спрямовували респондентів на певні відповіді чи сфери інтерпретації. Дослідження було анонімним. Результати дослідження були проаналізовані методом контент-аналізу.

При аналізі творів досліджуваних ми виділили 1153 лінгвістичні одиниці (одиниці змісту), які об'єднуються в 122 категорії або 6 метакатегорій.

Найбільшу частоту появи лінгвістичних одиниць мають такі категорії, як "розуміння, підтримка" (56 одиниць змісту в текстах досліджуваних), "позитивні емоції (радість, задоволення, щастя)" (55 одиниць), "потреба в допомозі" (38), "порада, допомога словом" (33), "матеріальна допомога" (33), "відсутність безкорисливості" (31), "допомога друзям, близьким" (30), "щирість" (30). Тезаурус уявлень про допомогу Іншому включає, зокрема, такі маловживані одиниці змісту, як „медвежа послуга”(1), „толерантність”(1), „допомога прикладом”(1), „почуття жалості”(1), статус „вічного помічника" (2), „відсутність вдячності" (2), „передбачати наслідки допомоги" (2), „оплата за допомогу" (3), „благородство" (3), „допомога проти бажання" (3) та інші. Цікаво, що зустрічається 24 вислови про необхідність кваліфіковано надавати психологічну допомогу (значна частина респондентів - студенти спеціальності "психологія" денної та заочної форми навчання).

Наявні 4 висловлювання про те, що "допомога іншому - це не дія замість нього". Це є свідченням прагнення респондентів зрозуміти сутність справжньої допомоги іншому як установки на співробітництво, в якому обидва учасники взаємодії реалізують свій суб'єктний потенціал. В цій логіці дійсна допомога можлива лише з врахуванням "зони найближчого розвитку" індивіда, який потребує допомоги, тобто потрібно розмежовувати, що людина може зробити самостійно, а що - разом з іншою людиною, яка надає допомогу.

Виділені нами категорії охоплюють весь зміст творів досліджуваних, але зважаючи на їх велику кількість ми об'єднали для більш систематичного аналізу ці категорії в так звані метакатегорії. Причому межі метакатегорій не є жорсткими, тобто одна категорія могла бути віднесена до однієї або двох метакатегорій відповідно до її смислової навантаженості. Ми виділили 6 основних метакатегорій, які відображають поняттєву (концептуальну) представленість допомоги іншому в свідомості людей.

1. Інтерактивний компонент (183 лінгвістичні одиниці).
2. Емоційний компонент (153 лінгвістичні одиниці),
3. Когнітивний компонент (174 лінгвістичні одиниці).

4. Особистісний компонент (311 лінгвістичних одиниць).
5. Поведінковий компонент (196 лінгвістичних одиниць).
6. Організаційний компонент (221 лінгвістична одиниця).

Загальна сума лінгвістичних одиниць, які представлені в різних метакатегоріях, складає 1238, що на 85 лінгвістичних одиниць більше, ніж було виділено при аналізі текстів. Це означає, що 85 одиниць змісту належать одночасно до кількох метакатегорій. Охарактеризуємо наведені нами метакатегорії.

Інтерактивний компонент розуміння респондентами концепту допомоги іншому включає категорії, пов'язані з різними аспектами міжособистісної взаємодії. Сюди входять такі категорії, як "розуміння, підтримка", "зворотній зв'язок", "взаємодопомога", "маніпулятивність тих, хто потребує допомоги", "відносини", "взаємодія", "бути поруч", "активне слухання", "безумовне прийняття, емпатія, конгруентність" та інші.

Емоційний компонент характеризує рівень представленості сфери емоцій, почуттів, переживань, емоційних станів в уявленнях респондентів про допомогу іншому. Дана метакатегорія охоплює такі категорії, як „позитивні емоції*“, „проблеми, скрута, криза“, „любов“, „співчуття, співпереживання“, „створення емоційної атмосфери“, „байдужість“, „внутрішня напруга, незадоволення“, „вразливість“, „почуття жалості“, „душевний спокій того, хто допомагає“.

Когнітивний компонент представлений категоріями, які можна поділити на дві групи. Перша охоплює уявлення про різноплановість інтерпретації явища допомоги іншому (категорії „різні способи надання допомоги“, „індивідуальність інтерпретації поняття допомоги іншому" та ін.). Друга група включає в себе систему конструктів, які пояснюють, описують чи оцінюють явище допомоги іншому. Ця група включає такі категорії, як „допомога іншому - обов'язок кожного“, „необхідність допомоги“, „допомагаючи іншим, ми допомагаємо собі“, „стався до інших так, як хочеш, щоб ставилися до тебе“, „допомога іншому не часто зустрічається“, „допомога - це діяльність“, „передбачати наслідки допомоги“, „допомагаючи іншому, ми вчимося" тощо.

Особистісний компонент є найбільш змістовно навантаженим (охоплює 311 лінгвістичних одиниць). Він характеризує уявлення респондентів про особистісний вимір допомоги іншому. В даному компоненті можна виокремити висловлювання про мотиваційні складові, певне коло рис особистості, пов'язаних з допомогою, та тенденції зростання та самоактуалізації. Зокрема, в цей компонент входять такі категорії: "потреба в допомозі", „мотивація“, „відсутність безкорисливості“, „особистісне ставлення до іншого“, „допомога як засіб самоствердження“, „допомога як засіб самореалізації“, „готовність до надання допомоги“, „альтруїзм“, „внутрішнє зростання“, „відповідальність“, „відкритість до людей“, „толерантність“, „доброта“ та інші.

Поведінковий компонент включає уявлення про процес надання допомоги та характеристики, пов'язані з ним. Сюди входять такі категорії, як: „зворотній зв'язок“, „кваліфіковано надавати психологічну допомогу“, „прохання про допомогу“, „вдячність за допомогу, подяка“, „створення емоційної атмосфери, контакту“, „вміти надати допомогу в потрібний час“, „не нав'язувати свою допомогу“, „відмовитись допомогти“ і т.п.

Організаційний компонент охоплює уявлення респондентів про різновиди допомоги іншому, зокрема такі, як „матеріальна допомога“, „порада, допомога словом“, „допомога близьким, друзям“, „фізична допомога“, „моральна підтримка“, „психологічна допомога“, „соціальні служби, благодійництво“, „духовна допомога“, „допомога жебракам“, „побутова допомога“, „фінансова допомога“, „технічна допомога“, «творча допомога».

Виділені нами метакатегорії узагальнено характеризують специфіку розуміння досліджуваними допомоги іншому. Але даний рівень дослідження проблеми видався нам недостатнім, тому ми здійснили додатковий аналіз отриманих даних. Для цього доцільним стало виділення спрямованості інтерпретації терміну допомоги іншому кожним окремим респондентом.

Ми виділили 11 типів інтерпретації допомоги. Кожен твір був віднесений до одного з типів, отже, тексти належать до різних типів спрямованості, зокрема: гуманістична спрямованість - 23%; професійна спрямованість - 18%;

етична спрямованість — 16%; теоретична спрямованість — 14%; емоційна спрямованість - 14%; гедоністична спрямованість - 11%; процесуальна спрямованість - 8%; маніпулятивна спрямованість - 8%; альтруїстична спрямованість - 6%; суб'єктна спрямованість - 3%; нігілістична спрямованість - 3%.

Наведемо приклади з текстів досліджуваних, віднесених до різних типів спрямованості інтерпретації концепту допомоги, та коротко охарактеризуємо дані типи.

Гуманістична спрямованість: „Так влаштоване людське серце і свідомість, що не може вона когось залишити у біді“; „В вік гуманності і милосердя допомагати ближньому означає очистити себе, свою душу і отримувати від цього духовне задоволення“. Даний тип спрямованості інтерпретації концепту допомоги іншому знаменується апеляцією до пошуку людської сутності, до ідеалів людяності і гуманності та до можливостей самовдосконалення, саморозвитку.

Професійна спрямованість: „Професія психолога прямо спрямована на те, щоб допомагати іншим людям“; „Ось чому я і обрала професію психолога, соціального педагога - для того, щоб все життя приходити на допомогу людям“. Цей тип спрямованості інтерпретації пов'язує допомогу іншому з виконанням професійних обов'язків, з професійною самореалізацією. Оскільки досліджувані переважно є студентами факультету психології та соціальної роботи, то в творах даного типу спрямованості наявний акцент на професії психолога, соціального педагога. Але досліджувані з медичного університету зазначали „допомагаючий характер“ власної майбутньої професії. В цілому існує багато сфер професіоналізації, де момент допомоги Іншому є одним з ключових.

Етична спрямованість: „Допомагаючи іншим, ми виробляємо в собі такі моральні якості, як любов, співчуття, лагідність та багато інших“; „Допомогти людині потрібно правильно, тобто не нашкодити“; „Коли мої думки сплетали поняття про добро і зло, я прагнула дотримуватись складових добра у своїх вчинках“. Даний тип спрямованості інтерпретації акцентує увагу на моральних

вимірах людської взаємодії, етичному виборі суб'єкта, внутрішній моральності особистості.

Теоретична спрямованість: „На мою думку, допомога поділяється на три групи: матеріальну, фізичну і моральну"; „Людина, яка живе в суспільстві, завжди стикається з певними проблемами, які іноді сама не в змозі подолати. Тому вона потребує допомоги інших". Цей тип спрямованості інтерпретації концепту допомоги іншому характеризується певним рівнем абстрагування, узагальнення, прагненням до об'єктивного розгляду проблеми, наявністю класифікацій, схем, тенденцією до науковості.

Емоційна спрямованість: „Кожного разу, коли я надаю допомогу людині, я стаю щасливою, я радію, мені весело"; „Допомога іншому - це прояв сердечності, душевної теплоти". Даний тип спрямованості інтерпретації включає в себе емоції, почуття та індивідуально-психологічні характеристики емоційної сфери людини, пов'язані з наданням чи (рідше) отриманням допомоги. Слід зазначити, що переважна більшість емоцій, про які пишуть досліджувані, має позитивне забарвлення, це емоції радості, щастя, захоплення, піднесення тощо.

Гедоністична спрямованість: „І так приємно, коли в скрутну хвилину тобі хтось допоможе"; „На мою думку, допомога іншому повинна приносити радість людині, яка допомагає. Адже відчуваєш, що ти потрібний, що приносиш користь і радість"; „Наприклад, я після допомоги іншому отримую задоволення, тому що я не можу байдуже ставитись до людей, які потребують допомоги і яким я можу допомогти". Тексти даної групи дозволяють гіпотетичне виділити рівні гедоністичної спрямованості: реципієнтна (задоволення від отримання допомоги), активна (задоволення від діяльності по наданню допомоги), продуктивна (задоволення від усвідомлення результативності власної діяльності, установка на надання допомоги як засіб реалізації сутнісних можливостей індивіда). В цілому гедоністичну спрямованість інтерпретації концепту допомоги іншому досліджуваними можна охарактеризувати як прагнення до задоволення як природної радості буття, що реалізується, зокрема, в допомагаючих відносинах.

Процесуальна спрямованість інтерпретації концепту допомоги іншому є вираженням центрації на процесі надання допомоги як такої, з певними характеристиками даного процесу та описом умов його ефективності. Досліджувані пишуть про це так: „Допомога іншому здійснюється добровільно, коли тебе попросять, або сам бачиш, що людині потрібна твоя допомога (але не нав'язуєш)“; „Допомога іншому - здатність перш за все зрозуміти людину, проявити емпатію, прийняти її такою, якою вона є, з її недоліками, проблемами. Допомогти - значить „почути“ людину, якої саме допомоги вона потребує, оскільки частіше всього людина насправді хоче не того, чого просить“.

Маніпулятивна спрямованість інтерпретації концепту допомоги іншому досліджуваними виражається в концепції „взаємної вигоди“ (ти - мені, я - тобі), або у висловленні побоювань щодо можливих маніпулятивних дій під час допомоги, щодо ризику бути „використаним“ в певних цілях. Про це свідчать такі цитати з текстів респондентів: „Інколи використовують допомогу як спосіб маніпуляції“; „Людина, допомагаючи комусь, чекає допомоги у відповідь“; „Люди, які в будь-яких ситуаціях, що б не сталося, намагаються тебе виручити, дуже часто прямо чи приховано намагаються вимагати від тебе чогось натомість“.

Альтруїстична спрямованість представлена неочікувано порівняльно невеликою кількістю творів (6 текстів з 124). Це може бути пов'язане з тим, що більшість текстів віднесена до гуманістичного типу спрямованості, який є співзвучним альтруїстичним тенденціям. З іншого боку, альтруїзм як мотивація та поведінка для користі іншого без зовнішніх заохочень є малорозповсюдженим, про що свідчить, зокрема, той факт, що в категорії „відсутність безкорисливості“ наявна 31 лінгвістична одиниця, тоді як в категорії „безкорисливість“ - 26. В цілому альтруїстична спрямованість інтерпретації концепту допомоги іншому є вираженням установки індивіда на безкорисливі допомагаючі дії, не підкріплені зовнішніми мотиваторами (нагородами, заохоченнями, і т.д.). Даний тип спрямованості представлений, наприклад, у такому висловлюванні респондента: „Допомагаючи іншим, ми проявляємо свій альтруїзм, який

приховується у нашому егоїзмі, бо допомагаючи іншим, ми допомагаємо собі — допомагаємо проявитися кращому в нас".

Суб'єктна спрямованість інтерпретації концепту допомоги іншому полягає в сприянні становленню суб'єктності іншого з тим, щоб він мав психологічні засоби для вирішення власної проблеми. В цьому сутність дійсної допомоги – в розкритті суб'єктних можливостей іншого. Але для цього потрібно самому бути суб'єктом. Такі допомагаючі відносини є розвиваючими стосовно всіх суб'єктів взаємодії. Текстів даного типу спрямованості інтерпретації не так багато — всього 3. Наведемо цитати з цих текстів. „Людині потрібно допомогти вирішити їх [проблеми] самостійно"; „Для мене допомога іншому повністю розкривається у притчі про рибачка: потрібно не годувати весь час голодного рибою, а навчити його ловити рибу"; „Допомога іншій людині в критичній ситуації - це не вирішення за неї її проблем, виконання за неї її завдань, а в ідеалі, це створення емоційної атмосфери, в якій можна було б підібрати відповідні методи вирішення тієї чи іншої проблеми, виконання того чи іншого завдання".

Нігілістична спрямованість інтерпретації досліджуваними концепту допомоги іншому виражає заперечення значимості, реальності, доцільності допомоги іншій людині. Респонденти пишуть про це так: „Люди в першу чергу думають про себе, свої цілі ставлять понад усім. А допомога іншим - це щось абстрактне, далеке"; „Коли за твою допомогу чуєш: ви не знаєте, це не ваше, вам тут не місце, - це дуже ображає".

Виділені нами типи спрямованості інтерпретації концепту допомоги іншому відображають ставлення досліджуваних до означеного явища, а також те, як допомога іншому репрезентована у внутрішній картині світу досліджуваних, їх світогляді.

Евристичним в даному контексті видається з'ясування того, яким чином досліджувані інтерпретують концепт допомоги іншому, тобто які види інтерпретаційних схем вони використовують.

Н.В.Чепелева виділяє три основні види інтерпретаційних схем: смислові („що включають передусім особистісні смисли, тобто мотивоване ставлення до

значення, форму включення значення в структуру свідомості та особистості" [63; 29], культурні (включають наявні в культурі зразки) та когнітивні (пов'язані зі знаннями, уявленнями, досвідом суб'єкта, розвиненістю його пізнавальної сфери) [63]. Проаналізувавши твори досліджуваних, ми розподілили дані тексти за видами інтерпретаційних схем, які представлені в них. Сміслові схеми використовуються в 46 текстах (37%), культурні схеми — в 56 текстах (45%), когнітивні - в 22 текстах (18%).

Значно менша кількість когнітивних схем обумовлена, як ми вважаємо, тією обставиною, що за своєю сутністю допомога іншому - це особистісний, смисловий, ціннісно-культурний акт, а не актуалізація знань, попереднього досвіду чи операцій мислення. Переважання культурних схем пов'язане з тим, що допомога іншому - це взаємодія, яка передбачає включеність в суспільні відносини і, відповідно, певних зразків культури, які охоплюють різні моделі поведінки, символи, цінності, традиційні ідеї тощо.

Таким чином, проведене дослідження дозволило виявити психологічний зміст уявлень досліджуваних про допомогу іншому, зокрема категорії, найбільш тісно пов'язані з розумінням допомоги іншому, типи спрямованості інтерпретації даного концепту та інтерпретаційні схеми, які використовувалися респондентами.

Проблема розуміння концепту допомоги іншому, представленості даного феномену в свідомості людей повинна вивчатися хоча б з огляду на те, що наші уявлення опосередковують нашу діяльність. Виходячи з цього, вивчення уявлень про допомогу є початковою ланкою цілісного дослідження психологічного змісту допомоги іншого як дії, моделі поведінки, засобу саморозвитку etc.

Розуміння явища допомоги іншому визначально впливає на здійснення допомоги. По-перше, щоб допомогти, потрібно зрозуміти іншу людину у співвідношенні своїх можливостей для конструктивної взаємодії. По-друге, в процесі надання допомоги розуміння іншого за умови усвідомлення останнього, що його розуміють, має терапевтичну функцію. По-третє, те, як люди розуміють допомогу іншому в цілому, є дуже важливим чинником реалізації дії допомоги. Цей третій аспект і виступив головним для нашого дослідження.

Отже, розуміння терміну «допомога», з одного боку, є наслідком відповідних дій і взаємодій суб'єкта. З іншого ж, - воно може визначати формування і реалізацію допомагаючих дій в майбутньому, специфічно продовжуючи самозмінювання в результаті відповідних переживань. Важливим для нас є й те, що усвідомлення і управління допомогою означає серйозні зміни цілісної системи особистості - тобто, власне, саморозвиток. В контексті даного дослідження виявляється дуже важливим порівняння способів, змісту і спрямованості інтерпретації даного поняття з рівнем самоактуалізації індивіда.

В ході дослідження було виявлено 6 основних метакатегорій, які відображають поняттєву (концептуальну) представленість допомоги іншому в свідомості людей, до яких належать: інтерактивний; емоційний; когнітивний; особистісний; поведінковий; організаційний компоненти. Виділені також 11 типів спрямованості інтерпретації концепту допомоги іншому. Тексти досліджуваних були віднесені до трьох видів інтерпретаційних схем, серед яких переважаючими є культурні.

Психологічне дослідження розуміння концепту допомоги Іншому дозволило нам виявити основні уявлення про дане явище в свідомості людей, а також тенденції (типи спрямованості) інтерпретації, які варіюють від гуманістичних до нігілістичних.

Порівняльний аналіз висловлювань досліджуваних відносно допомоги іншому з об'єктивними даними, отриманими в результаті діагностики, дозволяє встановити, що група «схильних до надання допомоги» відзначається переважанням гуманістичної спрямованості (33%), етичної спрямованості (17%), суб'єктної спрямованості (15,3%), альтруїстичної спрямованості (8,1%). (Відсоток в даному випадку визначався ступенем наявності у відповідях певних конструктів). Переважаючими схемами інтерпретації в даному випадку є культурні (37%), і безумовно переважають інтерактивний і особистісний компоненти. Враховуючи те, що схильні до допомоги особистості відзначаються високим рівнем самоактуалізації, можна робити висновки про те, що надання допомоги є не лише засобом саморозвитку, привласненим у взаємодії, але й виступає

ключовою ланкою нових форм свідомості й самосвідомості (міжфункціональних психологічних систем).

2.3. Особистісні кореляти допомагаючої поведінки

Дослідження особливостей допомоги іншому як психологічного засобу розвитку особистості передбачає вивчення особистісних особливостей, які пов'язані з наданням допомоги іншому.

Цілями даної частини експериментального дослідження виступили: вияв міри схильності до надання допомоги іншому; з'ясування особистісних особливостей, пов'язаних з наданням допомоги іншому; вивчення розвиваючого характеру допомоги іншому.

Експериментальне дослідження включало в себе комплекс методик, серед яких:

- Соціометричне дослідження схильності допомагати (досліджувані обирають, хто з одногрупників найбільш охоче допомагав би в трьох запропонованих життєвих ситуаціях). Даний методичний підхід був запропонований О.Є. Насиновською;
- Опитувальник "Мотивація допомоги" (Нартова-Бочавер С.К.);
- Діагностика особистісної установки "альтруїзм-еґоїзм";
- Діагностика міжособистісних відносин (ДМВ) Л.М. Собчик (образи Я-реальне та Я-ідеальне);

Першою задачею даного етапу психологічного дослідження було виявлення груп досліджуваних, схильних допомагати та не схильних надавати допомогу (виділення полярних груп за критерієм "схильні допомагати - не схильні допомагати"). Для вирішення даної задачі ми скористалися методикою соціометричного дослідження, зазначивши в запропонованих ситуаціях обставини, в яких проявлялася б схильність допомагати іншим.

Досліджуваним пропонувалася наступна інструкція: "Ми пропонуємо Вам опис трьох життєвих ситуацій. Ваші однокласники можуть мати чи не мати відповідні цим ситуаціям якості. Ми пропонуємо Вам підібрати з Вашої групи для кожної з ситуацій не менше п'яти осіб, у яких ці якості виражені найбільш яскраво. Потрібно розташувати їх прізвища за ступенем вираження у них цих якостей. Так, на першому місці повинно стояти прізвище людини, у якої ці якості проявляються особливо сильно. Якщо Вам важко зробити п'ять виборів, можете зробити менше. Потім виберіть п'ять однокласників (чи менше), у яких ці якості мало виражені (в слабкій мірі) та розташуйте їх прізвища в порядку спадання".

Отже, досліджуваним пропонувалося зробити п'ять позитивних та п'ять негативних виборів в трьох ситуаціях, які стосувалися допомоги іншому. Ситуації розрізнялися між собою за характером діяльності, в межах якої потребувалася допомога. Це дозволило більш повно та різнобічно підійти до виявлення схильності допомагати у досліджуваних.

"Ситуація 1. Уявіть, що Вам потрібно виконати об'ємне наукове дослідження і Ви не можете зробити цього самостійно. Вам потрібна допомога в плануванні та організації дослідження, зборі даних, їх обробці та представленні. Діяльність Ваших асистентів може бути як інтелектуальною, так і комунікативною, так і суто практичною. Як Ви вважаєте, хто з однокласників буде допомагати Вам? (Найбільш охоче, найменш охоче (не буде допомагати))".

Ситуація 1 спрямована на виявлення альтруїстичної поведінки та схильності допомагати в контексті провідної діяльності досліджуваних (студентів різних курсів) - учбово-професійної, яка включає в себе вміння виконувати наукові дослідження.

"Ситуація 2. Уявіть, що Ви захворіли і Вам тривалий час потрібно залишатися вдома на амбулаторному лікуванні. Хто з однокласників буде постійно приходити до Вас і допомагати, щоб ви не відстали від навчання, а також надавати емоційну підтримку? (Найбільш охоче, найменш охоче (не буде приходити))".

Ситуація 2 актуалізує систему неформальних відносин у групі та дозволяє обрати як допомагаючих тих одногрупників, які з певних причин не могли бути обрані в ситуації формального спілкування.

"Ситуація 3. Уявіть, що Вашій групі запропонували взяти участь в благодійній акції (наприклад, допомога дітям-сиротам). Хто погодиться бути волонтером - безкоштовно здійснювати допомогу іншим? (Найбільш охоче, найменш охоче (не погодиться))".

Ситуація 3 характеризується вираженням просоціального характером, вона в найбільш загальному вигляді виявляє схильність допомагати іншим як особистісну та поведінкову диспозицію.

В цілому всі три запропоновані досліджуваним ситуації спрямовані на виявлення схильності допомагати Іншим. В результаті опрацювання даних було сформовано три групи досліджуваних: схильні допомагати, не схильні допомагати та індиферентні (див. Табл. 2.1.).

Таблиця 2.1

Розподіл досліджуваних за схильністю допомагати

№	Групи	Відсоток вибірки
1	Схильні допомагати	41,6%
2	Індиферентні	35,9%
3	Не схильні допомагати	22,5%

Досліджувані групи 1 характеризуються схильністю допомагати в різних ситуаціях, їх поведінка вирізняється просоціальним характером. Можна говорити про наявність альтруїстичних настановлень у даних досліджуваних. Дана група представляє 46% серед трьох виявлених груп. Це дає підстави для оптимізму щодо поширеності схильності допомагати іншим і водночас свідчить про можливість розвитку альтруїстичних тенденцій в цілому в суспільстві.

Загалом схильність допомагати, яку ми визначили за допомогою соціометричного дослідження, виступає соціально-рольовою характеристикою особистості та визначається особливостями сприйняття групою індивіда як альтруїстичного чи ні. Водночас діагностована нами схильність допомагати

тісно пов'язана з реальною повсякденною поведінкою досліджуваних і когнітивними та мотиваційними змінними, які її породжують.

Досліджувані групи 1 схильні до здійснення допомагаючої поведінки. Завданням подальшого експериментального дослідження є виявлення психологічних особливостей схильності до допомоги та її зв'язку з розвитком особистості.

Досліджувані групи 2 були названі нами індіферентними. Вони в рівній мірі можуть як демонструвати схильність допомагати, так і поводитися вкрай егоїстично. Ставлення цих досліджуваних до проблеми допомоги іншому можна назвати амбівалентним. Дана група характеризується невизначеністю просоціального соціально-рольового статусу, несформованістю аспекта ідентичності, який визначав би сприймання цих досліджуваних себе як егоїстичних чи альтруїстичних. Можна припустити наявність у цих досліджуваних внутрішньої напруженості і навіть конфліктності, особливо в ситуаціях, пов'язаних із вирішенням моральних дилем.

Досліджувані групи 2 не демонструють стійкого патерну поведінки в ситуаціях просоціального характеру. Дана група досліджуваних має специфічний психологічний профіль мотиваційних, когнітивних та поведінкових ресурсів та пов'язаних з ними можливостей особистісного розвитку, що детально вивчалось протягом нашого експериментального дослідження.

Досліджувані групи 3 не схильні допомагати іншим, їх поведінкові прояви свідчать про відсутність просоціальної орієнтації, спрямованості на благо інших людей. Водночас це не може виступати приводом для негативної оцінки цих досліджуваних. По-перше, гуманістична психологія передбачає принцип безоціночного прийняття. По-друге, відсутність схильності допомагати іншим є специфічною рисою цих досліджуваних, яка визначає їх індивідуальний психологічний профіль.

Відсутність схильності допомагати, відповідно до основної тези нашого дослідження, означає меншу кількість можливостей для реалізації потенціалу особистісного розвитку. Досліджувані, не схильні допомагати іншим, як можна

припустити, мають психологічні особливості, пов'язані з мотиваційно-афективною сферою, когнітивними ресурсами та поведінковими проявами. Вивчення специфічного психологічного патерну цих особливостей є завданням подальшого експериментального дослідження.

В цілому три виявлені нами групи досліджених були диференційовані за ознакою схильності допомагати іншим на основі даних соціометричного дослідження, тобто аналізу міжособистісних відносин в групі, що є найбільш валідним при вивченні допомоги іншому як акту взаємодії.

Важливою психологічною характеристикою процесу надання допомоги іншому є мотивація допомоги. Мотиваційна складова допомагаючої дії є визначальною при з'ясуванні особистісної значимості акту допомоги і відповідного впливу допомоги іншому на розвиток особистості суб'єкта.

Методика дослідження мотивації допомоги була розроблена С.К. Нартовою-Бочавер [35]. Мотивація допомоги визначається дослідницею як "афективний компонент феномену готовності до допомоги як стану мотиваційно-афективної сфери особистості, який ініціює альтруїстичний вчинок" [35;17].

Ми дослідили три охарактеризовані вище групи досліджуваних за методикою "Мотивація допомоги" С.К. Нартової-Бочавер [35]. Результати дослідження представлені в таблиці.

Таблиця 2.2

Середні показники рівня мотивації допомоги

		Мотивація допомоги
1	Група 1 . Схильні допомагати	45,1
2	Група 2. Індиферентні	44
3	Група 3. Не схильні допомагати	41,3

Найвища мотивація допомоги - у групі "схильних допомагати". Це означає, що схильність до надання допомоги в цій групі досліджуваних обумовлена морально значущими мотивами. Готовність цих досліджуваних допомагати породжується внутрішніми причинами, а саме - альтруїстичною спрямованістю афективно-мотиваційної сфери.

Високий рівень мотивації допомоги в групі 1 - "схильних допомагати" - свідчить про внутрішню єдність, цілісність, несуперечливість поведінкових проявів та мотиваційних диспозицій досліджуваних. Альтруїстична поведінка досліджуваних даної групи породжується специфічним афективно-мотиваційним станом, пов'язаним з певними моральними установками. Високий рівень мотивації допомоги характеризує досліджуваних даної групи як внутрішньо, особистісно готових до надання допомоги. Можна говорити про наявність у цих досліджуваних бажання допомагати.

Мотиваційний компонент схильності допомагати іншим є внутрішньо особистісним фундаментом просоціальної спрямованості суб'єкта. Порівняно значима різниця з групою 3 - "не схильних допомагати" — (на 3,8 бали) свідчить про принципово відмінну будову мотиваційно-афективної сфери досліджуваних цих груп, принаймні в контексті допомагаючої поведінки.

Група не схильних допомагати характеризується найнижчою мотивацією допомоги. Беручи до уваги протилежні результати цих полярних груп - схильних та не схильних допомагати, - можна говорити про мотиваційну складову допомоги іншому як інтегральний, іманентно притаманний особистості чинник схильності (готовності) до реалізації альтруїстично спрямованих дій.

Низький рівень мотивації допомоги в групі не схильних допомагати іншим досліджуваних виражає специфічний внутрішній стан небажання, неготовності до альтруїстичної поведінки. Єдність зовнішньо вираженого небажання допомагати та внутрішньо притаманної низької мотивації допомоги свідчить про інтегрованість, цілісність, несуперечливість особистості цих досліджуваних, зокрема в сфері просоціальної активності.

Відносно невисокий рівень мотивації допомоги (який не є проявом агресивних тенденцій чи установки на очікування допомоги від інших) пов'язаний з установкою на малозначимість просоціальних дій, з предиспозицією неприйняття альтруїстично спрямованої активності як значимої для особистісного зростання. Низька мотивація допомоги у не схильних допомагати досліджуваних виражає внутріособистісну обумовленість неготовності до надання допомоги.

Низька мотивація допомоги навіть у ситуації фактичного її надання індивідом обумовлює дефіцит самореалізації в сфері просоціальної, альтруїстично спрямованої активності. Це виступає однією з причин того, що особистісний розвиток не відбувається. Таким чином, ми можемо конкретизувати нашу основну тезу: допомога іншому, породжена альтруїстичною мотивацією, є психологічним засобом розвитку особистості.

У цілому досліджувані третьої групи характеризуються порівняно низькою мотивацією допомоги. Однак це не означає, що вони не мають можливості розвинути чи сформувати альтруїстичні диспозиції. У випадку з досліджуваними другої групи стоїть питання про психологічно доцільні умови трансформації егоїстичної орієнтації на альтруїстичний вектор розвитку, що має стати предметом подальших науково-психологічних пошуків.

Здійснивши статистичну обробку даних, ми виявили значимі розбіжності за критерієм U Манна-Уїтні між групою 3 - "не схильних допомагати" - та групою 2 - "індиферентних" ($U=205$, $p<0,031$).

Досліджувані другої групи мають показники мотивації допомоги нижчі, ніж в групі схильних допомагати, але вищі, ніж в групі не схильних допомагати досліджуваних. Дана група в цілому характеризується невизначеністю позиції щодо альтруїстичної активності. Середній, близький до високого рівень мотивації допомоги може свідчити про внутрішню конфліктність досліджуваних цієї групи, яка виражається в наявності мотивації допомагати, але відсутності стійких поведінкових альтруїстичних проявів. Інший варіант внутрішньої конфліктності може полягати в здійсненні допомагаючих дій за відсутності просоціальної мотивації. Можливі різні варіанти пропорційного співвідношення мотиваційних, когнітивних та поведінкових компонентів схильності до надання допомоги іншому. Згідно з порівняно високими балами (близькими до показників першої групи; різниця між показниками груп 1 та 2 - лише 1,1 бали), найбільш розповсюдженою є суперечлива ситуація наявності мотивації, але відсутності стійких поведінкових проявів допомоги Іншому, або відсутності когнітивних

диспозицій - схильності сприймати ситуацію в концептах альтруїзму, потреби іншого в допомозі тощо.

Група 3 в цілому характеризується нестійкістю, неусталеністю альтруїстичних проявів. Мотиваційно-афективна сфера досліджуваних цієї групи загалом є більш сприятливою для реалізації допомагаючої поведінки, ніж у досліджуваних другої групи. Але в силу певних індивідуально своєрідних причин, таких, як: наявність конкуруючого мотиву (наприклад, мотиву досягнення), специфічна установка на сприйняття ситуації (когнітивний компонент), сталі патерни поведінки, які виключають альтруїстичні прояви чи соціально-рольові характеристики особистості, що спричиняють невизначеність в сфері просоціальної активності, - мотивація допомоги може не реалізуватися в зовнішньо оформленій та внутрішньо конгруентній діяльності.

Тісно пов'язаним з мотивацією досягнення є настановлення на альтруїзм чи егоїзм. Воно стосується в більшій мірі когнітивного ресурсу готовності до допомоги. Настановлення альтруїзму чи егоїзму визначається схильністю сприймати ситуацію та будувати стратегії поведінки відповідно до орієнтації на себе чи на користь інших людей.

Ми використали в експериментальному дослідженні психологічних особливостей допомоги іншому методику діагностики особистісної установки "альтруїзм-егоїзм". Методика спрямована на вивчення соціально-психологічної установки особистості, сприяє виявленню альтруїзму. Опитувальник включає в себе 20 тверджень, на які потрібно відповісти "так" чи "ні". Чим набрана сума є більшою за 10, тим в більшій мірі у суб'єкта виражений альтруїзм, бажання допомогти людям. І навпаки, чим сума балів менше 10, тим більше у суб'єкта виражена егоїстична тенденція. Результати дослідження трьох основних груп представлені в таблиці 2.3.

Середні значення шкали альтруїзм-егоїзм

		Шкала альтруїзм-егоїзм
1	Група 1 . Схильні допомагати	13,3
2	Група 2. Індиферентні	12,25
3	Група 3. Не схильні допомагати	12,3

Цікавим є той виявлений експериментальне факт, що в усіх досліджених нами групах домінує установка альтруїзму, навіть у групі не схильних допомагати індивідів. Це може бути пов'язаним з соціальною бажаністю альтруїстичної орієнтації та свідомим вибором досліджуваними моделі альтруїзму навіть за наявності вираженої егоїстичної спрямованості мотиваційно-афективної сфери. Люди схильні вважати себе альтруїстичними, й інколи це спричинює суперечливість їх Я-концепції. Водночас можна говорити про значимі відмінності за шкалою альтруїзму - егоїзму в різних групах. Так, за критерієм U Манна-Уїтні показники групи 1 - "схильних допомагати" - істотно відрізняються від показників групи 3 - "не схильних допомагати" ($U=421,5$), показники групи 2 істотно відрізняються від даних групи 3 - "індиферентних" ($U=210$).

Найвищі показники особистісної установки альтруїзму, як і слід було б очікувати, - в групі 1 ("схильних допомагати досліджуваних"). Досліджувані даної групи мають найбільш виражену соціально-психологічну установку альтруїзму. Це означає, що вони схильні реагувати (сприймати та діяти) в різних видах просоціально орієнтованих ситуацій як альтруїсти, тобто орієнтуючись на користь інших людей.

Установка альтруїзму в поєднанні з високою мотивацією допомоги характеризує високий рівень схильності до надання допомоги досліджуваних першої групи. Установка альтруїзму є особистісною диспозицією досліджуваних даної групи і водночас вона є визначальною щодо певних параметрів соціальної перцепції. Досліджувані даної групи схильні сприймати різні типи міжособистісних відносин та ситуацій взаємодії як такі, що потребують альтруїстичного реагування.

Сприймання ситуації як такої, що актуалізує необхідність надавати допомогу іншим, є визначальним для характеристики особистісної установки альтруїзму. Сприймання ситуації або відносин як просоціально орієнтованих є стимулом до діяльності у відповідному напрямку, тому установка альтруїзму є одним з компонентів схильності допомагати. Установка альтруїзму як особистісна диспозиція є однією із змінних, які впливають на процес розвитку особистості, опосередкований допомогою іншому.

Висока мотивація допомоги та високий рівень альтруїзму виражають, нашу думку, конгруентність, внутрішню узгодженість та цілісність досліджуваних, схильних надавати допомогу.

Досліджувані групи 2 - "індиферентні" - мають найнижчий серед діагностованих груп рівень установки альтруїзму. Але водночас слід підкреслити, що це саме альтруїстична, а не егоїстична установка. Статистичний аналіз даних показав, що показники другої групи - "індиферентних" - істотно відрізняються від показників третьої групи ("не схильних допомагати") за U критерієм Манна-Уїтні ($U=210$, $p<0,05$).

Відносно низький рівень вираження установки альтруїзму у "індиферентних" досліджуваних може бути пов'язаний з їх резистентністю щодо впливу соціальних очікувань, з одного боку, та відносною несформованістю, неусталеністю Я-концепції, з іншого боку. Установка альтруїзму як особистісна диспозиція не є сталою у цих досліджуваних, просоціальна поведінка яких характеризується нестабільністю. Очікувана амбівалентність поведінки досліджуваних другої групи в ситуаціях, які потребують допомагаючого типу відносин, обумовлює відносну малорозвиненість установки альтруїзму.

Незначний рівень особистісної установки альтруїзму дає досліджуваним другої групи більшу свободу у виборі стратегій поведінки одночасно з можливістю збереження позитивного образу Я, до якого не входить альтруїзм як установка, що зобов'язує обирати певні моделі реагування. Незавершеність процесу самовизначення у сфері життєдіяльності, пов'язаній з допомогою іншому, обумовлює деяку внутрішню напругу. Досягнення більш комфортного

внутрішнього стану можливе, зокрема, за умови незначної вираженості установки альтруїзму, що ми змогли діагностувати в нашому експериментальному дослідженні.

Досліджувані групи 3 - "не схильні допомагати" - мають меншу вираженість установки альтруїзму. Як уже зазначалося, перша та друга групи досліджуваних є істотно відмінними за параметром установки альтруїзму, що було виявлено при статистичній обробці даних за критерієм U Манна-Уїтні ($U=421,5$, $p<0,1$). Невисокий рівень установки альтруїзму досліджуваних другої групи є свідченням того, що ці індивіди в меншій мірі схильні реагувати (сприймати і діяти) альтруїстично, на користь інших людей, але у них наявна схильність вибору просоціальних стратегій поведінки.

Досліджувані третьої групи не схильні допомагати іншим, хоча їх Я-концепція включає уявлення про себе як про альтруїстичних людей. Установка альтруїзму досліджуваних другої групи може бути обумовлена потребою в позитивному самосприйнятті та розповсюдженістю соціальних очікувань щодо вибору людиною просоціальних стратегій реагування.

В цілому вивчення особистісної установки альтруїзму-егоїзму є важливим компонентом всебічного дослідження психологічних особливостей допомоги іншому як такої, що опосередковує розвиток особистості. Особистісна установка альтруїзму є когнітивною складовою схильності до надання допомоги. Водночас, за умови сталості та певного рівня вираження, вона може бути названа особистісною диспозицією. Саме цей механізм переходу допомагаючих відносин через інтеріоризацію у внутрішньоособистісне утворення може бути одним із пояснень того, завдяки чому допомога іншому виступає психологічним засобом розвитку особистості.

Важливим аспектом дослідження психологічних особливостей допомоги іншому є вивчення стилю міжособистісних відносин та структури образу "Я" досліджуваних різних груп. Ми запропонували досліджуваним оцінити себе за параметрами "Я-реальне" та "Я-ідеальне", використавши розроблені Л.М. Собчик інструкції. Результати дослідження представлені в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Середні значення шкал методики ДМО для різних груп досліджуваних

Шкали	Група 1 Схильні допомагати	Група 2 Індиферентні	Група 3 Не схильні допомагати
Я-реальне			
Октант I. "Лідуючий"	5,54	5,70	6,72
Октант II. "Незалежний-домінуючий"	3,32	4,50	4,78
Октант III. "Прямо лінійний -агресивний"	4,70	5,30	5,50
Октант IV. "Недовірливий-скептичний"	5,22	6,45	6,00
Октант V. "Покірно-сором'язливий"	6,43	4,70	4,91
Октант VI. "Залежний-слухняний"	4,35	5,00	5,00
Октант VII. "Співпрацюючий-конвенційний"	6,73	6,70	7,00
Октант VIII. "Відповідально-великодушний"	7,05	6,65	6,22
Я-ідеальне			
Октант I. "Лідуючий"	7,59	8,20	7,38
Октант II. "Незалежний-домінуючий"	4,86	5,15	4,72
Октант III. "Прямолінійний-агресивний"	4,08	3,90	3,78
Октант IV. "Недовірливий-скептичний"	1,05	1,70	1,09
Октант V. "Покірно-сором'язливий"	2,84	2,75	2,81
Октант VI. "Залежний-слухняний"	2,70	3,95	2,63
Октант VII. "Співпрацюючий-конвенційний"	7,08	6,35	5,81
Октант VIII. "Відповідально-великодушний"	7,84	6,75	6,47

Статистична обробка даних за допомогою критерія U Манна-Уїтні засвідчила, що показники за методикою ДМО групи 1 - "схильних допомагати" - та групи 2 - "не схильних допомагати" - істотно відрізняються за такими октантами, як I ("Лідерський"), III ("Прямолінійно-агресивний"), VI ("Залежний-слухняний"), VII ("Співпрацюючий-конвенційний") та VIII ("Відповідально-великодушний") образу "Я-реальне", а також за октантами I, II ("Незалежний-домінуючий"), III, V ("Покірно-сором'язливий"), VII та VIII образу "Я-ідеальне". Показники груп 2 ("не схильних допомагати") та 3 ("індиферентних") істотно відрізняються, згідно з критерієм U Манна-Уїтні, за всіма октантами образу "Я-реальне", а також за октантами I, II, III, V, VII та VIII образу "Я-ідеальне". Як

бачимо, наявні значимі відмінності за переважною більшістю типів міжособистісної взаємодії, притаманних досліджуваним різних груп.

Переважаючий стиль поведінки схильних допомагати досліджуваних в міжособистісних відносинах - відповідально-великодушний (VIII октант). Даний варіант міжособистісної поведінки проявляється у вираженій готовності допомагати оточуючим та розвиненому почутті відповідальності. Досліджуваним з даним типом міжособистісної взаємодії притаманні такі особистісні особливості, як виражена потреба відповідати соціальним нормам поведінки, схильність до ідеалізації гармонії міжособистісних відносин, екзальтація в прояві своїх переконань та виражена емоційна включеність, яка може носити більш поверховий характер, ніж це декларується.

Схильним допомагати досліджуваним притаманний художній тип сприймання та переробки інформації, а також цілісний, образний стиль мислення. Досліджувані з відповідально-великодушним типом міжособистісної взаємодії характеризуються легким вживанням в різні соціальні ролі, гнучкістю в контактах, комунікабельністю, доброзичливістю та жертовністю. Для цих досліджуваних природним є прагнення до діяльності, корисної для всіх людей, прояви милосердя, благодійності. Можна сказати, що ці індивіди мають місіонерський склад особистості.

Схильним допомагати досліджуваним притаманна артистичність, потреба справляти приємне враження, подобатися оточуючим. Характерними для досліджуваних даної групи є такі особистісні особливості, як емоційна теплота, м'якість, екстравертованість, нефрустрованість, довірливість, доброзичливість.

Менш вираженими, але все ж істотними стилями міжособистісних відносин схильних допомагати досліджуваних є покірно-сором'язливий та співпрацюючий-конвенційний стилі взаємодії. Це свідчить про такі особливості досліджуваних, як скромність, сором'язливість, схильність брати на себе чужі обов'язки. Схильні допомагати індивіди прагнуть до тісного співробітництва з референтною групою та до дружлюбних відносин з оточуючими.

Помірне розходження (неповний збіг) між образами "Я-реальне" та "Я-ідеальне" є необхідною умовою для подальшого зростання особистості, її самовдосконалення. Зростання показників певного октанту в образі "Я-ідеальне" визначає напрямок, за яким самостійно рухається особистість з метою самовдосконалення.

У схильних допомагати досліджуваних в образі "Я-ідеальне" збільшуються показники за I ("Лідерський"), VIII ("Відповідально-великодушний") та VII ("Співпрацюючий-конвенційний") октантами. Схильні допомагати досліджувані хочуть стати більш впевненими в собі, бути гарними організаторами та мати якості, необхідні для керівника. Схильні допомагати досліджувані прагнуть бути більш оптимістичними, активними, екстравертованими. Аналізуючи співвідношення образів "Я-реальне" та "Я-ідеальне", зокрема співвідношення I та V октантів, можна говорити про те, що досліджувані даної групи вважають себе надмірно пасивними, сором'язливими та нерішучими та хотіли б позбавитися цих якостей та бути більш впевненими в собі.

Аналіз співвідношення IV та VIII октантів в образах "Я-реальне" та "Я-ідеальне" дозволяє констатувати наявність у схильних допомагати досліджуваних міжособистісного конфлікту, який турбує їх. Досліджувані схильні самокритично оцінювати свою роль в ситуації, що склалася, прагнучи в ідеалі бути більш доброзичливими та конгруентними з оточуючими людьми.

Методика ДМО дозволяє визначити індекси домінантності та доброзичливості (див. табл. 2.5.). Ці індекси, як вважає Л.М. Собчик [57], є інформативними при узагальненні даних численних досліджень.

**Індекси доміантності та доброзичливості у досліджуваних
різних груп**

		Я-реальне		Я-ідеальне	
		Вектор доміантності V	Вектор доброзичливості G	Вектор доміантності V	Вектор доброзичливості G
1	Група 1. Схильні допомагати	6,98	5,7	12,49	9,31
2	Група 2. Індиферентні	9,82	3,08	12,21	6,83
3	Група 3. Не схильні допомагати	8,81	3,21	13,48	6,56

В усіх групах як в образі "Я-реальне", так і в образі "Я-ідеальне" ми спостерігаємо переважання вектору доміантності над вектором доброзичливості. Але в групі схильних допомагати досліджуваних це переважання є досить незначним, і показники індексу доброзичливості наближаються до показників індексу доміантності.

Водночас можна говорити про те, що схильні допомагати досліджувані характеризуються значним вираженням вектору доброзичливості, який відображає уважне, відповідальне та співчутливе ставлення до оточуючих. При цьому показники індексу доброзичливості зростають в образі "Я-ідеальне" порівняно з образом "Я-реальне", що свідчить про прагнення досліджуваних даної групи самовдосконалюватися в напрямку вектору доброзичливості. Це є специфічною особливістю процесу самоактуалізації схильних допомагати досліджуваних та розкриває механізм опосередковуючої дії допомоги іншому стосовно особистісного розвитку.

Індиферентні досліджувані мають переважно співпрацюючий-конвенційний, відповідально-великодушний та недовірливо-скептичний стилі міжособистісної взаємодії. Як вважає Л.М. Собчик, оточуючі люди сприймають індивіда відповідно до його ідеального "Я", а його актуальне ("реальне") "Я" часто являє

собою його внутрішні проблеми, в певній мірі усвідомлені та взяті під контроль [57].

Дилема альтруїстичного ставлення до інших є внутрішньою проблемою індіферентних досліджуваних, що підтверджується переважанням відповідально-великодушного стилю міжособистісних відносин. Досліджувані даної групи прагнуть співпрацювати з референтною групою та мати дружелюбні відносини з оточуючими.

Для індіферентних досліджуваних характерною є реалістичність бази суджень і вчинків, скептицизм та неконформність. Досліджуваним притаманні такі особистісні характеристики, як відособленість, замкненість, ригідність установок, критичне ставлення до будь-яких точок зору, крім власної, незадоволеність своєю позицією в мікрогрупі та надчутливість до критичних зауважень на свою адресу.

В образі "Я-Ідеальне" у індіферентних досліджуваних спостерігається значне переважання І октанту, який відповідає лідируючому стилю міжособистісних відносин. Це означає, що в ідеалі досліджувані даної групи прагнуть бути гарними організаторами та керівниками, бути більш впевненими в собі. При цьому характерними також є нетерпимість до критики та переоцінка власних можливостей.

Індіферентні досліджувані хочуть бути більш оптимістичними, активними. Вони мають виражену мотивацію досягнення, тенденцію до домінування та підвищений рівень домагань. Для індіферентних досліджуваних характерним є значне переважання вектору домінантності над вектором доброзичливості як в образі "Я-реальне", так і в образі "Я-ідеальне".

Не схильні допомагати досліджувані мають співпрацюючий-конвенційний, лідируючий та відповідально-великодушний стилі міжособистісної взаємодії. Для досліджуваних даної групи характерним є коливання між вибором індивідуалістичних (лідируючих) чи просоціальних (співпрацюючих-конвенційних, відповідально-великодушних) стратегій поведінки. В образі "Я-ідеальне" у не схильних допомагати досліджуваних переважають лідируючий та

відповідально-великодушний типи міжособистісних відносин. Показники індексів домінантності та доброзичливості наближаються до показників індіферентних досліджуваних.

Таким чином, методика діагностики міжособистісних відносин дозволила прослідкувати основні тенденції розвитку типів міжособистісної взаємодії в залежності від наявності чи відсутності схильності допомагати іншим. Для схильних допомагати досліджуваних в найбільшій мірі притаманним є відповідально-великодушний стиль міжособистісних відносин, що спостерігається як в образі "Я-реальне", так і в образі "Я-ідеальне".

Статистична обробка даних за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона засвідчила наявність тісного зв'язку між октантом VIII (відповідально-великодушним стилем міжособистісної взаємодії) в образі "Я-реальне" та цим же октантом в образі "Я-ідеальне" ($r=0,427$, $p<0,01$), а також наявність тісного зв'язку між співпрацюючим-конвенційним та відповідально-великодушним стилями міжособистісних відносин в образі "Я-реальне" ($r=0,702$, $p<0,01$) та в образі "Я-ідеальне" ($r=0,822$, $p<0,01$).

Отже, стиль міжособистісних відносин, зокрема такий, що передбачає схильність до компромісів, конгруентність та відповідальність в контактах з оточуючими, є важливою характеристикою схильності допомагати іншим як комплексного утворення, яке включає мотиваційні, когнітивні та поведінкові складові.

Статистична обробка даних, зокрема кореляційний аналіз за допомогою коефіцієнту Пірсона, засвідчила наявність зв'язку між різними змінними проведеного експериментального дослідження. Ми враховували лише показники кореляції, які були не нижчими, ніж 0,3.

Мотивація допомоги пов'язана з особистісною установкою альтруїзму на рівні $r=0,373$, $p<0,01$. Особистісна установка альтруїзму пов'язана зі співпрацюючим-конвенційним стилем міжособистісних відносин в образі "Я-реальне" ($r=0,369$, $p<0,01$), відповідально-великодушним стилем взаємодії в

образі "Я-реальне" ($r=0,482$, $p<0,01$) та співпрацюючим-конвенційним стилем відносин в образі "Я-ідеальне" ($r=0,302$, $p<0,01$).

Дослідження психологічних особливостей допомоги іншому дало змогу виявити деякі істотні характеристики даного феномену. В психологічному плані найбільш суттєвою є наявність чи відсутність схильності надавати допомогу як особистісної диспозиції. Схильність надавати допомогу включає в себе мотиваційні, когнітивні та поведінкові складові.

Ми виділили три основні групи досліджуваних - схильних допомагати, не схильних допомагати та індиферентних. Дані групи мають специфічні психологічні особливості, які проявляються в мотивації допомоги, установці альтруїзму, стилі міжособистісних відносин та образі Я. Наступним кроком нашого дослідження є з'ясування характеру зв'язку допомоги іншому та процесу самоактуалізації особистості.

2.4. Особливості співвідношення рівня самоактуалізації і орієнтації особистості на допомогу іншому

Абрахам Маслоу охарактеризував самоактуалізацію як бажання людини стати тим, ким вона може стати. Людина, яка досягла цього високого рівня, досягає повного використання своїх здібностей і потенціалу особистості.

Самоактуалізація, за А.Маслоу - це "неперервна реалізація потенційних можливостей, здібностей і талантів; звернення своєї місії, або покликання, долі і т. д.; більш повне пізнання і, відповідно, прийняття своєї власної споконвічної природи; невгамовне прагнення до єдності, інтеграції, або внутрішньої синергії особистості" [32; 49].

На думку А. Маслоу, з самоактуалізацією людина набуває єдності, цілісності, інтеграції, стає більш відкритою для відчуттів, відрізняється неповторністю, експресією та спонтанністю, більш повно функціонує, має більші творчі здібності і гостріше почуття гумору, здатна посміятися над собою,

упевнюється в існуванні вищих ідеалів краси, радості, чесності, добра, істини та сенсу [32]. В контексті проблеми, що вирішується, теоретичний аналіз дозволяє припустити, що явище самоактуалізації найбільш споріднене процесу саморозвитку особистості, якщо його розуміти в межах гуманістичної традиції (і це дає змогу розуміти зв'язок самоактуалізації з допомогою іншому наступним чином: рівень самоактуалізації особистості відповідає, фактично, рівневі її саморозвитку). Допомагаюча поведінка (як і поведінка взагалі) є своєрідно-операціоналізованим засобом вираження і, водночас, становлення цілісної особистості як суб'єкта даної поведінки. Таким чином, встановлення зв'язку допомагаючої поведінки (як у власне поведінковому, так і в інтраособистісному, психологічному, просторі) може говорити про те, що саме ця поведінка виступає певним аспектом і засобом саморозвитку. Водночас, встановлення зв'язку між рівнем самоактуалізації (саморозвитку) і змістом репрезентації поняття про допомогу відкриває усвідомлюваність даного процесу, переводячи аналіз у площину вищих психічних функцій і міжфункціональних психологічних систем.

У нашому експериментальному дослідженні ми використали дві методики вивчення самоактуалізації особистості — методику діагностики ситуативної самоактуалізації особистості (розроблену Т.Д. Дубовицькою [18]) та методику САМОАЛ ("Самоактуалізаційний тест" в адаптації Н.Ф. Каліної [60]).

Методика діагностики ситуативної самоактуалізації особистості спрямована на діагностику ступеня самоактуалізації, який переживає людина в різних життєвих контекстах (ситуаціях). Відповідно до предмету нашого дослідження ми запропонували досліджуваним оцінити себе, поряд із загальною шкалою - "Який я взагалі (частіше за все)", за параметрами "Який я, коли допомагаю іншим" та "Який я, коли мені допомагають". Як виявилось, запропоновані контексти відкривають широкі можливості інтерпретації та більш глибокого психологічного дослідження допомоги іншому як психологічного засобу розвитку особистості.

Методика являє собою анкету, яка включає 14 пар характеристик особистості, які відображають стан самоактуалізації людини у відповідності з

описами самоактуалізованої особистості за А. Маслоу. Методика передбачає, що дослідник може обирати ситуації контексту відповідно до цілей та предмету свого дослідження. Т.Д. Дубовицька [18] здійснила психометричну перевірку методики, яка засвідчила її надійність, точність та валідність.

Запропоновані нами ситуації — "Який я, коли допомагаю іншим" та "Який я, коли мені допомагають" - дозволили виділити дві основні орієнтації: альтруїстичну (спрямовану на допомогу іншим) та реципієнтну (спрямовану на отримання допомоги). Співвідношення цих даних із загальною шкалою самоактуалізації ("Який я взагалі, частіше за все") дало можливість виділити чотири варіанти самоактуалізаційної спрямованості досліджуваних:

- 1) різнобічна самоактуалізація, альтруїстична орієнтація;
- 2) домінантна самоактуалізація альтруїстичної орієнтації;
- 3) різнобічна самоактуалізація, реципієнтна орієнтація;
- 4) домінантна самоактуалізація реципієнтної орієнтації.

Ми розглядали самоактуалізацію як різнобічну за умови, що бали за шкалою "Який я взагалі (частіше за все)" вищі, ніж за двома іншими шкалами (пов'язаними з ситуацією допомоги іншому). Альтруїстична чи реципієнтна орієнтації визначалися за переважанням балів за шкалами "Який я, коли допомагаю іншим" або "Який я, коли мені допомагають". Про домінантну самоактуалізацію можна говорити, коли бали за цими шкалами вищі, ніж показники загальної самоактуалізації ("Який я взагалі").

Більша частина досліджуваних (52%) мають домінантну самоактуалізацію альтруїстичної орієнтації. Це означає, що основний спосіб самоактуалізації цих досліджуваних полягає в допомозі іншим. Бали за шкалою "Який я, коли допомагаю іншим" вищі, ніж бали загальної самоактуалізації. Це означає, що ситуація просоціального характеру дає більші можливості для самоактуалізації цих досліджуваних, ніж переважна більшість інших ситуацій.

Домінуюча стратегія розкриття особистісних потенцій цих досліджуваних полягає у здійсненні альтруїстичних вчинків. Досліджувані в більшій мірі схильні віддавати, ніж отримувати, їм більше подобається надавати допомогу,

ніж очікувати її від інших. Ця стратегія активного здійснення власних альтруїстичних диспозицій є найбільш оптимальним шляхом самоактуалізації та особистісного розвитку.

Різnobічна самоактуалізація з альтруїстичною орієнтацією притаманна 21% досліджуваних. Показники загальної самоактуалізації цих індивідів вищі, ніж показники самоактуалізації в ситуації допомоги іншому, а останні вищі, ніж бали за шкалою самоактуалізації в ситуації отримання допомоги. Досліджувані можуть самореалізуватися різними способами, і допомога іншому - лише один із них, причому не головний.

Самоактуалізація цих досліджуваних є різноспрямованою, що означає множинність варіантів розвитку особистісних потенцій. Переважання показників самоактуалізації в ситуації допомоги іншому над показниками самоактуалізації в ситуації отримання допомоги є вираженням альтруїстичної орієнтації досліджуваних. Принесення користі іншим дає їм більше задоволення, ніж позиція очікування чогось від оточення.

В цілому число досліджуваних, які мають альтруїстичну орієнтацію, складає 73% всієї вибірки, що дає значні підстави для оптимізму щодо поширеності просоціальних тенденцій в суспільстві. Проблема лише в тому, що вони є лише тенденціями, потенційними можливостями, і в силу різних причин часто не реалізуються. Різnobічна самоактуалізація в поєднанні з альтруїстичною орієнтацією свідчить про гармонійний розвиток особистості, яка допомагає іншим, будучи при цьому самодостатньою.

Високі показники загальної самоактуалізації цих досліджуваних та переважання альтруїстичної орієнтації над реципієнтною дозволяють стверджувати, що допомога іншому є одним із шляхів самоактуалізації та опосередковує процес особистісного розвитку.

Різnobічна самоактуалізація в поєднанні з реципієнтною орієнтацією притаманна найменшій кількості досліджуваних - 8% вибірки. Це може бути пов'язане з тим, що реципієнтна орієнтація як вираження пасивної, очікувальної, залежної від оточення позиції індивіда в цілому не сприяє самоактуалізаційним

процесам та розвитку особистості. Тому поєднання реципієнтної орієнтації з різнобічною самоактуалізацією можна вважати скоріше виключенням, ніж правилом.

Реципієнтна орієнтація як така характеризується прагненням отримувати допомогу від інших, позицією бездіяльності, пасивності та установкою на те, що інші зобов'язані робити добро даному індивіду. Реципієнтна орієнтація виражає стан, коли найбільш психологічно комфортно людина почуває себе в ситуації, коли їй допомагають. Такий індивід входить в соціальну роль беззахисної, безпомічної істоти, яка потребує турботи та підтримки від інших. Реципієнтна орієнтація як така притаманна 27% досліджуваних. Вони оцінюють себе як більш самоактуалізованих в ситуації, коли їм допомагають. Лише незначна частина цих досліджуваних має високий рівень загальної самоактуалізації.

Різнобічна самоактуалізація в поєднанні з реципієнтною орієнтацією зустрічається рідко. Це може бути пояснене тим, що реципієнтна орієнтація як очікування допомоги від інших не сприяє розвитку самоактуалізаційних тенденцій та особистісному розвитку в цілому.

Домінантна самоактуалізація реципієнтної орієнтації притаманна 19% досліджуваних. Даний тип самоактуалізації характеризується спрямованістю на отримання допомоги від інших, що виступає основним шляхом особистісного розвитку. Такі індивіди можуть самореалізуватися шляхом взаємодії з іншими, причому інший займає в інтеракції з таким індивідом позицію більш обізнаного, діяльного, успішного та активного суб'єкта.

Домінантна самоактуалізація реципієнтної орієнтації є однобічним, компенсаторним способом самоактуалізації, за якого індивід не здатний прийняти відповідальність на себе, зайняти активну, діяльну позицію, проявити творчі здібності, створити свій власний індивідуальний спосіб самоздійснення.

Домінантна самоактуалізація реципієнтної орієнтації характеризує такий спосіб організації індивідом свого життєвого та психологічного простору, який передбачає, що інші люди прагнуть допомогти цьому індивіду, а він в цій ситуації почуває себе більш комфортно та має відчуття самоактуалізації. Але це

відчуття може бути хибним, оскільки насправді ситуація пасивності, бездіяльності та безпомічності мало сприяє самоактуалізації особистості. Проте внутрішньо такі індивіди можуть сприймати себе як самоактуалізованих, високорозвинених особистостей. Неминучою є конфліктність, суперечливість Я-концепції через неспівпадання уявлень про себе та ставлення інших людей.

Домінантна самоактуалізація реципієнтної орієнтації є таким способом самоздійснення, коли індивід орієнтується на постійну підтримку зовні, а тому є малопродуктивним в плані особистісного становлення та розвитку індивідуальності.

Реципієнтна та альтруїстична орієнтації - це два протилежні модуси ставлення людини до інших. В той час як реципієнтна орієнтація передбачає очікування допомоги зовні, альтруїстична орієнтація спрямовує індивіда на надання допомоги тим, хто її потребує. Альтруїстична орієнтація в цілому є більш сприятливою для конструктивної самоактуалізації особистості. Це підтверджує тезу про те, що допомога іншому є психологічним засобом розвитку особистості.

Три досліджені нами групи - "схильні допомагати", "не схильні допомагати" та "індиферентні" - мають різні показники ситуативної самоактуалізації, що представлено в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6.

**Середні значення шкал методики діагностики ситуативної
самоактуалізації в різних групах досліджуваних**

№	Шкали	Група 1 Схильні допомагати	Група 2 Індиферентні	Група 3 Не схильні допомагати
1.	Який я взагалі (частіше за все)	48,68	49,75	45
2.	Який я, коли допомагаю іншим	53,57	51,84	49,25

Продовження таблиці 2.6

3.	Який я, коли мені допомагають	44,59	47,78	44,85
----	-------------------------------	-------	-------	-------

Статистична обробка даних засвідчила, що показники різних груп за окремими шкалами є істотно відмінними, відповідно до критерію U Манна-Уїтні. Так, група 1 ("схильні допомагати") та група 2 ("не схильні допомагати") мають істотно відмінні результати за шкалами загальної самоактуалізації ("Який я взагалі, частіше за все") та самоактуалізації в ситуації отримання допомоги ("Який я, коли мені допомагають"). Група 2 та група 3 ("індиферентні") мають істотно відмінні результати за шкалами самоактуалізації в ситуації надання допомоги іншому та самоактуалізації в ситуації отримання допомоги.

Цікавим є той факт, що всім трьом дослідженим групам притаманна домінантна самоактуалізація альтруїстичної орієнтації. Це узгоджується з нашими даними про високий ступінь поширеності даного типу самоактуалізації.

Досліджувані групи 1 - "схильні допомагати" - мають найвищі серед усіх груп показники самоактуалізації в ситуації надання допомоги іншим та найнижчі серед усіх груп показники самоактуалізації в ситуації отримання допомоги, тобто альтруїстична орієнтація досліджуваних цієї групи є найбільш яскраво вираженою в порівнянні з даними інших груп.

Високі показники за шкалою загальної самоактуалізації ("Який я взагалі, частіше за все") свідчать про високий рівень самоактуалізації та самореалізації особистості, який проявляють досліджувані першої групи в життєвому контексті в цілому. Досліджувані, схильні допомагати іншим, в найбільш повній мірі проявляють активність, свої здібності та отримують від цього задоволення. Вони поведуться природньо і невимушене.

Схильні допомагати досліджувані здатні самостійно контролювати своє життя, вільно приймати рішення та втілювати їх. У ситуації надання допомоги іншому вони прагнуть успіху, якнайбільшої ефективності допомагаючої

взаємодії, і досягають цього. Допомога іншому є для цих досліджуваних захоплюючою, наповненою смислом діяльністю.

Високі бали за шкалою самоактуалізації в ситуації надання допомоги свідчать про те, що досліджувані даної групи самореалізуються шляхом здійснення альтруїстичних вчинків. Низькі бали за шкалою самоактуалізації в ситуації отримання допомоги (найнижчі серед усіх груп) свідчать про відсутність реципієнтної орієнтації, установки на очікування допомоги від інших, пасивність та бездіяльність.

Самоактуалізаційні процеси в даній групі досліджуваних можна охарактеризувати як найбільш продуктивні та конструктивні, орієнтовані на змістовне міжособистісне спілкування та розвиток індивідуальності в контексті неповторного шляху самоздійснення.

Досліджувані другої групи - "індиферентні" - мають найвищі серед усіх груп показники загальної самоактуалізації та самоактуалізації в ситуації отримання допомоги. Показники самоактуалізації в ситуації надання допомоги нижчі, ніж в групі схильних допомагати досліджуваних, але вищі, ніж в групі досліджуваних, не схильних допомагати. Реципієнтна орієнтація досліджуваних другої групи є досить вираженою. Водночас рівень самоактуалізації в ситуації надання допомоги також є досить високим. Це свідчить про амбівалентність стратегій самореалізації, про невизначеність особистісної позиції цих досліджуваних в ситуації міжособистісної взаємодії при виборі альтернативи пасивного очікування допомоги від інших чи активного суб'єктного самоздійснення при наданні допомоги іншим.

Високі показники загальної самоактуалізації свідчать про те, що індиферентні досліджувані реалізують свої здібності і таланти, є активними і діяльними, і це приносить їм задоволення. Досліджувані другої групи прагнуть до успіху і досягають його. Для них не є принциповим дотримання реципієнтної чи альтруїстичної орієнтації у міжособистісній взаємодії. Досліджувані поведуться природньо і невимушено в різних ситуаціях: і там, де потребують допомоги, і

там, де самі допомагають іншим. Досліджувані другої групи відповідальні, самостійно контролюють своє життя, приймають важливі рішення та втілюють їх.

Високі показники самоактуалізації в ситуації отримання допомоги (значно вищі, ніж в інших групах) характеризують досліджуваних другої групи як таких, що відчують себе креативними, автономними, спонтанними, життєрадісними та натхненними, коли їм допомагають. Індиферентні досліджувані мають гнучкі способи організації міжособистісної взаємодії, в рівній мірі використовуючи розвиваючий потенціал надання допомоги та її отримання, що забезпечує широкі можливості самоактуалізації та самоздійснення.

Індивідуальний патерн самоактуалізації індиферентних досліджуваних в різних контекстах (взагалі, коли допомагають іншим, коли отримують допомогу) визначає унікальність організації системи міжособистісних відносин та внутрішнього переживання життєвої ситуації в цілому.

Досліджувані третьої групи - "не схильні допомагати" - мають найнижчі серед усіх груп показники загальної самоактуалізації. Рівень самоактуалізації в ситуації надання допомоги іншим у цих досліджуваних також є найнижчим з-поміж усіх досліджених нами груп. Порівняно високими є лише показники самоактуалізації в ситуації отримання допомоги — вони наближаються до показників загальної самоактуалізації досліджуваних даної групи.

Відносно низькі бали за шкалою загальної самоактуалізації свідчать про низький рівень самоактуалізації та самореалізації особистості, який проявляють не схильні допомагати досліджувані в життєвому контексті в цілому. Досліджувані третьої групи переживають незадоволеність собою, неможливість реалізації наявних здібностей, нездатність досягнення поставлених цілей, залежність від оточуючих в прийнятті рішень та в своїх діях.

Найнижчі в порівнянні з іншими групами бали за шкалою самоактуалізації в ситуації надання допомоги іншим цілком узгоджуються з відсутністю (або дуже малою вираженістю) схильності допомагати іншим. Показники за шкалою самоактуалізації в ситуації отримання допомоги у досліджуваних даної групи вищі, ніж у групи схильних допомагати досліджуваних. Це свідчить про їх

більшу спрямованість на пасивне очікування допомоги від оточення, про реципієнтну орієнтацію цих досліджуваних.

У цілому досліджувані, не схильні допомагати іншим, характеризуються порівняно низьким рівнем самоактуалізації та незначним переважанням альтруїстичної орієнтації над реципієнтною. Не схильні допомагати досліджувані відчують труднощі у створенні індивідуального способу самоздійснення та розкриття своїх особистісних потенцій. Відсутність схильності допомагати іншим звужує коло можливостей особистісного розвитку досліджуваних даної групи.

Показники ситуативної самоактуалізації різних груп досліджуваних в різних життєвих контекстах дозволили нам поглибити наші уявлення про психологічні особливості допомоги іншому як психологічного засобу розвитку особистості. Зокрема, виділення альтруїстичної та реципієнтної орієнтацій як способів організації міжособистісних відносин видається продуктивною моделлю аналізу допомагаючої взаємодії.

Ситуативна самоактуалізація тісно пов'язана з загальним рівнем самоактуалізації особистості. Так, коефіцієнт кореляції за Пірсоном між загальною ситуативною самоактуалізацією ("Який я взагалі, частіше за все") та рівнем самоактуалізації, вимірюваним за методикою САМОАЛ, складає 0,561 (значимість на рівні $p < 0,01$).

Самоактуалізація особистості є комплексним явищем, яке включає в себе декілька компонентів. Методика САМОАЛ пропонує 11 шкал, які описують різні складові самоактуалізації особистості.

Ми користувалися ще однією адаптацією тесту РОЇ, опитувальником САМОАЛ (адаптований Н.Ф. Калікою). Опитувальник містить 100 пар тверджень і 11 субшкал (орієнтація в часі, цінності, погляд на природу людини, потреба в пізнанні, креативність, автономність, спонтанність, саморозуміння, аутосимпатія, контактність, гнучкість в спілкуванні).

Результати дослідження трьох груп - "схильних допомагати", "індиферентних" та "не схильних допомагати" - представлені в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7.

**Середні показники самоактуалізаційних характеристик досліджуваних
різних груп**

№	Шкали	Група 1 Схильні допомагати	Група 2 Індиферентні	Група 3 Не схильні допомагати
1.	Орієнтація в часі	7,62	7,08	5,48
2.	Цінності	9,89	9,19	7,60
3.	Погляд на природу людини	7,18	6,14	6,15
4.	Потреба в пізнанні	8,35	7,88	8,03
5.	Креативність	9,14	8,88	7,85
6.	Автономність	6,59	7,19	7,00
7.	Спонтанність	6,32	6,28	6,05
8.	Саморозуміння	7,09	7,13	7,43
9.	Аутосимпатія	6,78	7,47	7,60
10.	Контактність	7,74	6,70	6,53
11.	Гнучкість в спілкуванні	7,66	7,41	7,28
	Самоактуалізація, підсумковий показник	84,38	81,33	76,98

Статистична обробка даних засвідчила, що за критерієм U Манна-Уїтні показники груп "схильних допомагати" та "не схильних допомагати" значимо відрізняються за такими шкалами, як "погляд на природу людини", "потреба в пізнанні", "креативність", "автономність", "спонтанність", "саморозуміння", "аутосимпатія", "гнучкість в спілкуванні" та загальним прагненням до самоактуалізації. Показники груп 2 ("індиферентних") та 3 ("не схильних допомагати") істотно відрізняються, згідно з критерієм U Манна-Уїтні, за тими ж шкалами, до того ж за шкалою контактності.

Вивчення самоактуалізаційних характеристик досліджуваних показало, що схильним допомагати досліджуваним притаманне значне переважання показників за такими шкалами, як орієнтація в часі, цінності, погляд на природу людини, креативність та контактність. Дані самоактуалізаційні характеристики є найбільш

значимими змінними, пов'язаними з допомогою іншому як психологічним засобом особистісного розвитку.

Як бачимо, методика САМОАЛ дозволила виявити значимі відмінності між трьома досліджуваними групами. Проведемо якісний аналіз цих відмінностей.

Група 1 - "схильні допомагати" - має високі результати за шкалою орієнтації в часі (найвищі серед усіх досліджуваних груп). Це означає, що досліджувані даної групи у великій мірі живуть теперішнім, не відкладаючи своє життя на "потім" і не намагаючись знайти притулок у минулому. Схильні допомагати досліджувані добре розуміють екзистенційну цінність життя "тут і тепер", здатні насолоджуватися актуальним моментом, не порівнюючи його з радощами минулого і не обезцінюючи передбаченням майбутніх успіхів.

Орієнтація на цінність теперішнього моменту є одним із фундаментальних переживань, які забезпечують ефективну мобілізацію всіх сил людини для конструктивної допомоги іншому. Водночас, перебуваючи в ситуації "тут і тепер", досліджувані можуть адекватно усвідомлювати різні аспекти допомагаючої взаємодії, отримувати зворотній зв'язок і завдяки цьому особистісно розвиватися.

Високі показники за шкалою орієнтації в часі у схильних допомагати досліджуваних характеризують процес надання допомоги як орієнтований на теперішній момент. Для ефективної допомоги іншому потрібно розуміти його теперішні потреби та труднощі. Здатність адекватно реагувати на специфічні стимули ситуації, яка відбувається зараз, є характерною рисою схильних допомагати досліджуваних, що підтверджується даними методики САМОАЛ.

Високі результати за шкалою орієнтації в часі у досліджуваних першої групи свідчать також про адекватний рівень прагнення до досягнень та впевненість в собі, що також є позитивними факторами продуктивності надання допомоги іншому.

Досліджувані другої групи - "індиферентні" - мають порівняно високий рівень орієнтації в часі. Це означає, що вони орієнтовані на переживання цінності теперішнього моменту, не занурюючись у спогади чи фантазії.

Індиферентні досліджувані здатні жити "тут і тепер", мають адекватний рівень домагань та впевнені в собі. Але все це не є стимулом для їх сталої просоціальної поведінки.

Невизначеність особистісної позиції досліджуваних другої групи щодо альтруїстичних вчинків породжується особливостями мотиваційної сфери, установок та образу Я. Самоактуалізаційна характеристика орієнтації в часі не виступає чинником вибору просоціальних моделей поведінки. Вона є фактором, який супроводжує альтруїстичну спрямованість особистості, і, напевне, значною мірою породжується нею.

Досліджувані третьої групи — "не схильні допомагати" — мають низькі результати за шкалою орієнтації в часі (найнижчі серед досліджених груп). Це характеризує їх як людей, невротично заглиблених у минулі переживання. Така центрованість на власному досвіді не дозволяє досліджуваним другої групи адекватно усвідомлювати переживання інших людей, що унеможливорює конструктивне надання допомоги іншим.

Низькі показники за шкалою орієнтації в часі свідчать також про завищене прагнення до досягнень та невпевненість в собі досліджуваних, не схильних допомагати іншим. Завищене прагнення до досягнень не схильних допомагати досліджуваних обумовлює вибір конкуруючих стратегій взаємодії, в той час як конструктивна допомога іншому можлива за умови вибору стратегії співробітництва.

Схильні допомагати досліджувані мають високі бали за шкалою цінностей - найвищі серед усіх досліджених груп. Крім того, бали за даною шкалою є найвищими з-поміж всіх інших шкал даної методики, що свідчить про яскраву вираженість та високу значимість даної самоактуалізаційної характеристики.

Схильні допомагати досліджувані, відповідно до показників даної шкали, поділяють цінності самоактуалізованої особистості, зокрема такі, як істина, добро, краса, цілісність, відсутність роздвоєності, унікальність, досконалість, справедливість, порядок, простота, легкість без зусиль, гра, самодостатність. Надання переваги цим цінностям свідчить про прагнення до гармонійного буття та

здорових відносин з людьми, а також відсутність бажання маніпулювати ними в своїх інтересах. Одним із аспектів здорових відносин з людьми є допомога іншому, до якої схильні досліджувані першої групи. Відсутність бажання маніпулювати людьми є передумовою конструктивності надання допомоги іншому та її розвивального характеру.

Деякі з цінностей самоактуалізованої особистості, які поділяють схильні допомагати досліджувані, - добро, досконалість, справедливість, цілісність тощо - тісно пов'язані з наданням допомоги іншому. Вибір стратегії поведінки значною мірою пов'язаний з ціннісною сферою особистості, і тому можна стверджувати, що цінності самоактуалізованої особистості обумовлюють вибір моделі допомагаючої поведінки. Таким чином, схильність допомагати іншим обумовлена не тільки мотиваційними чинниками та особистісними установками, але й цінностями індивіда.

Індиферентні досліджувані мають високі показники за шкалою цінностей. Невизначеність їх позиції стосовно просоціальної активності може бути обумовлена деякою егоцентричністю, спрямованістю досліджуваних даної групи на особисте самовдосконалення, на реалізацію цінностей, які вони поділяють, в контексті власного становлення, деякою мірою ігноруючи значимість взаємодії з іншими. Водночас прагнення досліджуваних до гармонійних та здорових відносин з людьми обумовлює в деяких випадках вибір альтруїстичних моделей поведінки.

Невизначеність позиції щодо допомоги іншому проявляється в двох основних тенденціях: з одного боку, у прагненні до власного самовдосконалення, егоцентричного розвитку, а з іншого боку - у бажанні конструктивно взаємодіяти з людьми. Можна припустити, що за умови формування просоціальної позиції та схильності допомагати у цих досліджуваних збільшаться показники різних самоактуалізаційних характеристик, зокрема шкали цінностей.

Не схильні допомагати досліджувані мають порівняно низькі показники за шкалою цінностей (значно нижчі, ніж в інших групах). Це підтверджує наше

припущення про наявність тісного зв'язку між схильністю надавати допомогу та ціннісною сферою особистості.

Схильні допомагати досліджувані мають високі показники за шкалою погляду на природу людини (найвищі серед усіх досліджених нами груп). Це означає, що вони мають позитивний погляд на природу людини, вірять в людей та в могутність людських можливостей. Все це є підставою для щирих та гармонійних міжособистісних відносин, природньої симпатії та довіри до людей, чесності, неупередженості та доброзичливості, характерних для схильних допомагати досліджуваних.

Позитивний погляд на природу людини стимулює прагнення до конструктивних відносин з іншими, зокрема до надання допомоги в ситуаціях, де це потребується. Довіра до людей та доброзичливість є особистісними диспозиціями, які мають велике значення у процесі взаємодії. Суб'єкт, який прагне надати допомогу і водночас демонструє довіру та доброзичливе ставлення до іншого, створює умови для комфортної та гармонійної взаємодії, що забезпечуватиме ефективність наданої допомоги.

Така самоактуалізаційна характеристика, як позитивний погляд на природу людини, є важливою складовою схильності допомагати іншим і водночас забезпечує психологічну комфортність та ефективність процесу надання допомоги.

Досліджувані третьої групи (не схильні допомагати) та другої групи (індиферентні) мають майже однакові показники за шкалою погляду на природу людини. Дані показники є порівняно низькими, тому погляд на природу людини досліджуваних даних груп може бути охарактеризований скоріше як негативний, ніж як позитивний. Це означає, що для досліджуваних другої та третьої груп характерні відсутність віри в людей, деяка антипатичність до інших, упередженість та недоброзичливість. Такі особистісні характеристики створюють передумови для дискомфорту в спілкуванні з людьми, тому допомога іншому як аспект взаємодії не є для досліджуваних цих груп психологічно комфортною. Але в той час як досліджувані другої групи надають перевагу униканню допомагаючих відносин, досліджувані третьої групи можуть обирати

модель допомагаючої поведінки в силу інших психологічних особливостей (специфіки мотивації, установок, образу Я).

Погляд на природу людини - позитивний чи негативний - значною мірою впливає на специфіку міжособистісної взаємодії та обумовлює певні процесуальні характеристики допомоги іншому, такі як психологічна комфортність, позитивний зворотний зв'язок, ефективність та інші.

Схильні допомагати досліджувані мають високий рівень потреби в пізнанні у великій мірі завдяки своїй активній життєвій позиції, яка змушує їх досліджувати, експериментувати, дізнаватися про щось нове, мислити. З іншого боку, потреба в пізнанні входить до когнітивного компоненту схильності допомагати іншим. Високий рівень розвитку потреби в пізнанні стимулює більш інтенсивний розвиток пізнавальних процесів, що позитивно впливає на формування та розвиток схильності допомагати іншим. Таким чином, висока потреба в пізнанні та схильність допомагати іншим є взаємопов'язаними параметрами: розвиток одного з них призводить до розвитку іншого, і навпаки.

Досліджувані другої групи ("індиферентні") мають порівняно високі показники потреби в пізнанні, але вони є найнижчими серед усіх досліджених груп. Це може бути обумовлене деякою апатичністю їх особистісної позиції. Потенційно індиферентні досліджувані здатні до буттєвого пізнання, до відкриття нового, але актуалізація цієї потенції залежить від ряду чинників, зокрема мотиваційних, а також від рівня прояву особистісної активності.

Індиферентні досліджувані мають високий рівень розвитку когнітивної сфери та потреби в пізнанні, але часто не актуалізують свої можливості. Деяка апатичність досліджуваних даної групи до об'єктів пізнання обумовлює їх індиферентність при сприйнятті ситуації, коли Інший потребує допомоги. Це обумовлює невизначеність поведінкових стратегій досліджуваних даної групи, які в рівній мірі можуть як надати допомогу, так і відмовити в її наданні.

Для досліджуваних третьої групи ("не схильних допомагати") характерним є порівняно високий рівень розвитку потреби в пізнанні (нижчий, ніж у схильних допомагати досліджуваних). Когнітивна сфера досліджуваних даної групи має

приблизно такі ж характеристики, як і у досліджуваних першої групи. Але більш низький рівень розвитку потреби в пізнанні, ніж у схильних допомагати індивідів, обумовлюється, на нашу думку, меншою активністю досліджуваних, не схильних допомагати іншим. Це дозволяє припустити, що мотиваційний компонент готовності до надання допомоги є більш психологічно значимим, ніж когнітивний компонент.

Високий рівень потреби в пізнанні - важлива характеристика особистості, яка самоактуалізується. Потреба в пізнанні входить до когнітивного компоненту готовності до надання допомоги. Виходячи з того, що досліджувані всіх груп мають високий рівень потреби в пізнанні, можна говорити про те, що потреба в пізнанні не є визначальним фактором щодо схильності допомагати іншим. Дана самоактуалізаційна характеристика входить до комплексу психологічних особливостей допомоги іншому як засобу особистісного розвитку, але визначальними є скоріше мотиваційні компоненти, цінності, настановлення альтруїзму та інші.

Схильні допомагати досліджувані мають високий рівень креативності (найвищий серед досліджених груп). Досліджувані даної групи прагнуть до творчості, яка є обов'язковим атрибутом самоактуалізації. Схильні допомагати досліджувані мають творче ставлення до життя. Творчий процес починається з усвідомлення проблемної ситуації. Допомога іншому породжується усвідомленням проблемної ситуації іншої людини. Креативність та допомога іншому тісно пов'язані. Креативність стимулює пошук різноманітних способів допомоги іншому, різних шляхів вирішення проблемної ситуації.

Творче ставлення до ситуації взаємодії з іншою людиною створює умови для ефективності допомагаючої дії та особистісного розвитку обох учасників інтеракції. Креативність - важлива характеристика процесу самоактуалізації, і водночас творчий підхід є необхідною умовою успішного вирішення проблемної ситуації та надання допомоги іншому, при цьому Креативність потребується в двох основних аспектах: задля вирішення проблеми та з метою побудови

відносин з людиною, яка потребує допомоги, таким чином, щоб орієнтувати іншого на самопомогу та сприяти його особистісному розвитку.

Індиферентні досліджувані мають порівняно високі показники креативності. Вони прагнуть до творчості, але часто це прагнення не стосується ситуацій соціальної взаємодії. Креативність є необхідною умовою успішної допомоги іншому, але вона не виступає достатньою умовою для надання допомоги. Креативність - важлива складова самоактуалізації, але вона не виступає мотивуючою силою в ситуаціях міжособистісної взаємодії, зокрема коли потребується надати допомогу.

Не схильні допомагати досліджувані мають найнижчі серед усіх груп показники креативності. Досліджувані даної групи в незначній мірі характеризуються творчим ставленням до життя. Низький рівень розвитку здатності ефективно вирішувати проблемні ситуації породжує у індивідів даної групи побоювання щодо того, що вони не зможуть допомогти іншому. Щоб зменшити даний тип тривоги, досліджувані даної групи уникають ситуацій надання допомоги. Це слугує ілюстрацією тісного зв'язку допомоги іншому та самоактуалізаційних характеристик, зокрема креативності.

Креативність як особистісна властивість та характеристика процесу самоактуалізації тісно пов'язана з допомогою іншому як психологічним засобом розвитку особистості. Творчий підхід дозволяє знайти ефективний шлях вирішення проблемної ситуації. Креативність дозволяє побудувати ситуацію міжособистісної взаємодії так, що допомога буде успішною та сприятиме розвитку обох суб'єктів інтеракції.

Досліджувані першої групи ("схильні допомагати іншим") мають найнижчі серед усіх груп показники за шкалою автономності. Незважаючи на це, не можна говорити про низький рівень автономності, оскільки результати досліджуваних тяжіють скоріше до середніх або вищих, ніж середніх, значень. Нижчі, ніж в інших групах, показники за шкалами автономності, саморозуміння та аутосимпатії показують, що схильні допомагати індивіди — не досконалі

особистості, а лише знаходяться в процесі самореалізації, рухаються по шляху самоздійснення.

Нижчі, ніж в інших групах, показники автономності можуть бути пов'язані з орієнтованістю схильних допомагати індивідів на соціальну інтеграцію, єдність з іншими, на відміну від незалежності, автономності, індивідуалізму.

Найвищі бали за шкалою автономності мають досліджувані другої групи ("індиферентні"). Це говорить про їх автономність, незалежність та свободу, що водночас не означає відчуження та самотності. Будучи вільними та незалежними, індиферентні досліджувані можуть вибирати, надавати допомогу іншим чи ні.

Не схильні допомагати досліджувані мають дещо нижчі показники за шкалою автономності, ніж індиферентні досліджувані. Це означає, що вони мають свободу вибирати між наданням та ненаданням допомоги, але в переважній більшості ситуацій цей вибір здійснюється на користь відсутності допомагаючої поведінки.

Досліджувані, схильні допомагати, мають найвищі серед усіх груп показники за шкалою спонтанності. Спонтанність - це якість, яка породжується впевненістю в собі та довірою до оточуючого світу, характерними для самоактуалізованих людей. Високі показники за шкалою спонтанності свідчать про те, що самоактуалізація стала способом життя, а не виступає мрією чи прагненням. Спонтанність співвідноситься з такими цінностями, як свобода, природність, гра, легкість без зусиль.

Природність та спонтанність поведінки індивідів під час надання допомоги свідчать про те, що просоціальна активність співвідноситься з їх внутрішніми установками та особистісними диспозиціями. Це означає, що схильні допомагати досліджувані є особистісно цілісними, інтегрованими, їх допомагаюча поведінка є вираженням їх внутрішньої сутності, їх альтруїстичної спрямованості, орієнтації на конструктивну взаємодію з іншими.

Досліджувані другої групи ("індиферентні") мають дещо нижчі, ніж схильні допомагати досліджувані, показники за шкалою спонтанності, їх поведінка може

бути спонтанною, природньою, вільною, але не обов'язково вона стосуватиметься контексту соціальної взаємодії та допомоги іншому.

Не схильні допомагати досліджувані мають найнижчі серед усіх груп показники за шкалою спонтанності. Можливо, низький рівень спонтанності цих досліджуваних частково обумовлений відсутністю довіри до оточуючого світу, що змушує цих індивідів також уникати ситуацій надання допомоги іншим.

Спонтанність може бути важливою характеристикою допомагаючої поведінки, але сама по собі вона не виступає мотиватором альтруїстичних дій.

Схильні допомагати досліджувані мають найнижчі серед усіх груп показники за шкалою саморозуміння. Порівняно нижчий рівень саморозуміння досліджуваних даної групи компенсують в ситуаціях надання допомоги, адже, пізнаючи інших, вони мають змогу краще пізнати себе. Високі показники за шкалою саморозуміння свідчать про чутливість, сензитивність людини до своїх бажань і потреб. В принципі, показники схильних допомагати досліджуваних можна назвати високими. В той же час цих індивідів відрізняє чутливість до бажань і потреб інших людей.

Індиферентні досліджувані мають порівняно високий рівень саморозуміння. Вони можуть гарно розрізняти власні бажання, потреби і стани, але водночас можна говорити про те, що ці досліджувані не можуть самовизначитися щодо власних стратегій поведінки в ситуаціях, де потрібно надати допомогу, їх поведінкові моделі в таких ситуаціях характеризуються нестійкістю, мінливістю.

Не схильні допомагати досліджувані мають найвищі серед усіх груп показники за шкалою саморозуміння. Це свідчить про їх сензитивність щодо власних внутрішніх станів, бажань та потреб. Такі люди є вільними від психологічного захисту, який відділяє особистість від її власної сутності, вони не схильні підмінити власні смаки та оцінки зовнішніми соціальними стандартами.

Схильні допомагати досліджувані мають найнижчі серед усіх груп показники за шкалою аутосимпатії. Але водночас ці показники є достатньо високими для того, щоб говорити про позитивну Я-концепцію досліджуваних даної групи, яка є джерелом стійкої адекватної самооцінки. Нижчі, ніж в Інших

групах, показники за шкалою аутосимпатії свідчать про деяку незадоволеність досліджуваних даної групи собою, яка спонукає їх шукати самовдосконалення, допомагаючи іншим.

Не схильні допомагати досліджувані мають найвищі серед усіх груп бали за шкалою аутосимпатії. Це є однією з ознак психічного здоров'я та цілісності особистості. Високий рівень аутосимпатії є ознакою позитивної Я-концепції та адекватної самооцінки. Водночас це не спонукає досліджуваних даної групи до альтруїстичних вчинків.

Досліджувані другої групи ("індиферентні") мають показники аутосимпатії дещо нижчі, ніж у не схильних допомагати досліджуваних. Індиферентні досліджувані мають адекватну самооцінку та позитивну Я-концепцію, що, однак, не впливає на їх невизначеність щодо ситуацій, де потребується надати допомогу.

Схильні допомагати досліджувані мають значно вищі, ніж в інших групах, показники за шкалою контактності. Це є ознакою високого рівня комунікабельності особистості, її здатності до встановлення міцних та доброзичливих відносин з оточуючими. Схильні допомагати досліджувані мають загальну схильність до взаємно корисних та приємних контактів з іншими людьми.

Контактність є найважливішою самоактуалізаційною характеристикою, яка впливає на допомагаючу поведінку. Схильність встановлювати доброзичливі, взаємно корисні контакти є основою для схильності надавати допомогу іншому.

Високий рівень контактності схильних допомагати досліджуваних є внутрішньо узгодженим та відповідним до альтруїстичних особистісних диспозицій цих індивідів. Контактність означає, що взаємодія з іншими людьми є психологічно комфортною для схильних допомагати досліджуваних. Високий рівень контактності є одним із чинників формування індивідуального стилю взаємодії з іншими людьми, значне місце в якому належить альтруїстичним проявам.

Контактність як схильність до взаємно корисної міжособистісної взаємодії передбачає як один із своїх аспектів схильність до конструктивної побудови

відносин в ситуації, коли один із учасників інтеракції знаходиться в скрутному становищі. Контактність є водночас умовою допомоги іншому та характеристикою процесу самоактуалізації особистості. Лінія контактності в міжособистісних відносинах дозволяє глибше зрозуміти психологічну природу допомоги іншому як психологічного засобу розвитку особистості.

Індиферентні досліджувані мають показники контактності нижчі, ніж в першій групі, але вищі, ніж в третій групі досліджуваних. Все ж ці показники можна назвати скоріше низькими, ніж високими. Порівняно низький рівень контактності у досліджуваних другої групи обумовлює відсутність стійких просоціальних поведінкових моделей індиферентних досліджуваних в ситуаціях, де потребується надати допомогу іншим.

Не схильні допомагати досліджувані мають найнижчі серед досліджених груп показники за шкалою контактності. Взаємодія з іншими людьми не виступає для них джерелом психологічного благополуччя. Контактність як психологічна умова допомоги іншому має низьку вираженість у досліджуваних даної групи, і це може бути поясненням відсутності у них схильності до надання допомоги.

Таким чином, контактність - це самоактуалізаційна характеристика, яка є визначальною щодо схильності надавати допомогу іншим. Високий рівень контактності є сприятливим для формування альтруїстичної особистісної диспозиції. Контактність забезпечує психологічну комфортність процесу допомагаючої взаємодії та є умовою особистісного розвитку.

Схильні допомагати досліджувані мають найвищі серед усіх груп показники за шкалою гнучкості в спілкуванні. Це свідчить про відсутність соціальних стереотипів та здатність до адекватного самовираження у спілкуванні. Схильні допомагати досліджувані мають здатність до саморозкриття та аутентичної взаємодії з оточуючими. Досліджувані даної групи орієнтовані на особистісне спілкування та не схильні використовувати брехню чи маніпуляції.

Схильні допомагати досліджувані гнучкі, впевнені у своїй привабливості, в тому, що вони цікаві співбесідникові та що спілкування з ними може приносити

задоволення. Високий рівень гнучкості в спілкуванні забезпечує ефективність допомоги, яка надається.

Гнучкість в спілкуванні як самоактуалізаційна характеристика створює більш сприятливі умови для самоздійснення особистості в сфері допомоги іншому. Водночас має місце і зворотній рух: схильні допомагати індивіди розвивають свою гнучкість в спілкуванні, будуючи конструктивні відносини з іншими.

Не схильні допомагати досліджувані мають найнижчі показники за шкалою гнучкості в спілкуванні. Відносно низький рівень гнучкості в спілкуванні може бути однією з причин уникання досліджуваними даної групи ситуацій надання допомоги. З іншого боку, відсутність поведінкових моделей допомагаючої взаємодії не сприяє розвитку гнучкості в спілкуванні у досліджуваних другої групи.

Індиферентні досліджувані мають показники за шкалою гнучкості в спілкуванні нижчі, ніж у першої групи, але вищі, ніж в третій групі досліджуваних. Відсутність самоідентифікації в сфері просоціальної активності досліджуваних другої групи є домінуючим фактором нестійкості поведінкових моделей допомагаючої взаємодії. Гнучкість в спілкуванні не впливає на цей процес, хоча інколи демонстровані альтруїстичні стратегії поведінки обумовлюють вищий рівень гнучкості в спілкуванні, ніж у не схильних допомагати досліджуваних.

В цілому, рівень самоактуалізації у схильних допомагати досліджуваних значно вищий, ніж в інших групах. Оскільки самоактуалізація в нашому розумінні є еквівалентною до особистісного розвитку, можна говорити про те, що основна гіпотеза нашого дослідження підтвердилася, тобто допомогу іншому можна розглядати у якості психологічного засобу розвитку особистості.

Не схильні допомагати досліджувані мають найнижчі показники загальної самоактуалізації. Це означає, що відсутність схильності допомагати іншим не сприяє особистісному розвитку.

Індиферентні досліджувані мають рівень самоактуалізації вищий, ніж у не схильних допомагати, але нижчий, ніж у схильних допомагати досліджуваних. Можна припустити, що за умови константного вибору альтруїстичних стратегій поведінки даними досліджуваними їх рівень самоактуалізації зростає.

Методика діагностики ситуативної самоактуалізації особистості дозволила виділити чотири типи самоактуалізаційної спрямованості за параметрами різнобічності чи домінівності процесу самоактуалізації та альтруїстичної чи реципієнтної орієнтації досліджуваних.

Методика САМОАЛ засвідчила, що загальний рівень самоактуалізації схильних допомагати досліджуваних значно вищий, ніж в інших групах. Це підтверджує правильність нашого припущення про те, що допомога іншому є психологічним засобом розвитку особистості.

Загальна самоактуалізація (за методикою ситуативної самоактуалізації) корелює з самоактуалізацією в ситуації надання допомоги ($r=0,342$, $p<0,01$), креативністю ($r=0,457$, $p<0,01$) та прагненням до самоактуалізації за методикою САМОАЛ ($r=0,561$, $p<0,01$). Самоактуалізація в ситуації надання допомоги корелює з прагненням до самоактуалізації за методикою САМОАЛ ($r=0,316$, $p<0,01$). Самоактуалізація в ситуації отримання допомоги також корелює з прагненням до самоактуалізації ($r=0,321$, $p<0,01$). Креативність пов'язана з прагненням до самоактуалізації на рівні $r=0,689$, $p<0,01$.

В цілому проведене експериментальне дослідження засвідчило наявність тісного взаємозв'язку між допомагаючою поведінкою, самоактуалізацією особистості та психологічними корелятами допомоги іншому.

Вивчення самоактуалізаційних характеристик досліджуваних показало, що схильним допомагати досліджуваним притаманне значне переважання показників за такими шкалами, як орієнтація в часі, цінності, погляд на природу людини, креативність та контактність. Дані самоактуалізаційні характеристики є найбільш значимими змінними, пов'язаними з допомогою іншому як психологічним засобом особистісного розвитку.

ВИСНОВКИ

1. Явище допомоги може розглядатися як своєрідний набір поведінкових проявів і системи дій особистості, спрямований на встановлення такої інтерактивної взаємодії, яка сприяє оптимізації діяльності та психічного розвитку суб'єкта.

Допомога - це вплив на іншого з метою 1) полегшення його страждань; 2) сприяння його розвитку, розкриттю потенціалу його здібностей. Допомога проявляється в діяльності (діадній або груповій). У випадку індивідуальної діяльності мова йде про самопомогу. Допомога іншому як засіб розвитку особистості передбачає такі основні моменти: 1 - вплив на іншого - усвідомлення цього впливу - зміна себе; 2 - спрямованість на розвиток, самореалізацію, самоефективність і самодостатність допомагаючого суб'єкта.

Допомога іншому є психологічним засобом розвитку особистості за умови сприяння входженню в стан суб'єктності індивіда, який потребує допомоги.

2. У студентському віці є можливість говорити про стабільність окремих психологічних рис особистості і поведінкових патернів, пов'язаних з наданням допомоги іншому (схильність до допомоги, альтруїстичні настанови, мотиваційні складові допомагаючої поведінки, креативність, контактність тощо).

3. Досліджувані зі значним ступенем розвитку вказаних особливостей одночасно відзначаються високими показниками самоактуалізації як суттєвого аспекту саморозвитку особистості. Це дозволяє розглядати допомогу іншому як ефективний напрям і, водночас, психологічний засіб саморозвитку особистості.

4. За критерієм сформованості схильності до допомагаючих дій, в процесі роботи виділено три групи досліджуваних - схильних допомагати, індіферентних та не схильних допомагати. Дані групи мають специфічні психологічні особливості, які знаходять свій прояв у рівні мотивації допомоги, настановленні альтруїзму, стилі міжособистісних відносин та образі „Я”. Схильність надавати допомогу включає в себе мотиваційні, когнітивні та

поведінкові складові. Схильним допомагати притаманне значне переважання показників за такими шкалами, як: орієнтація в часі, цінності (добра, істини, краси, справедливості), позитивний погляд на природу людини, креативність та контактність.

5. Рівень самоактуалізації у схильних допомагати досліджуваних значно вищий, ніж в інших групах. Отже, основна гіпотеза нашого дослідження підтвердилася, тобто допомогу іншому можна розглядати у якості психологічного засобу розвитку особистості.

6. Дослідження особливостей репрезентації уявлень про поведінку засвідчує, що у осіб, схильних до надання допомоги, вони є більш адекватними, узагальненими і виваженими. Останнє, в свою чергу, засвідчує наявність у свідомості людини складних міжфункціональних систем, в яких «допомагаючий аспект» виступає центральною ланкою.

7. У ході дослідження було виявлено 6 основних метакатегорій, які відображають поняттєву (концептуальну) представленість допомоги іншому в свідомості досліджуваних, до яких належать такі компоненти: інтерактивний; емоційний; когнітивний; особистісний; поведінковий; організаційний. Виділені також 11 типів інтерпретації концепту допомоги іншому, таких спрямованостей, як: гуманістична, професійна, етична, теоретична, емоційна, гедоністична, процесуальна, маніпулятивна, альтруїстична, суб'єктна, нігілістична. Таким чином, проведене емпіричне дослідження виявило основні психологічні особливості допомоги іншому та її зв'язок з самоактуалізацією та особистісним розвитком.

Перспективи подальшого дослідження пов'язані з вивченням допомоги іншому в просторі реальної взаємодії, вияві нових психологічних закономірностей альтруїстично спрямованої активності особистості та вивченні можливостей використання формувальної програми розвитку схильності допомагати іншим у різних вікових та професійних групах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г.С. Практическая психология. Екатеринбург: Деловая книга, 1998. 368 с.
2. Анцыферова Л.И. Гуманистически-экзистенциальный подход к мудрости: способы постижения истинного Я и призвания человека. *Психологический журнал*. 2005. Т.26. №3. С.5-14.
3. Бауман З. Дарение и обмен / Бауман З., Кравченко А.И. Социология. Хрестоматия для вузов. Москва: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002. С.537-586.
4. Бирхофф Г.У. Просоциальное поведение. Перспективы социальной психологии. Пер. с англ. Москва: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. С. 398-419.
5. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1982. 200 с.
6. Бондаренко А.Ф. Психологическая помощь: теория и практика. Москва: Независимая фирма "Класс", 2001. 336 с.
7. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте (Психологическое исследование). Москва: "Просвещение", 1968. 464 с.
8. Вазюлин В. А. Логика истории. Вопросы теории и методологии. Москва: Изд-во СГУ, 2005. 432 с.
9. Ванершот Г. Эмпатия как совокупность микропроцессов. Карл Роджерс и его последователи: психотерапия на пороге XXI века / Под ред. Д. Брэзиера. Москва: Когито-Центр, 2005. С.52-77.
10. Выготский Л.С. Педагогическая психология. Москва: Педагогика-Пресс, 1999. 536 с.
11. Выготский Л.С. Психология. Москва: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. 1008 с.
12. Головаха Е.И. Психология человеческого взаимопонимания. Киев: Политиздат Украины, 1989. 189 с.

13. Голынчик Е.О. Обыденные представления о справедливости. *Вопросы психологии*. 2003. №5. С.80-92.
14. Гулевич О.А. Условия выбора норм дистрибутивной справедливости. *Психологический журнал*, 2004, том 25. - №3. - С.53-60.
15. Гулевич О.А. Направления изучения представлений о справедливости // *Вопросы психологии*. 2003. №3. С. 123-132.
16. Гусейнов А.А. История этических учений. Москва: Логос, 2003. 358с.
17. Джемс У. Научные основы психологии. Минск: Харвест, 2003. 528 с.
18. Дубовицкая Т.Д. Методика диагностики ситуативной самоактуализации личности: контекстный подход. *Психологический журнал*. 2005, том 26. №5. С.70-78.
19. Зимняя И.А. Педагогическая психология: Учебник для вузов. - М.: Логос, 2001. - 384 с.
20. Ильенков Э.В. Философия и культура. Москва: Политиздат, 1991.464 с.
21. Карл Роджерс и его последователи: психотерапия на пороге XXI века / Под ред. Д. Брэзиера. Москва: Когито-Центр, 2005. 315 с.
22. Кисарчук З.Г. Влияние особенностей диалога младших школьников на эффективность их совместной деятельности: дисс... канд. психол. наук. Киев, 1985. 178 с.
23. Колпачников В.В. Человеко-центрированный подход в практике психологического консультирования персонала организаций. *Вопросы психологии*. 2000. №3. С.49-56.
24. Кораблина Е.П. Субъект помогающей деятельности как предмет психологического исследования. Психологические проблемы самореализации личности. Вып. 4./ Под ред. Е.Ф. Рыбалко, Л.А. Коростылевой. СПб.: Изд-во С.Петербур. ун-та, 2000. С. 147-154.
25. Кричевец А.Н. Внутренние условия развития и психофизическая проблема. *Вопросы психологии*. 2005. №1. С.3-18.

26. Кропоткин П.А. Этика: Избранные труды. Москва: Политиздат, 1991. 496с.
27. Левинас Э. Избранное. Тотальность и бесконечное. Москва, СПб.: Университетская книжка, 2000. 415с.
28. Львовичкіна А.М. Основи екологічної психології. Київ: МАУП, 2004. 136с.
29. Максименко С.Д. Загальне поняття про особистість та її структуру // Особистість в психологічних дослідженнях. Тексти / Упорядники С.Д. Максименко, М.В. Папуча; За заг. ред. С.Д. Максименка. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2005. С. 131-144.
30. Максименко С.Д. Теоретико-методологічні засади генези особистості. Теоретико-методологічні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти: Матеріали методологічного семінару АПН України 16 грудня 2004 року. Київ, 2005. С. 18-34.
31. Маслоу А. Мотивация и личность. СПб.; Москва, Минск: Питер, 2003. 352 с.
32. Маслоу А. Психология бытия. Москва: "Рефл-бук", К.: "Ваклер", 1997.-304 с.
33. Мэй Р. Мужество творить: Очерк психологии творчества. Львов: Инициатива; Москва: Институт общегуманитарных исследований, 2001. 128 с.
34. Нартова-Бочавер С.К. Понятие "психологическое пространство личности": обоснование и прикладное значение. *Психологический журнал*. 2003, том 24. №6. С.27-36.
35. Нартова-Бочавер С.К. Экспериментальное исследование ситуационной изменчивости мотивации помощи. *Психологический журнал*. Том 13. №4. 1992. С.15-23.
36. Насиновская Е.Е. Методы изучения мотивации личности. Опыт исследования личностно-смыслового аспекта мотивации. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1988. 80 с.
37. Неверович Я.З. Роль эмоций в просоциальной мотивации

поведения у детей / Тез. научных сообщений советских психологов к XX Междунар. психол. конф. Москва, 1976. С. 209-211.

38. Нельсон-Джоунс Р. Теория и практика консультирования. - СПб.: Питер, 2002. - 464 с.

39. Непомнящая Н.И. Психодиагностика личности: Теория и практика. Москва: Туманит, изд. центр В ЛАД ОС, 2003. 192 с.

40. Обухова Л.Ф. Зона ближайшего развития: пространственно-временная модель. *Вопросы психологии*. 2005. №6. С.13-25.

41. Олпорт Г. Личность в психологии. Москва: «КСП+»; СПб.: «Ювента», 1998. 345 с.

42. Орлов А.Б. Человекоцентрированный подход в психологии, психотерапии, образовании и политике (К 100-летию со дня рождения К.Роджерса). *Вопросы психологии*. 2002. №2. С.64-84.

43. Основи практичної психології: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Г. Панок, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелева та ін. Київ: Либідь, 2003. 536с.

44. Папуча М.В. Опосередковуюча дія і генеза структур свідомості . Наукові записки НДПУ ім. Миколи Гоголя. Ніжин, 2000. 214с.

45. Пезешкиан Н. Торговец и попугай. Восточные истории и психотерапия. Москва: Прогресс, 2004. 240 с.

46. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. Москва: Издательская группа "Прогресс", "Универс", 1994. 480с.

47. Роджерс К. Искусство консультирования и терапии. Москва: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. 320с.

48. Роджерс К.Р. Консультирование и психотерапия. Новейшие подходы в области практической работы. Москва: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. 464 с.

49. Роджерс К. Клиентоцентрированный/человекоцентрированный подход в психотерапии / Роджерс К. *Вопросы психологии*. 2001. №2. С.48-58.

50. Роджерс К. Эллен Вест и одиночество. *Московский*

психотерапевтический журнал. 1993. №3. С.57-74.

51. Роджерс К. Свобода учиться. Москва: Смысл, 2002. 527 с.
52. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. СПб.: Питер, 2003. 512 с.
53. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм - это гуманизм. Сумерки богов. Москва: "Политиздат", 1989. С.319-344.
54. Середа Е.И. Практикум по межличностным отношениям: помощь и личностный рост. СПб.: Речь, 2006. 224 с.
55. Смирнова Е.О. Развитие отношения к сверстнику в дошкольном возрасте. Возрастная психология: Детство, отрочество, юность. Москва: Издательский центр «Академия», 1999. С. 202-211.
56. Смирнова Е.О., Холмогорова В.М. Соотношение непосредственных и опосредствованных побудителей нравственного поведения детей. *Вопросы психологии*. 2001. №1. С.26-36.
57. Собчик Л.Н. Введение в психологию индивидуальности. Москва: ИПП-ИСП, 2000. 512 с.
58. Спиркин А.Г. Философия. Москва: Гардарики, 2001. 816 с.
59. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ: Либідь, 2003. 376 с.
60. Фетискин Н.П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. Москва: Изд-во Института Психотерапии, 2002. 490 с.
61. Фромм Э. Психоанализ и этика. Москва: «Университетская книга», 1998. 382 с.
62. Хьелл Л. Теории личности: Основные положения, исследования и применение. СПб.: Питер, 2005. 608 с.
63. Чепелева Н.В. Характеристика процесів розуміння та інтерпретації у контексті психотерапії. Актуальні проблеми психології: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. академіка С.Д. Максименка. Київ: Нора-Друк, 2001. Вип. 21. С.25-31.
64. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків:

Прапор, 2005. 640 с.

65. Шлейермахер Ф.Д. Лекции по эстетике. История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли. Москва, 1967. Т.3. 1008 с.

66. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды. Москва: Педагогика, 1989. 560 с.

67. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия. Москва: Независимая фирма "Класс", 1999. 576 с.

Дані статистичної обробки за U-критерієм Манна-Уїтні

Статистичні дані U-критерію Манна-Уїтні

Test Statist! cs(a)

	VAR00001	VAR00002	VAR00003	VAR00004	VAR00005	VAR00006	VAR00007
Mann-Whitney U	500.500	458.000	491.500	503.500	420.500	502.000	569.000
Wilcoxon W	1203.500	1161.000	1194.500	1206.500	948.500	1205.000	1272.000
Z	-1.109	-1.629	-1.220	-1.072	-2.076	-1.091	-.279
Asymp. Sig. (2-tailed)	.268	.103	.222	.284	.038	.275	.780

a Grouping Variable: VAR00034

Порівняння груп 1 (схильні допомагати) та 3 (не схильні допомагати).

VAR00001 - I октант („В ладно-лідуючий“) методики ДМВ Л.М. Собчик, образ „Я-реальне“

VAR00002 - II октант („Незалежний-домінуючий“) методики ДМВ Л.М. Собчик, образ „Я-реальне“

VAR00003 - III октант („Прямолінійно-агресивний“) методики ДМВ Л.М. Собчик, образ „Я-реальне“

VAR00004 - IV октант („Недовірливий-скептичний“) методики ДМВ Л.М. Собчик, образ „Я-реальне“

VAR00005 - V октант („Покірно-сором'язливий“) методики ДМВ Л.М. Собчик, образ „Я-реальне“

VAR00006 - VI октант („Залежний-слухняний“) методики ДМВ Л.М. Собчик, образ „Я-реальне“

VAR00007 - VII октант („Співпрацюючий-конвенційний“) методики ДМВ Л.М. Собчик, образ „Я-реальне“

Статистичні дані U-критерію Манна-Уїтні

Test Statistics(a)

	VAR00008	VAR00009	VAR00010	VAR00011	VAR00012	VAR00013	VAR00014
Mann-Whitney U	518.500	585.000	589.500	540.500	570.500	587.500	550.500
Wilcoxon W	1046.500	1288.000	1292.500	1068.500	1098.500	1290.500	1253.500
Z	-.890	-.085	-.031	-.626	-.276	-.055	-.507
Asymp. Sig. (2-tailed)	.374	.932	.975	.532	.783	.956	.612

a Grouping Variable: VAR00034

Порівняння груп 1 (схильні допомагати) та 3 (не схильні допомагати).

VAR00008 - VIII октант („Відіговідально-великодушний") методики ДМВ Л.М.

Собчик, образ „Я-реальне"

VAR00009 - I октант („Владно-лідуючий") методики ДМВ Л.М. Собчик,

образ „Я-ідеальне"

VAR00010 - II октант („Незалежний-домінуючий") методики ДМВ Л.М.

Собчик, образ „Я-ідеальне"

VAR00011 - III октант („Прямолінійно-агресивний") методики ДМВ Л.М.

Собчик, образ „Я- ідеальне"

VAR00012 - IV октант („Недовірливий-скептичний") методики ДМВ Л.М.

Собчик, образ „Я- Ідеальне"

VAR00013 - V октант („Покірно-сором'язливий") методики ДМВ Л.М. Собчик,

образ „Я- ідеальне"

VAR00014 - VI октант („Залежний-слухняний") методики ДМВ Л.М. Собчик,

образ „Я- ідеальне"

Статистичні дані U-критерію Манна-Уїтні

Test Statistics (a)

	VAR00015	VAR00016	VAR00017	VAR00018	VAR00019	VAR00020	VAR00021
Mann-Whitney U	444.500	458.000	529.000	421.500	494.000	471.500	468.500
Wilcoxon W	972.500	986.000	1057.000	953.500	1022.000	999.500	996.500
Z	-1.789	-1.618	-.759	-1.407	-1.196	-1.468	-1.510
Asymp. Sig. (2-tailed)	.074	.106	.448	.071	.232	.142	.131

a Grouping Variable: VAR00034

Порівняння груп 1 (схильні допомагати) та 3 (не схильні допомагати).

VAROOO15 - VII октант („Співпрацюючий-конвенційний") методики ДМВ Л.М. Собчик, образ „Я- ідеальне"

VAROOO 16 - VIII октант („Відповідально-великодушний") методики ДМВ Л.М.

Собчик, образ „Я- ідеальне" VAROOO 17 - мотивація допомоги VAROOO 18 — шкала альтруїзм-егоїзм

VAROOO 19 - шкала „Орієнтація в часі" методики САМОАЛ VAR00020 -

шкала „Цінності" методики САМОАЛ VAR00021 - шкала „Погляд на

природу людини" методики САМОАЛ

Статистичні дані U-критерію Манна-Уїтні

Test Statistics (a)

	VAR00022	VAR00023	VAR00024	VAR00025	VAR00026	VAR00027	VAR00028
Mann-Whitney U	526.500	575.500	533.000	556.000	589.500	547.000	434.500
Wilcoxon W	1054.500	1103.500	1236.000	1084.000	1292.500	1250.000	962.500
Z	-.803	-.200	-.715	-.437	-.030	-.544	-1.935
Asymp. Sig. (2-tailed)	.422	.841	.475	.662	.976	.586	.053

a Grouping Variable: VAR00034

Порівняння груп 1 (схильні допомагати) та 3 (не схильні допомагати).

VAR00022 - шкала „Потреба в пізнанні" методики САМОАЛ

VAR00023 - шкала „Креативність" методики САМОАЛ

VAR00024 - шкала „Автономність" методики САМОАЛ

VAR00025 - шкала „Спонтанність" методики САМОАЛ

VAR00026 - шкала „Саморозуміння" методики САМОАЛ

VAR00027 - шкала „Аутосимпатія" методики САМОАЛ

VAR00028 - шкала „Контактність" методики САМОАЛ

Статистичні дані U-критерію Манна-Уїтні

Test Statistics(a)

	VAR00029	VAR00030	VAR00031	VAR00032	VAR00033
Mann-Whitney U	548.500	533.000	512.000	522.500	504.000
Wilcoxon W	1076.500	1061.000	1215.000	1050.500	1207.000
Z	-.538	-.710	-.964	-.838	-1.060
Asymp. Sig. (2-tailed)	.591	.478	.335	.402	.289

a Grouping Variable: VAR00034

Порівняння груп 1 (схильні допомагати) та 3 (не схильні допомагати).

VAR00029 — шкала „Гнучкість в спілкуванні” методики САМОАЛ VAR00030 - прагнення до самоактуалізації за методикою САМОАЛ VAR00031 - ситуативна самоактуалізація за методикою Т.Д. Дубовицької VAR00032 - ситуативна самоактуалізація при наданні допомоги VAR00033 - ситуативна самоактуалізація при отриманні допомоги

Табл. А.6. Статистичні дані U-критерію Манна-Уїтні

Test Statistics(a)

	VAR00001	VAR00002	VAR00003	VAR00004	VAR00005	VAR00006	VAR00007
Mann-Whitney U	270.000	309.000	253.500	315.000	369.000	249.500	237.500
Wilcoxon W	973.000	1012.000	463.500	1018.000	1072.000	454.500	421.500
Z	-1.696	-1.031	-1.958	-.926	-.017	-1.843	-1.732
Asymp. Sig. (2-tailed)	.090	.303	.050	.355	.987	.043	.039

a Grouping Variable: VAR00034

Порівняння груп 1 (схильні допомагати) та 2 (індиферентні).

VAR00001 - I октант („Владно-лідуючий”) методики ДМВ Л.М. Собчик, образ „Я-реальне”

VAR00002 - II октант („Незалежний-домінуючий”) методики ДМВ Л.М. Собчик, образ „Я-реальне”

VAR00003 - III октант („Прямолінійно-агресивний”) методики ДМВ Л.М. Собчик, образ „Я-реальне”

VAR00004 - IV октант („Недовірливий-скептичний”) методики ДМВ Л.М. Собчик, образ „Я-реальне”

VAR00005 - V октант („Покірно-сором'язливий”) методики ДМВ Л.М. Собчик, образ „Я-реальне”

VAR00006 - VI октант („Залежний-слухняний”) методики ДМВ Л.М. Собчик, образ „Я-реальне”

VAR00007 - VII октант („Співпрацюючий-конвенційний”) методики ДМВ Л.М. Собчик, образ „Я-реальне”

Статистичні дані U-критерію Манна-Уїтні

Test Statistics(a)

	VAR00008	VAR00009	VAR00010	VAR0001 1	VAR00012	VAR00013	VAR00014
Mann-Whitney U	211.000	254.000	263.000	231.000	389.000	214.000	411.000
Wilcoxon W	388.000	546.000	675.000	966.000	1094.000	391.000	1132.000
Z	-1.190	-1.790	-1.810	-1.850	-.017	-1.840	-.017
Asymp. Sig. (2-tailed)	.021	.051	.059	.041	.768	.031	.844

a Grouping Variable: VAR00034

Порівняння груп 1 (схильні допомагати) та 2 (індиферентні).

VAR00008 - VIII октант („Відповідально-великодушний") методики ДМВ Л.М.

Собчик, образ „Я-реальне"

VAR00009 - I октант („Владно-лідуючий") методики ДМВ Л.М. Собчик,

образ „Я-ідеальне"

VAR00010 - II октант („Незалежний-домінуючий") методики ДМВ Л.М.

Собчик, образ „Я-ідеальне"

VAR00011 - III октант („Прямолінійно-агресивний") методики ДМВ Л.М.

Собчик, образ „Я- ідеальне"

VAROOO 12 - IV октант („Недовірливий-скептичний") методики ДМВ Л.М.

Собчик, образ „Я- ідеальне"

VAROOO 13 - V октант („Покірно-сором'язливий") методики ДМВ Л.М. Собчик,

образ „Я- ідеальне"

VAROOO 14 - VI октант („Залежний-слухняний") методики ДМВ Л.М. Собчик,

образ „Я- ідеальне"

Статистичні дані U-критерію Манна-Уїтні

Test Statistics(a)

	VAROOO 15	VAR00016	VAROOO 17	VAR00018	VAROOO 19	VAR00020	VAR00021
Mann-Whitney U	229.000	201.000	266.500	310.000	175.500	188.500	300.500
Wilcoxon W	845.000	715.000	476.500	520.000	385.500	398.500	510.500
Z	-1.168	-1.168	-1.735	-1.009	-3.312	-3.061	-1.178
Asymp. Sig. (2-tailed)	.032	.021	.083	.313	.001	.002	.239

a Grouping Variable: VAR00034

Порівняння груп 1 (схильні допомагати) та 2 (індиферентні).

VAR00015 — VII октант („Співпрацюючий-конвенційний") методики ДМВ Л.М. Собчик, образ „Я- ідеальне"

VAR00016 - VIII октант („Відповідально-великодушний") методики ДМВ Л.М.

Собчик, образ „Я- ідеальне" VAR00017- мотивація допомоги VAR00018 - шкала альтруїзм-егоїзм

VAR00019 - шкала „Орієнтація в часі" методики САМОАЛ VAR00020 -

шкала „Цінності" методики САМОАЛ VAR00021 - шкала „Погляд на природу людини" методики САМОАЛ

Статистичні дані U-критерію Манна-Уїтні

Test Statistics(a)

	VAR00022	VAR00023	VAR00024	VAR00025	VAR00026	VAR00027	VAR00028
Mann-Whitney U	354.500	273.000	328.500	345.500	360.000	296.500	248.000
Wilcoxon W	564.500	483.000	1031.500	555.500	1063.000	999.500	458.000
Z	-.265	-1.638	-.700	-.414	-.169	-1.236	-2.085
Asymp. Sig. (2-tailed)	.791	.101	.484	.679	.865	.216	.037

a Grouping Variable: VAR00034

Порівняння груп 1 (схильні допомагати) та 2 (індиферентні).

VAR00022 - шкала „Потреба в пізнанні" методики САМОАЛ

VAR00023 - шкала „Креативність" методики САМОАЛ

VAR00024 - шкала „Автономність" методики САМОАЛ

VAR00025 - шкала „Спонтанність" методики САМОАЛ

VAR00026 - шкала „Саморозуміння" методики САМОАЛ

VAR00027 - шкала „Аутосимпатія" методики САМОАЛ

VAR00028 - шкала „Контактність" методики САМОАЛ

Статистичні дані U-критерію Манна-Уїтні

Test Statistics^a

	VAR00029	VAR00030	VAR00031	VAR00032	VAR00033
Mann-Whitney U	314.000	284.000	270.500	239.000	345.000
Wilcoxon W	524.000	494.000	480.500	449.000	555.000
Z	-.963	-1.438	-1.666	-2.195	-.419
Asymp. Sig. (2-tailed)	.335	.150	.096	.028	.675

a Grouping Variable: VAR00034

Порівняння груп 1 (схильні допомагати) та 2 (індиферентні).

VAR00029 - шкала „Гнучкість в спілкуванні” методики САМОАЛ VAR00030 - прагнення до самоактуалізації за методикою САМОАЛ VAR00031 - ситуативна самоактуалізація за методикою Т.Д. Дубовицької VAR00032 - ситуативна самоактуалізація при наданні допомоги VAR00033 - ситуативна самоактуалізація при отриманні допомоги

Статистичні дані U-критерію Манна-Уїтні

Test Statistics(a)

	VAR00001	VAR00002	VAR00003	VAR00004	VAR00005	VAR00006	VAR00007
Mann-Whitney U	276.000	319.000	314.500	278.500	308.000	319.000	306.500
Wilcoxon W	486.000	529.000	524.500	806.500	518.000	529.000	516.500
Z	-.833	-.019	-.105	-.785	-.228	-.019	-.255
Asymp. Sig. (2-tailed)	.405	.985	.917	.432	.820	.985	.798

a Grouping Variable: VAR00034

Порівняння груп 3 (не схильні допомагати) та 2 (Індиферентні).

VAR00001 - I октант („Владно-лідуючий”) методики ДМВ Л.М. Собчик, образ „Я-реальне”

VAR00002 - II октант („Незалежний-домінуючий”) методики ДМВ Л.М. Собчик, образ „Я-реальне”

VAR00003 - III октант („Прямолінійно-агресивний”) методики ДМВ Л.М. Собчик, образ „Я-реальне”

VAR00004 - IV октант („Недовірливий-скептичний”) методики ДМВ Л.М. Собчик, образ „Я-реальне”

VAR00005 - V октант („Покірно-сором'язливий”) методики ДМВ Л.М. Собчик, образ „Я-реальне”

VAR00006 - VI октант („Залежний-слухняний”) методики ДМВ Л.М. Собчик, образ „Я-реальне”

VAR00007 - VII октант („Співпрацюючий-конвенційний”) методики ДМВ Л.М. Собчик, образ „Я-реальне”

Статистичні дані U-критерію Манна-Уїтні

Test Statistic(a)

	VAR00008	VAR00009	VAR00010	VAR00011	VAR00012	VAR00013	VAR00014
Mann-Whitney U	299.000	268.500	282.000	306.000	228.000	311.000	215.500
Wilcoxon W	827.000	796.500	810.000	834.000	756.000	521.000	743.500
Z	-.397	-.977	-.729	-.267	-1.811	-.172	-2.010
Asymp. Sig. (2-tailed)	.692	.328	.466	.790	.070	.863	.044

a Grouping Variable: VAR00034

Порівняння груп 3 (не схильні допомагати) та 2 (індиферентні).

VAR00008 - VIII октант („Відповідально-великодушний") методики ДМВ Л.М.

Собчик, образ „Я-реальне"

VAR00009 - I октант („Владно-лідуючий") методики ДМВ Л.М. Собчик,

образ „Я-ідеальне"

VAR00010 - II октант („Незалежний-домінуючий") методики ДМВ Л.М.

Собчик, образ „Я-ідеальне"

VAR00011 - III октант („Прямолінійно-агресивний") методики ДМВ Л.М.

Собчик, образ „Я-ідеальне"

VAR00012 - IV октант („Недовірливий-скептичний") методики ДМВ Л.М.

Собчик, образ „Я-ідеальне"

VAR00013 - V октант („Покірно-сором'язливий") методики ДМВ Л.М. Собчик,

образ „Я-ідеальне"

VAR00014 - VI октант („Залежний-слухняний") методики ДМВ Л.М. Собчик,

образ „Я-ідеальне"

Статистичні дані U-критерію Манна-Уїтні

Test Statistics(a)

	VAR00015	VAR00016	VAR00017	VAR00018	VAR00019	VAR00020	VAR00021
Mann-Whitney U	308.000	311.000	205.000	210.000	215.000	202.500	316.000
Wilcoxon W	836.000	839.000	459.500	428.000	425.000	412.500	526.000
Z	-.227	-.170	-1.328	-1.378	-2.034	-2.232	-.076
Asymp. Sig. (2-tailed)	.820	.865	.031	.049	.042	.026	.939

a Grouping Variable: VAR00034

Порівняння груп 3 (не схильні допомагати) та 2 (індиферентні). VAROOO15 - VII октант („Співпрацюючий-конвенційний") методики ДМВ Л.М. Собчик, образ „Я-ідеальне"

VAROOO 16 - VIII октант („Відповідально-великодушний") методики ДМВ Л.М.

Собчик, образ „Я- ідеальне" VAROOO 17 - мотивація допомоги VAROOO 18 - шкала альтруїзм-егоїзм

VAROOO 19 - шкала „Орієнтація в часі" методики САМОАЛ VAR00020 -

шкала „Цінності" методики САМОАЛ VAR00021 - шкала „Погляд на природу людини" методики САМОАЛ

Статистичні дані U-критерію Манна-Уїтні

Test Statistics(a)

	VAR00022	VAR00023	VAR00024	VAR00025	VAR00026	VAR00027	VAR00028
Mann-Whitney U	298.500	250.500	314.500	310.500	308.500	306.000	301.500
Wilcoxon W	826.500	460.500	842.500	838.500	836.500	834.000	511.500
Z	-.412	-1.318	-.104	-.181	-.219	-.264	-.356
Asymp. Sig. (2-tailed)	.680	.188	.917	.857	.827	.792	.722

a Grouping Variable: VAR00034

Порівняння груп 3 (не схильні допомагати) та 2 (індиферентні).

VAR00022 - шкала „Потреба в пізнанні" методики САМОАЛ

VAR00023 - шкала „Креативність" методики САМОАЛ

VAR00024 - шкала „Автономність" методики САМОАЛ

VAR00025 - шкала „Спонтанність" методики САМОАЛ

VAR00026 - шкала „Саморозуміння" методики САМОАЛ

VAR00027 - шкала „Аутосимпатія" методики САМОАЛ

VAR00028 - шкала „Контактність" методики САМОАЛ

Статистичні дані U-критерію Манна-Уїтні

Test Statistics(a)

	VAR00029	VAR00030	VAR00031	VAR00032	VAR00033
Mann-Whitney U	294.000	297.500	200.500	248.500	259.500
Wilcoxon W	504.000	507.500	410.500	458.500	469.500
Z	-.503	-.423	-2.250	-1.348	-1.141
Asymp. Sig. (2-tailed)	.615	.672	.024	.178	.254

a Grouping Variable: VAR00034

Порівняння груп 3 (не схильні допомагати) та 2 (індиферентні).

VAR00029 - шкала „Гнучкість в спілкуванні" методики САМОАЛ VAR00030 - прагнення до самоактуалізації за методикою САМОАЛ VAR00031 - ситуативна самоактуалізація за методикою Т.Д. Дубовицької VAR00032 — ситуативна самоактуалізація при наданні допомоги VAR00033 - ситуативна самоактуалізація при отриманні допомоги

**Дані кореляційного аналізу за Пірсоном (до розділу II)
Статистичні дані коефіцієнту кореляції Пірсона**

Correlations

1		VAR00017	VAR00018	VAR00007	VAR00008	VAR00015	VAR00016
VAR00017	Pearson Correlation	1	.373(**)	.400(**)	.408(**)	.262(*)	.225(*)
	Sig. (2-tailed)		.000	.000	.000	.013	.034
	N	259	259	259	259	259	259
VAR00018	Pearson Correlation	.373(**)	1	.369(**)	.482(**)	.302(**)	.255П
	Sig. (2-tailed)	.000		.006	.000	.009	.016
	N	259	259	259	259	259	259
VAR00007	Pearson Correlation	.400(**)	.369(**)	1	.702(**)	.365(**)	.302П
	Sig. (2-tailed)	.000	.006		.000	.000	.004
	N	259	259	259	259	259	259
VAR00008	Pearson Correlation	.408(**)	.482(**)	.702(**)	1	.322(**)	.427(**)
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000		.002	.000
	N	259	259	259	259	259	259
VAR00015	Pearson Correlation	.262O	.302(**)	.365(**)	.322(**)	1	.822(**)
	Sig. (2-tailed)	.013	.009	.000	.002		.000
	N	259	259	259	259	259	259
VAR00016	Pearson Correlation	.225(*)	-.255П	.302(**)	.427(**)	.822(**)	1
	Sig. (2-tailed)	.034	.016	.004	.000	.000	
	N	259	259	259	259	259	259

Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

VAR00007 — VII октант („Співпрацюючий-конвенційний") методики ДМВ Л.М.

Собчик, образ „Я-реальне"

VAR00008 - VIII октант („Відповідально-великодушний") методики ДМВ Л.М.

Собчик, образ „Я-реальне"

VAR00015 - VII октант („Співпрацюючий-конвенційний") методики ДМВ Л.М.

Собчик, образ „Я- ідеальне"

VAR00016 - VIII октант („Відповідально-великодушний") методики ДМВ Л.М.

Собчик, образ „Я- ідеальне”

VAR00017 - мотивація допомоги

VAR00018 - шкала альтруїзм-егоїзм

Статистичні дані коефіцієнту кореляції Пірсона

Correlations

1		VAR00023	VAR00030	VAR00031	VAR00032	VAR00033
VAR00023	Pearson Correlation	1	.689(**)	.457(**)	.387(**)	.170
	Sig. (2-tailed)		.000	.000	.000	.110
	N	259	259	259	259	259
VAR00030	Pearson Correlation	.689(**)	1	.561 П	.316П	.321 П
	Sig. (2-tailed)	.000		.000	.000	.000
	N	259	259	259	259	259
VAR00031	Pearson Correlation	.457(**)	.561 П	1	.342(**)	.290(**)
	Sig. (2-tailed)	.000	.000		.000	.006
	N	259	259	259	259	259
VAR00032	Pearson Correlation	.387П	.316(**)	.342(**)	1	.196
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000		.066
	N	259	259	259	259	259
VAR00033	Pearson Correlation	.170	.321(**)	.290Г)	.196	1
	Sig. (2-tailed)	.110	.000	.006	.066	
	N	259	259	259	259	259

Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

VAR00023 - шкала „Креативність” методики САМО АЛ VAR00030 - прагнення до самоактуалізації за методикою САМОАЛ VAR00031 — ситуативна самоактуалізація за методикою Т.Д. Дубовицької VAR00032 — ситуативна самоактуалізація при наданні допомоги VAR00033 - ситуативна самоактуалізація при отриманні допомоги